

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

178

125

8

6-93

1901

2011

2003

SPREMIAN LIBRARY OF HAVERHILL, MASS.

Մօրիս չօրայ

Ա Լ Ի Փ Ա Շ Ա

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

Թարգմանեց

ՎԱՀՐԱՄ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
Զայն Հայրենեացի
ՊՈՍԿՈՆ — 1901

8.
6-93

ԱԼԻ ՓԱՇԱ

Գլուխ առաջին

Է Մ Ի Ն Է

Եանեա ենք, Ալպանիոյ հռչակաւոր քաղաքը, որ գեղեցիկ լճակին մէջ կը դիտէ իր պատկերը: Մինարէներու ոսկի լուսնեղջիւրները կը փայլին նոյն ատեն երկինքին ու ջրին կապոյտին մէջ: Տափակ տանիքներով ճերմակ տուններ, մէկը միւսի վրայ, ամբողջը իրար խառնուած՝ կը գրկուին համապարփակ պարսպով մը որ ութը դռներ ունի:

Սակայն ի՞նչ փոյթ մինարէները, պալատները և քէօշկերը՝ քաղաքէն անդին, հոն ուր գետակ մը լեռներէն վար սահելով կուգայ լճին գիրկը հանգչելու, հոն կապոյտ ջրին քով կը բարձրանայ Ալի փաշային բերդը իր խոշոր ահուելի պատնէշներով, երկաթապատ դռներով և խորունկ խրամով՝ սրածայր երկաթէ շիշերով լեցուն: Վերը պատերու գագաթէն ու

181

61946-Ա-2

746-749

ժակերէն հարիւր թնդանօթներ իրենց ահռելի բերանը բացած կը նային քաղաքին վրայ, երկաթէ շուններ որոնց հաշիւը ժամերով հեռուէն կրնայ լսուիլ: Պատերուն վրայ անհամար պահապաններ գիշեր ցերեկ կը հսկեն անքուն: Մեծ դրան մուտքին վրայ կը նային երկու կողմէն մետաղէ անխօս պահապանները՝ թնդանօղնե-րը՝ որոնց քով բրգածն շարուած են ումբերու դէզեր:

Գաւիթը խոշոր կիսալուսին մը կը ձևացնէ, որուն մէջ պատերազմի մեքենաներէ զատ ուրիշ բան մը չտեսնուիր. զօրանոցին կողմը կե-րեւին պահապաններու փայտէ տնակները, իսկ միւս կողմը կիսաշրջանակին ծայրը կերևի քառակուսի շինուածք մը ուրկէ երեք դռներ բեր-դին սիրտը կը տանին: Գաւիթի վրայ նայող պատուհան մը չկայ, լուսամուտներ կը բացուին պարտէզին վրայ որ շէնքին միւս կողմն է, հոն կերթան փաշային երեք որդոց հարէմները զուարճանալու: Պարտէզէն անդին ուրիշ պարիսպ մը կայ, ջրով լեցուն խրամով մը շրջապատուած, ուսկից կարելի է անցնիլ շարժական կամուրջով մը միայն: Պղնձէ դուռ մը կայ հոն, արծաթէ գարդերով ծածկուած: Դուռը յաւիտենապէս փակուած է կարծես, մէկը մտած չէ անկից Ալի փաշայէն և իր մունջ ներքինինե-րէն գատ, նաև այն գերինները որոնց գլուխները միայն ետ կը զրկուին նոյն դռնէն: Այնքան բարձր է պարիսպը որ դրսէն բան մը չտեսնուիր, կարելի է բարձրանալ մօտակայ Լիթանիզա լե-րան գագաթը և հեռուէն դիտել կախարդա-

կան պալատ մը, գունաւոր մարմարէ պատերով, կապոյտ և սպիտակ գմբէթներով: Աշտարակ մը կայ հոն ամենէն մեծը, թափծու երկաթէ գմբէթ մը ունի կարմիր գոյնով, որ իր ձևով ու դիրքով կիշխէ Վիջնաբերդին: Գունաւոր քէօշկեր կան ծաղիկներով և փաթաթուողտուն-կերով դարդարուն լեռնէն դիտողը կրնայ տես-նել որդաաունկերու հովանոցները, և կարելի է իրիկուան դէմ մարմարէ աղբիւրներու ցայ-տուն ջուրերու մէջ տեսնէ նաև կախարդիչ մար-միններ, և խելքը կորսնցնէ կամ գլուխը՝ եթէ փաշային լեռնային պահապանները զինք գտնեն:

Ալիին դրախտն էր այս, չնաչխարհիկ պար-տէզը ուր կը ժողվէր ամէն աշխարհի գեղեց-կագոյն ծաղիկները — հողէն ծնած ծաղիկներ և մօրմէ ծնած ծաղիկներ: Չէ՞ որ կոյսերն ալ ծաղիկներ են որ կը քաղեն ու հարէմ — փուն-ջեր կը կապեն: Սակայն անմահ ծաղիկներու ամենէն սիրունը էմինէն էր, փաշային սիրելին Տէլվինօյ փաշային 16 տարեկան աղջիկը: Տըժ-գոյն, կապոյտ աշուի ծաղիկ մ'էր որ կարծես արևու լոյսին աեղ լուսնի լոյսին տակ էր ծլեր ու մեծցեր, մարմնոյն ձևը այնքան նուրբ էր որ յաւերժահարս մը կը յիշեցնէր, առանց թևի թռչող օդային ոգի մը: Ալի կը սիրէր խաղալ իր մազերուն հետ, նստիլ ու դիտել զայն ժա-մերով և ինքզինքը դրախտի հովանիները երե-ւակայել:

Գեղեցիկ մարդ մ'էր փաշան, փայլուն սպի-տակ մօրուքը անարատ էր ինչպէս կարապի-թեւը, այտերուն վարդը դեռ չէր դալկացեր,

երբ կը ժպտէր. բերանը ցոյց կուտար երկու կարգ անթերի ակուաներ: Ասոնց հետ միասին Այի փաշան հերոս մ'էր՝ դիւցազուն մը, և ո՛ր կին չպաշտեր հերոսը:

Էմինէն չէր գիտեր Ալին ոճիրնիրը, չէր գիտէր թէ աշխարհի վրայ երիտասարդներ գոյութիւն ունին: Կեանքին մէջ երկու մարդ էր տեսեր միայն — իր հայրը և փաշան. այնպէս կը թուէր իրեն թէ ամէն մարդիկ ալ անոնց պէս արծաթէ մագեր, երկար սպիտակ մօրուք և ունքեր ունին: Իր սրտին մէջ էմինէն Ալին պատկերը կը պահէր՝ իբրև մարմնացումը այն բարի ոգիներէն մէկուն, որք արարական հէքեաթներու մէջ գետնէն դուրս կուգային հըրաշքներ կատարելու: Չէ՞ որ Ալին հրաշքներ կը կատարէր ամէն օր. գանձեր, ոսկիներ ու մարգարիտներ կը թափէր իր գոգը: Օր մը նոյն իսկ աւագանը նետուեցաւ ջրի մէջ խեղդուելէ ազատելու երկու սիրահար թիթեռնիկներ. ո՛րքան զգայուն սիրտ: Օր մը նոյն իսկ լացաւ երբ թռչնիկ մը վանդակին երկաթներուն զարնուելով ինքզինք սպաննեց: Երբ պատմեցին թէ Գիլսուրայի պաշարման ժամանակ աղանիններ վառերէին բոցերու մէջ, փաշային աչքերէն արցունք վազեց: Էմինէն ալ ո՛րքան խղճաց սիրուն անմեղ աղանինները:

Սակայն իրականութիւնը այս էր: Ալին պաշարեր էր Գիլսուրա քաղաքը. պաշարուածները քաջութեամբ կը կռուէին: Դիրքը ամուր էր, փաշան չկրցաւ նոյն իսկ քաղաքին մօտը գալ: Այսպէս լուր զրկեց քաղաքացիներուն թէ հաշ-

տուիլ կուզէ, եթէ իրենք ալ անկեղծ են՝ իբրև խաղաղութեան նշան ճերմակ աղանիններ թող ղրկեն: Քաղաքը հաւանեցաւ և որքան ճերմակ աղանիններ կային բանակը ղրկեցին: Խորամանկ փաշան ետ քաշեց թնդանօթները, և գիշերը երբ ամէնը քնած էին, աղանիններու ոտքերուն երկաթէ բարակ թելերով դիւրավառ քուրջեր կապեց և կրակ տալով ամէնը բաց թողուց: Սարսափահար թռչունները բնագդով դէպ իրենց բոյները թռան՝ տուներու տանիքները տանելով թշնամուցն կրակը: Քանի մը բոպէէն քաղաքին չորս կողմէն սկսաւ հրդեհը որ մոխիր դարձուց բոլոր տուները: Այս աղանիններուն համար էր, որ կուլար փաշան էմինիին քով:

Գեղեցիկ էմինէն ունէր ինչ որ կնոջ մը սիրտը կամ աչքը ունենալ կը ցանկայ: Սենեակները զարդարուած էին մինչև ձեղունը հասնող մեծ հայելիներով, վենետիկի բիւրեղ հրաշակերտներով. գետինը ծածկուած էր պարսկական ոսկեթել գորգերով: Չքնաղ ծաղիկներ ու թռչուններ իր դրախտին զարդերն էին, հարիւր սպասուհիներ լուռ ու մունջ իր հրամանին կրպակէին: Առաւօտէն երեկոյ հաճոյքն ու ուրախութիւնը իր ընկերներն էին. ամէն օր նոր վայելք մը, նոր անակնկալ մը կը բերէր: Մէջէ մէջ բացուող երեսուն սենեակներ ունէր, մէկը միւսէն շքեղ. աչքը մէկ հրաշակերտէն միւսին կը դառնար, չգիտնալով որն է ամենէն գեղեցիկը, մինչև անգամ մ'ալ սկսեր անհատնում շարքը դիտելու և հիանալու: Սակայն անհաճոյ բան մ'ալ կար, այս դրախտին ստուերը:

Սենեակներուն ծայրը պղնձէ խոշոր դուռ մը կար, յայտնի է թէ աշխարհը հոն չէր վերջանար, և այն դուռն ալ միշտ գոց էր, օր մը չէր կրցածանկից դուրս ելնել. էմիլինէն գերի էր ոսկի վանդակին մէջ:

Հետաքրքիր կինը չէր կրնար հանգստանալ մինչև գիտնար թէ ի՞նչ կայ այդ դռնէն անդին, ո՞ւր է կարմիր երկաթէ գմբեթով աշտարակը: Սակայն փաշան ամէն զգուշութեամբ կը կղպէր դուռը, և բանալին ալ կուրծքին վըրայ կը պահէր՝ չուանով մը պարանոցէն կախուած:

Քանի քանի անգամ էմիլինէն հարցաքններ էր փաշան այդ գաղտնի աշտարակին մասին որուն վրայ տարածուած շուկները մինչև իր ականջն էին հասեր. ո՞րքան խնդրեր էր որ օր մը գինքն ալ հետը տանի հոն ոսկի շինող ճիւղները տեսնելու, սակայն անօգուտ. փաշան իր ոսկեշինութեան գործին անխոհեմ հանդիսատեսներ չէր ուզեր: Սակայն որքան կը դժկամակէր մարդը, կինը այնքան կը վառէր հետաքրքրութեան փափաքով: Եւ երբ կին մը միտքը բան մը դնէ, եթէ ճամբուն վրայ եօթը դիւիէ հրէշ մ'ալ կայնի՝ ճար չկայ պէտք է խորհածը կատարէ: Վախը գորաւոր է, բայց հետաքրքրութիւնը աւելի, մանաւանդ կնոջ հետաքրքրութիւնը:

Իրիկուն մը էմիլինէ մինչև պղնձէ դուռը գնաց փաշային հետ, և երբ նա դռնէն դուրս ելած դուռը իր երեսին կը գոցէր կղպելու համար, էմիլինէ խճի կտոր մը սահեցուց դրան առ-

ջեւ: Բանալին դարձաւ կղպանքին մէջ, սակայն մարդը չնկատեց որ դուռը բաց մնաց:

Կինը դրան ետև սպասեց դողահար մինչև փաշային ոտնաձայնը կտրեցաւ. կամաց մը դուռը բացաւ և գաղտուկ մը դուրս նայեցաւ: Տեսնելով թէ վախնալու բան մը չկայ՝ դուրս ելաւ դռնէն: Երկար գաւիթ մ'էր, որուն ծայրը քարէ սանդուխ մը կար. այդ մութ սանդուխէն վեր ելաւ և ինքզինքը գտաւ մեծ կտոր սենեկի մը մէջ, ուր աղօտ ճրագ մը կը վառէր:

Սենեկին շուրջը պատերուն քովերը շարուած էին տեսակ տեսակ սեղաններ, ջուրի ամաններ, փայտէ գաւազաններ ու առարկաներ, ամէնն ալ ոսկի շինելու գործիքներ, խորհեցաւ նորեկը, և սանդուխին գլուխը մութ անկիւն մը գտնելով՝ հոն կծկուեցաւ այն տեղէն առանց տեսնուելու ամէն բան դիտելու համար:

Քանի մը թոպէ հացիւ անցած էր երբ ուրիշ դուռ մը բացուեցաւ և ներս մտան Ալին ու տասներկու ներքինիներ իրենց հետ բերելով վառած ջահեր: Սենեակը պայծառացաւ: Ներքինիներէն մին կրակ մը վառեց որուն վրայ եփել սկսաւ տեսակ մը հեղուկ կաթսայի մը մէջ: Ալին ծալապատիկ նստեցաւ, և ցած ձայնով մը հրամաններ տուաւ: Հիմա կը տեսնենք թէ ինչպէս ոսկի կը շինեն, մտածեց էմիլինէ:

Երկու ներքինիներ գաղտնի դուռ մը բացին ուսկից քանի մը թոպէէն շրթաներու շառաչուելը լսուեցաւ. ներս բերին երկու ծերունիներ՝ ճերմակ մազերով, կարճ մօրուքներով և արտասովոր հագուստով, որոց նմանը տեսած չէր էմիլինէ:

— Ասոնք են ոսկի շինող հոգիները, ինքնիրեն ըսաւ, — ինչ որ ալ ըլլայ, ինծի վախնալու բան մը չկայ. և նոր թատերբեման մը ունկնդիրի պէս դիտել սկսաւ տեսարանը: Ծերուկները Ալիին առջև տարին որ ժպտելով ու ձեռքերը չփելով՝ երկար ժամանակ դիտեց մարդիկը առանց բառ մը ըսելու: Վերջապէս երկուքէն աւելի երիտասարդին երեսը թեթեւ մը շոյելով.

— Նաբոլիի վաճառական, ըսաւ կամաց մը, գեռ չգիտցա՞ր թէ ուր պահուած են գանձերդ:

— Տէր իմ, պատասխանեց մարդը ճարահատ խոնարհութեամբ, ինչ որ ունէի ամէնը առիւհիմա մուրացկան եմ:

— Նաբոլիի վաճառական, ի՞նչպէս կարելի է այդ կերպ խօսիլ. թող միտքդ ձգեմ. թուրն գացիր հնդկական ապրանքներու բեռով մը և ամէնը ծախեցիր: Երբ ճամբորդութենէ վերադարձիդ իրար տեսանք ինձ 1000 ոսկի տուիր, բայց ո՞ւր է մնացածը. տոմարներէդ 12,000 ոսկի շահ մը կը տեսնեմ:

— Տոմարը կեղծ է, տէր իմ. սուտ գումարներ նշանակեցի միայն վարկս բարձր պահելու համար:

— Նաբոլիի վաճառական, դուն քեղի զըրպարտութիւն կ'ընես. կուգես զիս համոզել թէ ուղիղ մարդ չես, սակայն ներէ ինձ որ յիշողութիւնդ քչիկ մը զօրացնեմ:

Նշան ըրաւ ներքիններուն որոնք մերկացուցին վաճառականը և պառկեցուցին սեղանի մը վրայ և երկու ժամ շարունակ չարչարեցին.

Ալի, բայց գարմանալի բան մը պատահեցաւ, գանձերէն մէկը գետինը գլորեցաւ, փնտոտ որջան կրնաս, ու չկրցանք գտնել:

Էմինէ խնդաց. կարելի է ճիները գողցան, ըսաւ:

Ալի մտցաւ իր կորուստը կնոջը սիրուն աչքերն ու ժպիտը տեսնելով: Փաշան կը խորհէր թէ այդ աչքերու պատուհանէն սրտին մինչև յատակը կրնար տեսնել, սակայն եթէ տեսնէր...

Այն միջոցին ներքինի մը ներս բերաւ քօղով ծածկուած աղջիկ մը:

— Շնորհալի խանրմ, ըսաւ, քեղի բերի Յոյն օրիորդ մը, որ իր կամքով եկեր է երեսիդ լոյսովը բերկրիլ և քու ժպիտներովդ ապրիլ. և մօտեցուց աղջիկը Էմինէին որ ճանչցաւ աղջիկը: Գլխատուած կտրիճին սիրուհին էր: Դառնալով հարէմի պահապանին՝

— Աղջիկը կը դողայ, եթէ չբռնես գետին կ'իյնայ:

— Շատ ամչկոտ է, շնորհալի խանրմ:

— Սակայն ի՞նչու այդպէս տժգոյն է:

— Գեղեցկութիւնդ զինքը դալկացուցեր է:

— Նայէ, ինչու՞ կուլայ:

— Ուրախութեան արցունքներ են:

Էմինէ պահապանին ափ մը ոսկի տուաւ իր գեղեցիկ պատասխաններուն համար, և թոյլ տուաւ որ աղջիկը հոն ոտքի կենայ իր առջև: Հրամայեց որ անուշեղէններ, շաքարեղէն, պրտուղ, գինի ու նարկիլի բերեն: Եւ նստած Ալիի կողքին՝ առաւ մանտօլինը նուագեց ու երգեց Արաբերէն սիրերգեր, վառուող, վար-

դաբոյր, ցօղազարդ երգեր սիրոյ, ու փաշան գլուխը ծածկած կնոջը երկար մագերով՝ անուշ մեղեդիի, արբչիւ հաճոյքի և ափիոնի թմրեցուցիչ քունը քնացաւ :

Նրբ նարկիլէին փոոսկրէ բերանը վար ինկաւ փաշային ձեռքէն, էմինէ հրամայեց որ աղախինները երթան, միայն նորեկ հելլենուհին մնայ հոն : Նստեցուց այն իր առջև գորգին վրայ, և ձեռքը տալով մետաքսէ հովահար մը՝ որ քնացող փաշան հովահարէ՝ աղջկան անունը հարցուց :

Աղջիկը գլուխը օրօրեց, չէր ուզեր պատասխանել :

— Չե՞ս ուզեր անունդ ըսել :

-- Տունը ուրիշ քոյր մ'ալ ունիմ :

Էմինէ հասկցաւ պատասխանը :

— Մօտս եկուր, ըսաւ ցած ձայնով. գիշերը երազ մը տեսայ : Մեծ աշտարակի մը մէջ էի, որուն ներսի կողմը 12 ճրագ կը վառէին : Որ կողմ որ նայէի, աչքս սոսկալի բաներ կը տեսնէր. թէև կը վառէին ճրագները, բայց սոսկալի խաւարը կը մթնցունէր սենեակը : Խաւարը շոգի կամ ծուխ չէր, այլ կարծես թէ իրար խառնուած մարդոց խմոր մը, որոնք աչքերնին կը բանային ու կը գոցէին : Անկից վերջը տեսայ որ փաշան նստած էր վագրի ոտքերով ոսկի աթոռին վրայ, և կարծես թէ աթոռին օտքերը իրենն էին : Սոսկալի երևոյթներ անցան առջևէս, վերջապէս երիտասարդ մը ու օրիորդ մը մնացին սենեակը : Ինչ որ կը հարցընէին, երկուքն ալ «անէծք» կը պատասխանէին, Ալի փաշա ըսաւ աղջկան «ես քեզ կը սի-

րեմ, սիրէ զիս», «անէծք» պատասխանեց աղջիկը, և ահա երիտասարդին գլուխը մէկ պատէն միւսը սկսաւ գլորուիլ՝ մինչև եկաւ ոտքիս քով, արիւնի կաթիլ մը ինկաւ ոտքիս վրայ, և զարմանալին այն է որ երբ արթնցայ ոտնամանիս վրայ արեան կաթիլ մը կար : Նայէ, իրաւ արիւն է թէ միայն երևակայութիւն :

Էմինէն դուրս երկնցուց սիրուն փոքրիկ ոտքը, որ մինչև այդ ատեն ծածկած էր, և ցոյց տուաւ Յոյն աղջկան : Աղջիկը լալով ոտքին վրայ ինկաւ և համբուրեց ոտնամանը : Իր տիրուհին ոտքը չէր որ կը համբուրէր, իր սիրահարին արեան կաթիլը :

— Տես, այդ կաթիլ մը արիւնը ոտնամանիս երեսը վառեց. ի՞նչ պիտի ընէր եթէ հոգիի մը վրայ կաթէր : Այս ըսելով քաշեց մազերը Ալիին երեսէն, նայեցաւ զգուանքով, արդարի պէս անմեղ քուն մը քնացող հրէչին :

Եօթանասուն և ինը տարի ապրեր էր երջանիկ, զուարթ ու յաղթական, սիրուած հրեշտակներէ : Եւ բոլոր անէծքը, ճերմակ գլխուն ինկած արիւնը դեռ ճատկին վրայ գիծ մը չէին կրցեր փորել, խորշոմ մը չինել, կեանքէն օր մը կարճեցնել, մինչև անգամ իր երազները խոռովել : Եւ այդ գիշեր հոն կը քնանար՝ գլուխը իր գոհին գլխուն վրայ, միայն մէկը բարձին վրայ, միւսը բարձին տակ :

Էմինէ վար ծռեցաւ, բացաւ քնացող փաշային կուրծքը :

-- Սեղանին վրայ դաշոյն մը կայ, հոս բեր, փսփսաց :

Աղջիկը սուրաց դէպ ի գէնքը, և բերաւ, հոն կայնեցաւ՝ կոթը ամուր մը սեղմած, միայն նշանի մը սպասելով միեւնու հրէշին սիրտը:

— Ոչ, ոչ, ըսաւ էմինէ, կեանքը մի կըտրեր, այս թելը միայն կտրէ, և դաշոյնով կըտրեց կապը: Այս բանալին կարմիր աշտարակին դուռը կը բանայ: Երբ գաղտնի դռնէն դիակներ վար կը նետէին, ջրի ձայն լսեցի: Յայտնի է ուրեմն թէ այդ չարչարանքի սենեակէն դուռ մը կայ դէպ ի լիճը: Չուանով վար կ'իջնենք. ես լողալ գիտեմ, դուն ալ, չէ՞ որ Հեղբիացի ես. երբ Լիթանիզայի բարձրերը հասնինք, անտառին մէջ կը պահուինք: Ուր ալ ըլլայ, մէկ բան է ինձ համար. աւելի լաւ է գայլերու և բորենիներու մէջ ապրիլ քան Այիփաշային քով մնալ: Ըսածիս պէս կուզե՞ս ընել:

Աղջկան կուրծքը բարձրացաւ. գլուխը ծըռեց էմինէին ուսին վրայ և համբուրեց իր փրկարարը:

— Աղատութիւն — փսփսաց, հոգին վրդոված — աղատութիւն ամէն բանէ առաջ, իմ միակ երջանկութիւնս է:

— Մեզ մէկը չկրնար տեսնել, ըսաւ էմինէ՝ նետելով իր մարգարիտները, հիմա գիտնալով թէ ուսկից կուգային: Պայրամի վերջին գիշերն է. ամէնը խնճոյքի մէջ են, պահապանները հիմա սեղաններու շուրջ նստած ուրախութիւն կ'ընեն: Այիփաշային երեք որդիքն ալ Մուխթար պէյին քով հրաւիրուած են: Մէկը մեզ չտեսներ. երբ անգամ մը դուռը ելլենք, աշխարհը բաց է մեր առջև:

Յոյն աղջիկը տիրուհւոյն ձեռքը սեղմեց — մէկտեղ կ'երթանք, ըսաւ, եղբայրս կորնթոսի լեռները կը բնակի, կրտորիճ է, մեզ կրնայ պաշտպանել:

— Հոն գնա ուրեմն, ես ալ Սթամպուլ կերթամ, ազգականներուս քով: Հիմա աղախիններու սենեակը գնա, հին հանդերձներդ բեր. ներքինի պահապանը մէկ աչքը բաց կը քնանայ, զգոյշ կեցիր: Եթէ քեզի հարցնէ թէ ուր կերթաս, փաշային թաշկինակը ցոյց տուր:

էմինէ աղջիկը զրկելէ յետոյ՝ բարձին տակէն հանեց պահած գլուխը և սեղանին վրայ դրաւ: Երկար ատեն դիտեց փոսացած աչքերը, կիսաբաց բերանը և երկար մազերը որ սեղանին քովէն վար կը թափէին. շոյեց պաղ երեսը իր փափուկ ձեռքով առանց սարսուռ մը գգալու՝ այնքան որ դեղեցիկ էր այն մահուան մէջ անգամ:

Հոն կէս ժամու չափ նստաւ դիմացը, իր քովը Թէփէլէնթի Ալի, աշխարհի սարսափը խորունկ անշարժ քնոյ մէջ ընկղմած: Գեղուհի մը երկու սարսափներու մէջտեղը, որոշում տուած էր փախչիլ, ազատել Յոյն գերուհին, բայց թէ ինք ի՞նչ պիտի ընէր, ինքն ալ չէր գիտեր:

Յոյն աղջիկը ետ եկաւ այնքան յուշիկ քալելով որ էմինէ անգամ չիմացաւ մինչև որ աղջիկը իր սիրահարին գլուխը տեսնելով սարսափի ճիչ մը հանեց: Միայն վայրկեան մը տեսց ճիչը. փայլակի մը պէս անցաւ. աղջիկը ինդրեց կուրծքին հոտոչը և անխօս վշտի մը գե-

246-74

րագոյն չարչարանքով ծռեցաւ իր նշանածին գլխուն վրայ համբուրեց պաղ ճակատը, միայն արցունքը կը հոսէր աչքերէն, իսկ շրթունքը ամուր մը կղպուած հեծկլտանք մ'անգամ չի թողուցին որ դուրս գայ:

Էմինէ բռնեց աղջկան ձեռքը, սրբեց արցունքը: Աղջիկը նշանածին մաղերէն փունջ մը կտրեց, վերջին կրակէ համբոյր մ'ալ, և սենեակէն դուրս ելան:

Քանի մը ընկածէն չարչարանքի սենեակը հասան. բոյորովին պարապ էր. արեան հետքերը լուացեր էին. բան մը չկար գիշերուան սարսափելի անցքերը յիշեցնելու: Բացին գաղտնի դուռը ուսկից դիակները կը նետէին: Մութ պարապին մէջէն ջրի մռնչիւնը կը լսուէր, փոթորիկը խռովէր էր լիճը: Խեղճ աղջիկներ, ի՞նչպէս պիտի փախչիք այդ գետնին տակի ծովէն. ո՞վ գիտէ, կարելի է դեռ հոն կը լողան անգլուխ մարմիններ փրփրած ալիքներուն վերայ, պիտի տեսնէ՞ք արդեօք անգամ մ'ալ ցերեկին լոյսը, երբ վար կիջնէք այդ խորութեան ծոցը: Ի՞նչ փոյթ սակայն, աւելի լաւ չէ՞ անդունդին մէջ կորսուիլ քան Ալիի գգուանքին դատապարտուիլ:

— Մի վախնար, ըսին երկուքը իրարու. երկար չուանի մը ծայրը կապեցին ծրարները և լապտերով մը վար իջեցուցին, երբ ջուրը մարեց լապտերը, չուանին վերի ծայրը դրան կապեցին և մէկը միւսին ետև վար սահեցան...:

Ազատեցան թէ մեռան՝ այն օրը փաշան կորսնցուց իր գանձերէն ամենէն թանկագին գո-

հարները, երկու թըլըսըմներ, որ իր աչքին լոյսին պէս պէտք էր պահեր: Մէկը սիրոյ, երջանկութեան հոգին էր, միւսը անէծքի ատելութեան հոգին, երկուքն ալ կապած ու գերած, այսօր երկուքը մէկէն խոյս կուտային յաւիտեան:

Փաշային քունը անհանդարտ էր. կարծես թէ շարհոգիներ կը շարչարէին դինք: Արտասովոր զգացում մը կը պատէր կէս թմրած ուղեղին մէջ: Այն որ երազին մէջ անգամ վախ չէր զգացեր, որուն քունը դեռ ոչ ոք չէր կըրցեր խռովել: Ալի փաշան՝ անսովոր բան մ'ունէր, հիւանդութենէ, ցաւէ աւելի չարչարող զգացում մը... կը վախնար:

Երազին մէջ տեսաւ որ երիտասարդ Սուլիացիին գլուխը որ իր հրամանովը կտրեցին, որ գլորեր ու կորսուեր էր, անկէ դինք կը գիտեր պաղած աչքերով և կարծես թէ դինք կը կանչէին անընդհատ, «Ալի փաշա, Ալի փաշա»:

Քնացող մարդուն մարմինը դողաց սոսկալի ցնցումով: «Ալի փաշա» անգամ մ'ալ լսեց որ կը խօսէր անմարմին գլուխը: Ինք իր վրայ դաւարուած, խեղդուած ու քրտնած՝ փաշան հազիւ կրցաւ թեւը երկնցնել վար նետելու գլուխը որ սեղանէն ինկաւ անկողնին վրայ:

— Մէկ, երկու, ըսաւ գլուխը. Ալի հասկըցաւ թէ ապրելու միայն երկու տարի է մնացեր:

— Երկու անմարմին գլուխներ ենք մենք, երկուքս ալ դատաստանի կերթանք -- շարունակեց -- ի՞նչպէս պիտի ճանչնայ մեզ Աստ-

ուած: Կը հարցնէ ո՞րն է Ալին, անուշդ կ'ուրա-
նաս: Դուն ես, Ալին, դուն որ վրադ անմեղ
արեան բիծեր ունիս:

Փաշան քուսին մէջ կը տառապէր, ձեռքե-
րով կը քաշէր կուրծքը ծածկող լաթը, սակայն
գլուխը չէր հեռանար, կը խօսէր ու կը խօսէր:

— Մտիկ ըրէ, Ալի, քու ալ վախճանդ մօտ
է, աշխարհի գոված կտրիճը չես, անիծուած
գող մը, աւազակ մ'ես դու, բարեկամներդ
մահուանդ վրայ պիտի ուրախանան, թշնամի-
ներդ պիտի լան:

Ալի փաշան անկարող էր արթննալու, կը
դառնար, կը հառաչէր, կարծես ծանր բեռ մը
կար կուրծքին վրայ. ոճիրներու աշխարհ մը
կը ծանրանար սրտին վրայ: Գետինը կը դողար
տակէն, գլխուն վերև երկինքը սև ամպերու
կոյտ մ'էր, մահուան հպումը կ'զգար սարսա-
փով:

— Երկու թռչուններ թռան բերդէդ այս
գիշեր, ճերմակ աղաւնի մը և սև ագռաւ մը-
աղաւնին քու հանգիստդ էր որ հեռացաւ, ագ-
ռաւը՝ վրէժն էր որ կրկին պիտի դառնայ դի-
ակդ տանելու. ճերմակ աղաւնին քու կդ, սև
ագռաւը իմս էր: Վայ քեզ, Ալի փաշա...:

Ալին անզօր կատաղութեան մէջ աղաղակ մը
հաննց և իր ձայնէն արթնցած վեր ցատկեց, և
հոն գետնին վրայ տեսաւ երազին գլուխը:

Փաշան սոսկումով չորս կողմը նայեցաւ.
դեռ չէր գիտեր թէ որքանը երազ և որքանը
իրականութիւն է. կարծես թէ դեռ կը լսէր բաց
չրթունքներուն սոսկալի խօսքերը. ձեռքը

կուրծքին տարաւ և այն ատեն կտրուած բանա-
լիին չուանը յանկարծ խելքը գլուխը բերաւ:
Սուրը քաշեց և պղնձէ դուռը վազեց, սակայն
փախստականները ճարպիկ էին գտնուեր. դու-
ռը դոց էր և բանալին կղպանքին մէջ դրսի
կողմէն: Ետ դարձաւ և ննջասենեակը վազեց.
աղախիններէն ոմանք արթնցան, սակայն իր
սոսկալի աչքերը տեսնելով սարսափահար գլուխ-
նին անկողնին մէջ քաշեցին: Դուներուն առջև
ներքինները կը հսկէին իրենց նիղակներուն
քով արձանացած:

Փաշան պարտէզը փութաց, հոն ալ բան մը
չկար, միայն կը լսուէր խնձոյքի և ուրախու-
թեան աղաղակը դիմացի տունէն ուր ժողոված
էին իր երեք որդիքը պայրամը տօնելու: Բար-
կութիւնն ու առտուան զով օդը Ալիի հոգին
պնդացուցին. յոգնած բայց կատաղի, մտաւ
իր որդւոց պալատը...:

Գ Լ ՈՒ Խ Բ .

Թ Ր Ք Ա Կ Ա Ն Դ Ր Ա Խ Տ Մ Ը

Ալի փաշա ինքը շիներ էր Եանեայի ամբողջ բերդը, որուն լրանալէն վերջը մէջտեղէն վերցուցեր էր բոլոր ճարտարապետներն ու որմնադիրները. միայն ինք գիտէր բերդին գաղտնիքները :

Գաղտնի դռներ, ականջ դնելու խորշեր, թագստոցներ կային ամէն կողմ, ինչ շէնքեր որ դրսէն բաժան բաժան կերևէին, ներսէն գաղտնի ճամբայներով, ստորերկրեայ անցքերով իրարու հետ կապուած էին. մէկը կրնար բերդին մէկ ծայրէն միւսը երթալ առանց տեղէ մը տեսնուելու : Պիտի գար օր մը, երբ փաշային թշնամիները այս գաղտնիքներուն դառն փորձը պիտի տեսնէին :

Գաղտնի ճամբայներէն մէկը կը տանէր փաշային երեք որդւոց պալատը. անցքը գրկաշափէ մը աւելի թանձր պատի մը մէջէն կերթար, պատին վրայ կային անտեսանելի դռներ որ սենեակներու մէջ կը բացուէին կամ պատուհաններու մէջտեղ կամ հայելիներու ետև : Այս դռները բանալի չունէին. ունէին միայն գաղտնի զսպանակներ որոնք սեղմուելով կը բացուէին և գոցուէին առանց ամենափոքր ճեղք կամ նշան մը թույլու :

Ալի փաշա այդ ճամբով գնաց իր որդիներու կոչունքը դիտելու : Կորնթական սիւնի մը ետև կայներ էր : այդ սիւնին վրայ կախուած էր սև տախտակը որ Մէքքէի կողմը կը ցուցնէր, փաշան գիտէր թէ հոն ապահով է, բարի միւսլիման աչքերը քեապէի կողմը չպիտի նայէին խնճոյքի ատեն : Ի՞նչ հարկ վերի դրախտին մասին մտածել, երբ հոս դրախտ մը կայ : Որու՞ն հոգ թէ հոն կենաց ջուրը ինչ համ ունի, քանի որ հոս աւելի կրակոտ ու փայլուն գինին կը ցուայ գաւաթին մէջ : Երկնքի հիւրիները թող հոն ծածկեն իրենց ձիւնի պէս ճերմակ ուսերը և վարդի պէս կարմիր երեսները, ի՞նչ են անոնք երկրի հրեշտակներուն քով որոնք մահկանացուներու սրտերը կ'արբեցնեն : Մուհամմէտը շատ յաջողակ դրախտ շինող մ'ալ շէրթող գար մարգարէն տեսնէր Մուխթար պէյին դրախտը և դաս առնէր : Այսպէս կը խորհէին փաշային որդիքը :

Երեք եղբայրները մէկ յարկի տակ կը բնակէին. ունէին իրենց զատ զատ հարէմները, սակայն այդ օրը պայրամին առթով իրենց ամենասիրելի կիներով միասին դրախտի կեանք մը կը փորձէին : Մուխթար պէյը բերած էր չքնաղ շրէուհին, Սիւլէյման պէյին հետ էր իր Ալպանուհին, իսկ Վէլի պէյը շիւնուհի մը բերեր էր, իր միակ սիրուհին Ջէլիանթէն :

Կիները կ'երգէին, կը պարէին, իսկ եղբայրները՝ գինով արբելու, մէկ մը այս մէկ մը միւսը կը գովէին :

— Եկէք որոշենք, ո՞րն է ամենէն գեղեցի-

կը, գոչեց Սիւլէյման պէկ, դաւաթ մը գինի պարպելով: — Ի՞նչ կըսես Վէլի պէկ:

Վէլի պէկ կոչուածը գլուխը իր Հեւլենուհուոյն ծնկան դրած կը քնանար:

— Չէլիանթէն է գեղեցիկը, թոթովեց պըղտոր աչքերը կէս մը բանալով:

Եղբայրները չհամաձայնեցան:

— Եկուր Մուհամմէտ, պոռաց Մուխթար պէկ ոտքի ելնելով գինիի կարմիր դաւաթ մը ձեռքը, — եկուր, դու քանի ողջ էիր շատ մը գեղեցիկներ սիրեցիր, քու դրախտին մէջ ալ անպակաս են հիւրիները, եկուր խմէ այս դաւաթը ամենէն գեղեցիկին կենացը, — և դաւաթը երկնցուց գէպի աղօթքի սիւնը:

Փաշան սարսափած այս սրբապղծութենէն՝ ատրճանակին կայծառը քաշեց:

— Խմէ Մուհամմէտ, խմէ՛ կրկնեց գինովը:

Նոյն վայրկենին որոտաց հրազէնը, դաւաթը կտոր կտոր փշրեցաւ Մուխթարին ձեռքին մէջ: Ամէնը վախով վեր ցատկեցին, սենեկին մէջ մէկը չկար իրենցմէ գատ, միայն սիւնին քովէն կապոյտ ծուխի մանեակ մը վեր կը բարձրանար:

Մուէզգիինի ձայնը լսուեցաւ դրսէն որ առաւօտեան աղօթքը կը կարդար մինարէին ծայրէն լա իլա, իլ Ալլահ, Մուհամմէտ ըհսուլլահ...:

Ալի փաշա փախստական կիները չհալածեց. այն առաւօտը աղօթքով անցուց: Ներսի սենեակներէն մէկուն մէջ փակուած որ մարդ չի տեսնէ գինը, հոն ծերունին, եօթանասուն տա-

րիէ ի վեր չտեսածը տեսաւ, — իր արցունքները. Ալի փաշան, աշխարհի սարսափը, ոճրագործներու թագաւորը պզտիկ տղու մը պէս հեկեկաց ու լացաւ ժամէն աւելի: Էմինէն իր կեանքէն աւելի կը սիրէր, և ո՛վ գիտէ, սիրածին փախուստը չարագուշակ նշանը չէ՞ր թէ կը հասնին աղէտները...: Թող գայ աղէտը, մրմռուաց ծերունի գինուորը կատաղութեամբ ոտք ելնելով, թող իր երեսին քօղը առաջին դրօշակը ըլլայ Ծանեայի վրայ քալող բանակին: Թէփէլէնթի Ալին վտանգէ վախցող մարդ չէ:

Փաշան հրամայեց որ իրեն բերեն իր գուշակողը: Տէրվիչը թոռմած ծերուկ մէր, մէկը տարիքը չէր գիտեր, ամէնը կ'ըսէին թէ մոգութեամբ ինքզինքը ողջ կը պահէ: Ամէն իրիկուն պղնձէ ամանի մը մէջ կը դնէին և իր չորցած մարմինը կը շփէին, այսպէս կապրէր մէկ օրէն միւսը: Տէրվիչը ծալապատիկ նստաւ փաշային առջև, ուշադիր սպասելով խօսակցութեան:

— Սիեամ, ըսաւ Ալի, գէշ օրերու մօտենալը կզգամ, սուրս մէկ գիշերուան մէջ ժանգոտեր է, վահանս որ ոսկիով բանուած էր մէկ ծայրէն միւսը ճեղքեր է: Կտրուած գլուխ մը որ ինձմէ կորսուեցաւ, որքան փնտռեցի չգտայ, այդ գլուխը գիշերը դէմս եկաւ, և ըսաւ թէ մահս մօտեցեր է: Քեզի չեմ հարցներ ասոնց իմաստը ինչ է: Ինչպէս ստոյգ է որ ձմեռ ժամանակ ագռաւներն մզկիթներուն ցուիքներուն տակ կերթան, այնպէս իմ թշնամիներս իմ վրաս պիտի գան: Ես անոնցմէ ծեր եմ, և Օսմանցուց մէջ լսուած բան չէ որ մարդ մը 79ը

հասնի և հարուստ ու հզօր մնայ: Թող գան, միայն մէկ բան մը կուզեմ գիտնել. վրաս առաջին յարձակողը ով է, անունը ի՞նչ է:

Տէրվիշը փայտէ տախտակ մը բերել տուաւ, վրան դրաւ պարապ գաւաթ մը և գաւաթին վրայ ալ բարակ եղէգ մը: Յետոյ տախտակին վրայ գրեց թրքական այբուբէնի քսանը ինը տառերը, և երեք անգամ թեւտարած գետին փռուելով աչքերը սևեռեց գաւաթին կեդրոնին վրայ:

Կէս ժամու մէջ գաւաթը սկսաւ տքտքալ, կարծես թէ մէկը մատով եղբրքին կը զարնէր, ձայնը երթալով կը զօրանար, մինչև գաւաթը սկսաւ տախտակին վրայ ետ ու առաջ շարժիլ, և դառնալ վրայի եղէգին հետ. շարժումը այնքան արագացաւ որ եղէգը ալ չէր տեսնուեր: Այն ատեն տէրվիշը մէկէն իր մատը վերցուց օեղանէն և գաւաթը անմիջապէս կեցաւ. եղէգին ծայրը կեցաւ զայնին գրին վրայ:

— Անուանը առաջին գիրն է, ըսաւ տէրվիշը:

Խորհրդաւոր գործողութիւնը կրկնելով մոգական գաւազանը հեքեց վերջապէս Կասքօ պէկ անունը, վերջին գրին գաւաթը անշարժ կեցաւ:

— Այդ անունով մարդ չեմ ճանչնար, ըսաւ Ալի, զարմանալով որ ինք աշխարհահռչակ փաշան կը վախնար մարդէ մը որուն անունն անգամ չէր լսեր:

— Մարդը ո՞ր կը բնակի:

— Մոգական գործիքը նորէն շարժման մէջ

դնելով, այս անգամ Սթամպօլ բառը եկաւ պատասխան:

Այսքանը բաւական էր, փաշան նշան ըրաւ, տէրվիշը կրկին դուրս տարին. Ալի քառասուն Ալպանիացի զինուոր կանչեց իր պահապաններէն, ամէն մէկուն քսան ոսկի տուաւ:

— Այս կանխավճար է, ըսաւ փաշան, մարդ մը կայ որ պէտք է մեռցնել: Մարդուն անունը Կասքօ պէկ է, Սթամպօլ կը բնակի: Մարդուն գլուխը ասկից մինչև հոն քանի մղոն որ կայ այնքան ոսկի գին ունի, գլուխը բերողը ճամբան թող չափէ և վարձքը առնէ. սպանման լուրը բերողին 200 ոսկի, իսկ սպաննողին 1000 ոսկի կայ:

Ալպանիացիք խորհուրդ ըրին և յետոյ իմացուցին թէ եթէ Կասքօ պէկ անուն մէկը գոյութիւն ունի, արդէն մեռած համարելու է:

Կէս օրուան մօտերը փաշան իր որդիքը կանչեց: Իր անձկութեանը, երազներուն ու վախերուն վրայ բառ մը անգամ չ'ըսաւ, բայց բոլորը շուրջը նստեցուց իր ձեռքը պագնելէն վերջը. Մուխթար նստաւ աջ կողմը, Վէլին ձախը իսկ Սիւլէյման դէմը:

Առաջին անգամ խօսքը Սիւլէյմանին ուղղելով:

— Դուն ամենէն պզտիկն ու քաջն ես, վաղը պէտք է ծովը երթաս. երեք նաւ առ հետդ, այդ նաւերով Սիկիլիա գնա և ծծումբ բեռցիր ու առանց վայրկեան մը կորսնցնելու ետ եկուր:

— Հայր իմ, պատասխանեց Սիւլէյման, — ծովը փոթորիկ կայ հիմա, ով պիտի նաւերը

ալիքներու բաղդին յանձնէ, երբ ովկիանոսին բոլոր հրէշները ջրին երեսը կը շրջին պատասխա-
լու մէկը փնտռելով:

Ալի փաշա խօսք մը չաւելցուց, բայց դառ-
նալով դէպ ի Մուխթար պէյ, ըսաւ:

— Դուն ամենէն խորամանկն ես, գնա Սու-
լիացի պետերուն և հրաւիրէ որ ամէնը շուտով
գան Եանեա ժողովին: Ոչ խօստում և ոչ ալ
ընծայ խնայէ:

Մուխթար պէյին երեսը թթուեցաւ և գը-
լուխը շարժելով, որ դեռ գիշերուան խնձոյքէն
ծանր կ'զգար, ըսաւ:

— Դեռ լեռներուն ձիւնը նոր կը հալի, աս-
մէն առու գետ է դարձեր, միայն թռչունը
կրնայ ոտքը դնելու չոր հողի կտոր մը գտնել,
հիմա ի՞նչպէս կարելի է բանակներ շարժել հոս
ու հոն: Սպասէ շաբաթ մը, մինչև հեղեղները
պակսին: Սահմաններուդ վրայ թշնամի չերե-
ւիր, ամբողջ երկրիդ մէջ մուկ մ'անգամ տե-
ղէն չշարժիր: Հիմա ի՞նչ պէտք կայ գօրքերու
ու գէնքերու:

Ալի դարձաւ վէլիին, — գնա Մըսրըմ և
2000 ձի գնէ, հազարը ձիաւորներու հազարը
թնդանօթ քաշելու համար:

Հայր իմ, պատասխանեց վէլի որ Ալիի տը-
ղոց ամենէն մեծն ու իմաստունն էր, ես կեր-
թայի Մըսրըմ, բայց հիմա Սիմանը կը փչէ,
տաք խորշակը որուն կրակէ շունջին առջևէն աս-
մէն կենդանի արարած կը փախչի: Իմ հոգս
չէ, բայց ձիերդ, թանկագին ձիերդ բոլորը
պիտի մեռնին: Ասկից գատ հարցում մը ներէ:

Ի նչու կը ժողովես այս բանակդ, ձիերդ, քա-
նի որ ոչ պատճառ կայ և ոչ ալ վտանգ: Պա-
տերազմի այս պատրաստութիւնը չէ՞ որ փատի-
շահին բարկութիւնը պիտի գրգռէ դէմդ: այս-
պէս երևակայական վտանգէն իրական պատե-
րազմ մը գտնես դէմդ:

Ալի փաշա խնդաց բարձրաձայն, խիստ ան-
սովոր բան մը իրեն համար:

— Է՛, ինձ կը մնայ ձեզ համոզել թէ ձեր
հաշիւները սխալ են: Հետս ճաշի եկէ՛ք և զու-
արճացէ՛ք: Ճաշէն վերջը պիտի տեսնէք որ ծո-
վը փոթորիկ չկայ, բոլոր գետերը չեն յորդեր
և թէ խորշակը չխեղդեր: Թըլսըմ մ'ունիմ քո-
վըս որ ձեզ բոլորդ պիտի համոզէ:

Մինչև իրիկուն հաճելի ժամեր անցուցին,
միայն ճաշէն ետքը փաշան իր ներքինին ական-
ջին քանի մը խօսք փսփսաց և յետոյ իր տղա-
քը առած կարմիր աշտարակը գնաց որուն
դռները բաց թողեր էին: Սենեակ մը նստան ո-
րուն միակ պատուհանը լճին վրայ կը նայէր եր-
կաթէ ճաղերով վանդակապատ: Հոն նստաւ
ծերունի հայրը իր տղոցը քով նարկիլէն քաշե-
լու և սուրճ մը խմելու: Որդիքը կուզէին աշ-
տարակին տանիքը բարձրանալ, սակայն փաշան
դիտել տուաւ հեգնօրէն թէ պաղ ու տաք հո-
վեր կը փչեն դուրսը, թէ խորշակը կրնայ վը-
նաս պատճառել:

Սուրճ կը խմէին, երբ թիակներու ձայնը
լսուեցաւ պատուհանէն, և երեք պէյերը տե-
սան որ երեք խոշոր մականյներ կը սահէին լճին
վրայ: Հոն կը նաւէին իրենց սիրուհիները ներ-

քիւններու հետ: Երեքին ալ երեսները պայծառացան, Մուխթար պէկ փսփսաց Սիւլէյմանի ականջին. — Ի՞նչ կըսես, ծերուկին լուր տա՞նք:

Ալի լսեց փսփսուքը և ժպտելով պատասխանեց: — Շատ սիրուն են աղջիկները, և ճերմակ մօրուքը չփելով աւելցուց — զարմանք չէ որ կուզէք հոս մնալ, և հովը տաք ու պաշ կը սեպէք, հովը որ մինակ Ալլահին շունչն է. ինչ որ Ալլահէն կուզայ չար չկրնար ըլլալ: Սակայն գեղեցիկ են, ատոր կասկած չկայ: Անցած գիշեր երազ մը տեսայ: Առջևս էր կեցեր մարգարէն և ինձ կը պատմէր թէ դուք զինքը կանչեր էք որ ցոյց տայ թէ որն է երեքէն ամենէն գեղեցիկը, (որդիքը սարսափով ու զարմանքով իրարու երես նայեցան). մարգարէն պատասխանեց, աւելցուց փաշան, թէ վայելուչ չէ որ ինքը հոս գայ ձեր սիրուհիները տեսնելու, պէտք է անոնք իրեն երթան. հիմա միտք ունիմ ձեր սիրուհիները դրախտ ճամբելու:

— Ի՞նչ կընես, պոռացին երեք տղայքը միարեբան:

Պատասխանի տեղ փաշան սուր սուլիչ մը փչեց. նշանին վրայ ներքինիները նաւակներուն դադանի դռնակները բացին և իրենք ջուրը նետուեցան:

Կիները սարսափահար կը ճչէին, ջուրը ամէն կողմէն ներս կը խուժէր մակոյկներուն մէջ: Օգըլեցուն էր օրհասական աղաղակներով:

Մուխթար կատաղութեամբ դէպ ի դուռը վազեց, կղպուած էր, ցուր տեղ փորձեց արմունկով կոտրել. Սիւլէյման պատուհանին ձո-

ղերը հանել կը փորձէր, կարծես թէ կուզէր ամբողջ շէնքը քակել: Կապոյտ աշուի Ալպանուհին, և նրբակազմ Հրէուհին, մահու վախը աչքերնուն մէջ գոց պատուհանին կը նայէին երբ ալիքները կը գրկէին անոնց գեղեցիկ իրանները:

Նաւակները ընկղմեցան, խեղդուող տարաբախտ կիներու անյոյս ճիչերն ալ դադարեցան: Զրին երեսը ցիր ու ցան կը տարուբերէին միայն քանի մը գունաւոր քօղեր ու չիթեր:

Ոտքի ելաւ ծերունի փաշան և ժպտելով ըսաւ որդւոցը: Կարծեմ հիմա ոչ ծովուն փոթորիկը, ոչ դարնան հեղեղները և ոչ ալ տաք խորշակը քանի մը ժամ առաջուան չափ սոսկալի կերակին: Ճամբայ ինկէք որչափ կրնաք շուտ: Երբ ետ դառնաք, նոր հարէմներ կը գտնէք որ հինները մոռցնել կուտան: Այսպէսով հեռացաւ: (*)

(*) Պատմական իրողութիւն է թէ Ալի փաշա իր որդւոց կիները խեղդել տուաւ լճին մէջ:

ՄԱՐԴ ՄԸ ՎՏԱՆԳՆԵՐՈՒ ՄԷՁ

Երեսուն օր իրարու վրայ Եանեայի փաշան չար լուրերէ գատ ուրիշ բան մը չլսեց . երկու անգամ լուսինը նորոգեցաւ այդ շրջանին, սակայն իր գօրութիւնը անընդհատ կը նուագէր :

Առաջին լրագերը Ալպանիացի ճիւղոր մ'էր որ Սթամպուլէն կուգար որուն ետև ինկեր էին Սուլթանին գինուորները մինչև Էպիրոսէ : Մարդը պատմեց թէ չեն յաջողեր կասքօ պէկը մեռցնել և թէ փաշային երկու մարդիկը բռնուելով ամէն գաղտնիք խոստովաներ են :

Իմ սուրովս գիս վիրաւորեցի, գոչեց Ալին, գուշակին ըսածը ճշմարիտ էր :

Քանի մը օր վերջը լուր հասաւ թէ Էմինէ ինքզինքը Սուլթանին ոտքը նետելով իր էրկան դատուելը խնդրեր է :

Յաջորդ օրը ըսին թէ կասքօ պէկ Եանեայի փաշա նշանակուած է :

— Ձիս մեռածի տեղ կը գնեն, ըսաւ ծերունի գինուորը, աչքին առջև բերելով իր երիտասարդ յաջորդը : Մեռնելէս առաջ գիս կը թաղեն, կտակս ընելէ առաջ ունեցածս կը բաժնեն . սակայն ինչ որ գրուած է այն պիտի կատարուի :

Ալի փաշա իր իշխանութեան չորս կողմը մարդիկ շրկեց, հրամաններ իր պաշտօնեայնե-

րուն՝ որ ամէնը իրենց որդիքն ու եղբայրները Եանեա շրկեն առանց ուշանալու : Հրամայեց որ բոլոր բռնակիր անասունները լեռները քըռուին իսկ բոլոր նաւերը Տուրաչօ ժողովուին : Եանեայի գինարանին դուռը կը փայլէին մաքրուած թնդանօթները : Քաղաքը կը լեցուէր գաւառին չորս կողմէն եկող գինուորներով : Ինչ օր ալ ըլլար, գոնէ գինք թակարդի մէջ չէին կրնար բռնել իր թշնամիները : Փատիչաւը իր գլուխը ուզելէ առաջ՝ Ալի կարմիր դրօշակը պիտի բանար երկնքի հովերուն : Ծերունի գինուորը դիւրութեամբ իր ճերմակ մօրուքը ձեռք չպիտի արար : Որսորդները շուտով պիտի գիտնային թէ ինչ տեսակ առիւծի ետև էին ինկեր : Վէգիրին Ֆէրմանը Փէհլիվան փաշային կուտար Լէփանթօ, Սիւլէյման փաշա Թրիքալէի կառավարիչ կը կարգէր, Մուհամմէտ պէյ որուն հայրը Ալի սպաններ էր Տուրաչօյի փոխ կառավարիչ կ'ըլլար : Իր երկիրը այսպէս առաջուց կը բաժնէին իր ոխերիմ թշնամիներուն :

Փաշան 20,000էն աւելի գինուած մարդ ունէր իր հրամանին տակ, Ալպանիացիներ ու Սուլիացիներ, կտրիճ բանակ մը . սակայն մարդիկը որո՞ւ համար պիտի կուռէին, իրե՞ն թէ Սուլթանին : Այս գինուորները՝ երբ կը տեսնէին թէ ինչպէս թշնամին չորս կողմէն գինք կը պաշարէ՝ պիտի մոռնային իրենց սպանուած ազգականները, աւերակ դարձած արտերը, վառած գեղերը : Չէ՞ որ ամէնն ալ գիտէին թէ Ալի փաշա իր ամբողջ կեանքին մէջ ոսկի դիզեր է և օր մը մէկուէն բարիք մը չէ գործեր : Ո՞վ պիտի տիրանար գանձին :

Ժամանակը տուաւ իր պատասխանը: Դեռ թշնամիները չմօտեցած՝ Սուլիացիք ոտքի ելան. Պրաքօրի լեռանց աղջիկ մը կառաջնորդէր լեռընցի կտրիճներուն, որոնք յարձակեցան Ալի փաշայի թոռան Չայիտի վրայ. Ալի փաշա լեռընցիներէն զինուոր հաւաքելու զրկեր էր, սակայն իր զինուորներուն հետ թոռն ալ վրայ տուաւ. Սուլիացիք ամէնը ջարդեցին, միայն մէկը ողջ թողուցին որ Չայիտի գլուխը իր մեծ հօրը տանի, այդ մարդուն հետ ալ ապսպրեցին ծերունի փաշային թէ յոյն աղջիկ մ'էր նուէրը զրկողը, աղջիկ մը որուն նշանածը իր աչքին առջև մորթեր էին: Երախտագէտ հելլենուհին կը խօստանար դեռ շատ մը ընծայներ ալ զրկել իր ծերունի բարեկամին:

Յոյներուն պատերազմի կոչն էր այս: Նոյն իսկ Եանեայի մէջ, Յոյն դաբտան Զունկա, ձգեց ալպանիական բանակը. նոր փաշային բանակը թրիքալէ հասաւ, կարդացին Սուլթանին Ֆէրմանը որ կը հրամայէր բոլոր հպատակներուն զէնք վերցնել ապստամբ Ալիին դէմ. այն ատեն դաբտանը և իր մարդիկը ձգելով Եանեա, միացան կասքօ պէյի բանակին:

Փաշային ամենէն պզտիկ տղան Սիւլէյման պէկը, իր հօրը սուրը դեռ չփորձած վախէն քաղաքէն դուրս կը փախչէր, ճամբան գերի բռնեցին:

Երկու որդի ունէր դեռ ապստամբ փաշան, Մուխթար պէյ որ նաւատորմիղով մը Ալպանիոյ նաւահանգիստը Տուրաչօ կը բռնէր և վէլի պէյ որ Լէփանթօյի քով կը կռուէր: Սակայն բաղ-

դը երես դարձուցեր էր Ալիէն, քանի մ'օրէն վէլի պէկի բանակը ջարդ ու փշուր Եանեա կապստանէր լուր բերելով թէ իր հրամանատարը յանձնուեր է Սուլթանին:

Ամէնը թող կուտային ընկղմելու մօտ նաւը. քաղաքները թշնամուոյն առջև կը բանային իրենց դռները, բարեկամներ մատնիչ կը դառնային, նոյն իսկ որդիքը կուրանային իրենց հայրը, Մուխթար պէյը կը մնար սակայն, ամենէն քաջը, որ իր հայրը ամենէն շատ կը սիրէր: Երկու օր վերջը լուր եկաւ թէ Մուխթարն ալ իր նաւատորմիղով անձնատուր եղեր է գաբտան փաշային:

— Բաղդ նայողը այս բոլորը գիտէր, ըսաւ, լքուած փաշան. առաջուց այսպէս գրուած է եղեր, սակայն Ալի վախկոտ մը չէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԱՌԻԻԾԸ ԱՂՈՒԵՍԻ ՄՈՐԹԻՆ ՄԷՋ

Հարուած հարուածի ետև կը տեղային ծերունի փաշային գլխուն. բանակներ թշնամուոյն կողմը կացնէին, բարեկամներ խոյս կուտային. որդիները դասալիք և քաղաքներ անձնատուր եղան առանց սուր մը մերկացնելու: Փաշային ամենէն ընտիր թնդանօթները Եանեայի պատերէն իր ալպանիացիներու վրայ կը դարձնէին:

Պատերազմիկ անվախ Սուլիացիներն էին, սխերիմ թշնամիները, երբեմնի դաշնակիցը, ո՞վ կրնար իր գէտ կենալ՝ եթէ անոնց ուժը անգամ մ'ալ իր կողմը դառնար, սակայն իր զինուորներն են որ կը կտորուէին լեռնցիներու բազուկներով: Եղբայր մը և քոյր մը կառաջնորդէին Սուլիացուց, ազլկան անուէնը Արտեմիս, տղուէնը Քլէօն: Ամէն անգամ որ այդ երկուքին անուէնը կը լսուէր, փաշային սիրտը սուր մը կը խոցուէր. այդ աղջիկն էր որ էմինէն տարաւ. այդ ազլիկը, չարագուշակ հոգին, եկեր հաւատարիմ քաջերու զէնքը իր սրտին դարձուցեր էր: Աւերիչ հրեշտակ աղբայէլին պէս հելլենուհին պատերազմի փոթորիկին մէջ կը վազէր ճերմակ դրօշ մը ծածանելով. գնդակներու տարափին մէջ կը մտնէր, սակայն մէկը իրեն չէր դպչեր. Ալպանիացի կտրիճներու աչքին առջև՝ դրօշը իրենց պատնէշներու գազաթը կը բարձրացնէր, ետեէն կը խուժէին Սուլիացիք, առջևէն կը փախչէին Ալի փաշայի մարդիկը: Սիրուն էր ամազոնը իր կրակոտ շարժուածքով, անվախ ու համարձակ նայուածքով որուն առջև կը խոնարհէին ամէնը. նոյն իսկ կատաղի փաշան կը վախնար թէ գնդակ մը չդպչի պատերազմի դիցուհւոյն. հրաման գնաց զինուորներուն յոյն ազլկան գնդակ չնետել:

Սակայն թշնամիները ժամանակ չէին տար սիրոյ խաղի. երկաթէ օղակը կը սեղմուէր Եանեայի շուրջ: Գիշեր մը, մութին մէջ քաղաքին եօթը դուռներուն առջև լսուեցան թմբուկի որոտը, ումմբ մը շէկով վար սուրաց լիթա-

նիգայի բարձունքէն, եկաւ պայթեցաւ քաղաքին հրապարակը: Պատերազմի ժամը հնչեր էր, Սուլիանին գորքերը հասեր էին, կուգային Ալի փաշային գլուխը տանելու:

«Ելէք Ալպանիացիք, ելէք կտրիճներ, ելէք ով որ կռուի արիւն օւնի իր երակաց մէջ, ելէք թշնամին քաղաքին դուռը մեր թնդանօթները կը գրաւէ»:

Ալի փաշան փրփրած ձիու մը վրայ հեծած, դուրս ելաւ բերդէն ձեռքը շողացնելով հարիւրաւոր հին կռիւներու հաւատարիմ սուրբ: Շատ անգամ ծերունի զինուորը այդ սուրէն գատ ամէն բան կորուսեր էր, սակայն նոյն թրով նորէն աշխարհ վասակեր էր:

Փաշային բանակը պատերազմի կարգով շարուեցաւ, ծերունի գորավարը անցաւ շարքերուն առջևէն, դիտեց Կասքօ պէյի զինուորներուն դիրքը և չարածճի ժպիտ մը անցաւ երեսէն:

— Թող գան, քանի մը քայլ առաջ առնեն, ոտքերնին գերեզմանին մէջ է, անանկ ջարդ մը տամ որ լուր տանող մը չմնայ. այս անգամ թող զիտնան թէ որու հետ գործ ունին:

Սակայն բաղդը կրկին հակառակ էր. առաջին հրացանի պայթումին, դեռ սուր մը չմերկացուցած, Ալիի բանակը անձնատուր եղաւ. անգամ մը կրակէին, բաւական էր. սակայն ամէն բան լմնցած էր, միայն 700 Ալպանիացիներ մնացին իրենց պետին քով:

Կատաղի առիւծը սուրը պատրուց իր գլուխուն վերև, դարձաւ իր ափ մը զինուորներուն և որոտաց — Ալիի մեռնելը կուգէ՞ք տեսնել:

Փաշան ձին քշեց դէպի Եանեայի պաղարը, հաւատարիմ եօթը հարիւրը ետեէն արշաւեցին:

Ամէն դռնէ ներս կը խուժէր թշնամին, սակայն պաղարը հասնելու միայն մէկ ճամբայ մը կար, յաղթական զինուորները իրենց ճամբան գոց գտան սրածայր երկաթներով լեցուն գերաններով որոց ետև կերևէին Ալիի 12 թընդանօթները, թնդանօթներու քով արձանացած էին փաշային լուռ անձայն ներքինները, գերեզմանաքարի մը քանդակներուն պէս անյողդողդէ:

Ալի փաշա քաղաքին կեդրոնը հասեր էր, տասը հազար ձիաւորներէն միայն եօթը հարիւր մնացեր էին հետը, թշնամին ունէր քսան հազար մարդ և 200 թնդանօթ, սակայն կասքօ պէյին քաջութիւնը չէր կրնար փաշան պաղարէն դուրս հանել: Սուլթանին զինուորները քաղաքին մէկ մասին տիրացան, սակայն պաղարը Ալպանիացւոց ձեռքն էր: Դիւրին էր վիթխարի ուժին մէջ ափ մը մարդիկը ճգմել, սակայն ինչ կերպով պէտք էր մօտենալ. հոտ ուժէն աւելի խելք պէտք էր, բան մը ուսկից գուրկ էին Ալիին թշնամիները:

Վերջապէս պաշարողները պաղարին մօտ տուններուն կրակ տուին, սակայն բախտամբ փաշան իր տեղէն չէր շարժեր: Հովը բոցերը կասքօ պէյի երեսին կը փչէին որ սկսաւ անհանդարտ աչքերով իր շուրջը դիտել: Երկու Սուլթանները՝ Քլէօն ու Արդեմիս՝ իրենց գունդերուն զլուխը անցած գինք կոտիպէին որ պաղարին վրայ յարձակին:

Թէփէլէնթի տեսաւ հելլենուհւոյն ձերմակ դրօշակը և իր Սուլթանները որ հրապարակին բերանը բռներ էին: Չորս թնդանօթ մինչև բերանը շղթայի կտորներով և կոտրած ապակիներով լեցուած անոնց կողմը կը նայէին: Տխուր մը նայեցաւ փաշան, յետոյ յանկարծ սուրը պատեանը դրաւ, թնդանօթները լծել հրամայեց և քշեց իր զօրքերուն հետ դէպի միջնաբերդը: Սուլթաններու վրայ գնդակ մը նետել չէր ուզեր:

Ալի կռնակը դարձուցածին պէս պաշարողները գրաւեցին պաղարը և նահանջող գունդին ետև ինկան: Ալի հազիւ հասած էր կամուրջը, երբ սուպահիւնները ու թիմարիւնները մեղուներու պէս ետեէն հասան և յաղթական եղանակներով դէպի կամուրջը խուժեցին: Կամուրջին վրայ սկսաւ կռիւը՝ մարդ մարդու դէմ, կարճ դաշոյնի և լախտերու արիւնոտ կռիւ, խուժանի մը մէջտեղ որ ետեէն հրուելով անդիմադրելի հոսանքի մը պէս առաջ կը մղուէր: Վեց հարիւր Ալպանիացիներ յաջողեցան միջնաբերդը մտնելու, ան ատեն փաշային հրամանով երկաթէ դռները գոցեցին՝ մնացած հարիւրը թող տալով զիրենք կլնող խուժանին: Ամէն Ալպանիացի տասէն մինչև քսան զինուորներու դէմ կը կռուէր. կամուրջը հարուածներով կը թընդար, ու բազմութեան ահագին ծանրութեանը տակ կը դողդղար: Այն ատեն բերդին թնդանօթները որոտալ սկսան, կամուրջին սիւները քանի մը հարուածով փշրուեցան և կամուրջը իր պատերազմող թուրք ու ալպանիացի բռններովը վարը խրամը տապալեցաւ:

Վարը խոր ջրին յատակը ծածկուած էր սրածայր ցիցերով և եզերքին վրայ մնացած պաշարողները սարսափով նկատեցին որ ջուրը ինկող բազմութենէն մէկը կրկին վեր չելաւ. ջրին երեսը, մինչդեռ ջուրը կամաց կամաց կը կարմըրէր, մինչև պայծառ արեւագոյնի փոխուեցաւ լուսնի լուսին տակ. վարի դիակներուն արիւնն էր որ կը հոսէր:

Երամին միւս կողմը երկաթապատ դուռը կար. վերջապէս Ալին բռնելն ալ կարծուածին չափ դիւրին գործ մը չէր:

Թշնամին ամէն տեղ յաղթեր էր. մինչև վերջին կէտը, ուր կանգ առնել ստիպուեցաւ, մինչև այդ տեղ յաղթանակը կը փչրուէր, օդը կը ցնդէր: Ալին իր անառիկ բերդին մէջ էր:

Բերդին մօտենալ կարելի չէր. պատնէշներ շինուած էին լճին վրայ, անոնց մուտք շարքերէն դուրս կերկնային թնդանօթներու բերանը որոնք կիշխէին ջրին. անկարելի էր նաւակներով մօտենալ, ցամաքին կողմն ալ հարիւր թնդանօթներ կը պաշտպանէին մուտքը, և ո՞վ պիտի կրնար անոնց կրակին տակ երեք խրամատներէն անցնիլ իրարու ետև:

Փաշան իր որջին մէջ էր, անսահման ժամանակ բաւելու չափ ռազմամթերք ունէր. որպէս զի ցոյց տայ թէ ինք որքան յամառութեամբ պիտի պաշտպանէ իր ամրոցը, հրաման ըրաւ և բերդին միակ դուռը քարերով ու կիրով գոցեցին, եթէ զինուորները գինք թողուլ ալ ուզէին՝ հիմա ճամբան գոցուած էր:

Հոն պիտի կենայ ըսին Եանեայի բռնաւորը,

ինք իր ձեռքով շինած գերեզմանին մէջ ողջ ողջ թաղուած. այն տեղէն միայն մէկ ճամբայ մը կայ որ կամ դժոխք կամ երկինք կը տանի. ցամաքին կողմէն պաշարեր են Սուլիացիք, եթէ թռչելալ կրնար՝ անոնց գնդակէն չէր կրնար ազատիլ:

Պատերազմը վերջացեր էր: Յաղթական կասեօ պէյ ինքզինք Եանեայի կառավարիչ հռչակեց: Ամբողջ Եպիրոսը իր յարգանքը մատոյց իր նոր տիրոջ, ինկած վէզիբին մարդիկը նոր փաշային առջև ծունկ չոքեցան: Պօլսոյ մէջ հռչակաւոր էյուզ և Այա Սօֆիայի մզկիթները գովաբանական աղօթքներ կարդացին Ալլահին որ յաղթութիւն պարգևեց հաւատացեալ փատիշահին: Թնդանօթներ որոտացին ուրախ լուրը աշխարհին, մուսնետիկներ պազարէ պազար տարին յաղթութեան աւետիսը: Եւրոպայի լրագրերը պատմեցին թէ հօր ու ոսկալի փաշան, 79 տարեկան միշտ յաղթող զինուորը, մինչև այն աստիճան բարձրացող մարդը, որ չէին գիտեր թէ սուլթանը թէ ինք է թուրքիոյ իրական տէրը, Ալի փաշան, մեծն Նարուէոնի երբեմնի դաշնակիցը, որ քանի մը ամիս առաջ ալ Անգլիա իբրև ընծայ զրկեր էր 30,000 ոսկի արժողութեամբ ճաշի սպաս մը գում ոսկիէ, այն մարդը որ արևելցի նապապէ մը աւելի ոսկի ու գանձ դիզեր էր, այսօր յանկարծ յաղթուած, ջախջախուած բերդի մը մէջ բանտարկուեր է. անոր համար ուրիշ բան չէր մնացեր եթէ ոչ մեռնիլ:

Շատ ժամանակ չանցաւ, երբ փաշային մահ-

ուան լուրը տարածուեցաւ: Գիշեր մը երկու յանդուգն Ալպանիացիներ չուանով բերդին պատէն վար իջան, եղևնիի կոճի մը վրայ նստած լճին միւս եզերքը անցան, ուր գիշերանց ներկայացան Կասքօ պէյին: Ալի թէփէլէնթի մեռեր էր, անոնք իր մահուան երջանիկ աւետիսը կը բերէին հրամանատար պէյին: Կարելի է ըսին որ ինքզինք թունաւորեր է, յաջորդ առաւօտ արեւածագին պիտի թաղեն փաշան բերդին մէջ, ըսին լրաբերները, սակայն մեռնող պատերազմիկը մահէն առաջ իր քով ժողվեր էր բոլոր զօրավարները որոց ամէնն ալ մարգարէին գլխուն վրայ երդում ըրեր էին մինչև վերջին շունջերնին բերդը պաշտպանել թշնամուոյն դէմ: Փաշան իր գանձերը դիզեր էր կարմիր աշտարակին մէջ, 30 միլիոն դուրուշէն աւելի արժողութիւն: զանձը իր գինուորներուն էր թողուցեր, սակայն ի՞նչ օգուտ գնի ոսկին երբ ոսկիին տէրերը բանտարկուեր էին չորս պատերու մէջ:

Ասոր համար եկեր էին լրաբերները. պաշարուածները անկարելի էր որ անձնատուր ըլլային, որովհետև ամէնը երդում ըրեր էին՝ Մուհամմէտէն սկսեալ մինչև վերջին տէրվիշը՝ ամէն մահմետական սուրբի գլխուն ու մօրուքին վրայ, երդում ըրեր էին չյանձնուիլ և մինչեւ մահ կռուիլ, սակայն հաւատարիմ ուխտապահները յօժար էին բերդէն քաշուելու եթէ Կասքօ պէյ ներում տար ամէնուն. թող հրամանատարը ձեռքը երկնցնէր, դուրս կուգային մարդիկ և Եանեայի անառիկ բերդը իր երկու

հարիւր թնդանօթներով ու անսպառ գանձով իրը կը դառնար:

Առաւօտեան մթնշաղը հազիւ փարատեր էր երբ տեսնուեցաւ գորշագոյն անլուսին դրօշակը՝ մահուան ազդարար նշանը՝ որ բերդին կարմիր աշտարակին գագաթը կը ծածանէր, լճին վրայ նայող թնդանօթները երեսուն երեք հարուած կրակեցին, որոց արձագանքը լեռնէ լեռ տարաւ գուժը — Ալի փաշան մեռեր է: Բերդին մէջ լաթով փաթթուած թմբուկի ձայնը կը լսուէր որոց կը խառնուէր իմամներու տխուր մահբերգը:

Կասքօ պէյ և իր սպայակոյտը Լիթանիգայի լեռան գագաթէն կը դիտէին փաշային թաղումը: Դիտարան մը կար հոն, որուն տանիքէն կը տեսնուէր բերդին գաւիթը: Վիէննայէն բերուած հեռագիտակներ շունչէն զօրավարները որոց օգնութեամբ կը տեսնէին թէ ինչ կը դառնայ բերդին գաւիթը:

Պարզ դագաղի մը վրայ պառկեր էր Ալի փաշա: Նոյն ինքն էր՝ Ծանեայի հին տէրը, հոն անշարժ և անձայն ինկած տախտակին վրայ, իր փոխանորդները և քաբտանները շուրջը բոլորած կուլային, զինուորները մէկիկ մէկիկ կուգային ձեռքը համբուրելու:

Քաղաքէն դուրս Սուլիացիք որ լսեր էին փաշային մահը՝ իբրև ընծայ ուումբ մը նետեցին բերդին վրայ, բայց ուումբին պատրոյգը կարճ էր, օդին մէջ պայթեցաւ:

Դիտարանէն տեսան գաւիթը հաւաքուած մարդոց սարսափը, որոնք իրենց գլխուն վերև կը լսէին ուումբին շչումը. ամէնը վախով վեր

դէպ ի ճերմակ ամպը կը նայէին, միայն մեռելը հանդարտ, անվախ ու անվրդով պառկած կը կենար, փաշան այլևս չպիտի խռովուէր թընդանօթի գնդակներու պայթումէն:

Իմամները վերուցին դադարը իրենց ուսերուն դրին և սգացողներու տխուր մեռելական երգերով տարին դէպ ի գերեզմանը, որ փորուած պատրաստուած էր գաւիթին մէկ անկիւնը:

Մուսուլմանները իրենց մեռելները սնտուկի մէջ չեն թաղեր, գերեզմանին մէջտեղ կը թողուն որպէս զի երբ մահուան հրեշտակը գայ՝ մեռելը նստելու տեղ ունենայ և այդպէս իր հաշիւը տայ իր գործերուն:

Ալի թէփէլէնթի ալ դրին գերեզման:

Պահակագործը հրաժեշտի երեք հարուածը կրակեց, իմամները երեք անգամ երգեցին իրենց համարները: Գերեզման փորողները եկան, հողը լեցուցին և երկու փաթթոցաւոր քարէ կոթողներ տնկեցին գերեզմանին երկու ծայրերը:

Ալի թաղուած էր:

Երբոր իմամները և պաշտօնեայները հեռացան շիրիմէն՝ կասքօ պէյ կանչեց լերան պահականները և ըսաւ.

— Մարդ մը թող կենայ դիտակին առջև առաւօտէն մինչև երեկոյ, չորս ժամը անգամ մը թող փոխուի, և աչքը գերեզմանէն չվերցընէ: Գիշերը՝ երբ լուսինը մարը մտնէ, ամէն հինգ վայրկեանը մէկ անգամ հրթիռ մը թող նետուի որ հսկողները միշտ տեսնեն գերեզմանը, ամէն ժամը անգամ մը լուր ղրկեցէք:

Չարմանալի չէ՞. կասքօ պէյ կը վախնայ թէ ծերունի փաշան, եօթանասունը ինը տարեկան մարդ մը կրնայ գերեզմանէն դուրս գալ՝ իր մեռելի ձեռքերով շիրմին մարմարները անդին նետելով: Կան մարդիկ որոց անկարելի է հաւատալ թէ մեռեր են, մարդիկ որոցմէ կը վախցուի նոյն իսկ իրենց թաղուելէն վերջը:

Մինչև երեկոյ ուշ ատեն ամէն ժամ լուր կուգար հրամանատարին թէ գերեզմանը անփոփոխ մնացեր է և բոլոր գիշերը մէկը չէ մօտեցեր հոն:

Ալի փաշան ուրեմն ստոյգ է թէ մեռեր էր:

Յաջորդ առաւօտուն կանուխ կասքօ պէյ մէկ զարմանալի լուր մը լսեց:

Թնդանօթածիք գինուրներու զօրանոցը, ուր խոշոր թնդանօթներ կային, թմբկահար մը իր թմբուկը գետինը դրեր էր՝ թմբուկին փայտերը վրան կռթնցուցած, և մէկը հոն նկատեալ էր որ այդ փայտերը իրենք իրենց սկսեր են շարժիլ թմբուկին վրայ, կարծես թէ անտեսանելի ձեռք մը թմբուկ զարնել կուզէր: Թմբկահարը վախէն իր ընկերները քովը կանչեց. թմբուկին մէջ ձին մը կար:

Կասքօ պէյ լսածին չհաւատաց, մինչև որ ինք անձամբ զօրանոցը գնաց և հոն տեսաւ թէ թմբուկին փայտերը ինչպէս իրենք իրենց կը շարժէին և թմբուկը կամաց մը կը դղրդացնէին առաջ ու ետ երթալով թմբուկին վրայ և ամէն քայլի նոյն իտրհրդաւոր ձայնը հանելով:

— Հրաշք մը կայ հոս, պոռաց հրամանատարը, շուտ իմամները բերէք ձինը թող դուրս կանէն թմբուկէն:

Իմամները փութով գործի սկսան, ծուխ
հանող գործիքներ բերին և նուիրական գրքեր
թմբուկին տուին ամենէն սոսկալի հոտերով
ծուխեր, վրան ալ կարգացին ամենէն զօրաւոր
աղօթքները: Եւ իրաւ որ եթէ սատանայ մը
կար հոն և ան ալ քթի և ականջի պէս բան մը
ուներ՝ պէտք է շուտով փախած ըլլար հոտէն
ու աղմուկէն: Քանի որ թմբուկը մէկուն ձեռքն
էր փայտերը չէին շարժեր, սակայն գետինը
դրածին պէս խորհրդաւոր շարժումը կ'սկսէր:

Իմամները կոռնային, սոսկալի կոռնային և
դեւը չէր փախչեր:

Տեսարանին ներկայ էր լեռան դիտարանին
վերակացուն, Գաղիացի հաւատուրաց մը որ
խլամուսթիւն ընդուններ էր: Եւրոպացի մահ-
մեաականը քիչ շատ կրթութիւն ունէր, անոր
համար ճիներու դադափարը այնքան դիւրաւ
չէր կրնար ընդունիլ: Երբոր տեսաւ թէ իմամ-
ները չկրցան շար ոգին դուրս հանել թմբու-
կէն, կասքօ պէյը մէկ կողմ կանչեց և ական-
ջին փսփսաց:

— Ես ձեր ճիներէն լուր չունիմ, և չեմ ալ
հասկնար թէ այս բոլոր գարշահոտութիւնն ու
աղաղակը ի՞նչ օգուտ ունին, բայց քեզ կրնամ
վստահացնել թէ թմբուկին ինքնիրեն զարնուի-
լը նշան մ'է թէ անտեսանելի ձեռքեր հոս գոր-
ծի վրայ են:

— Ի՞նչ:

— Այդ նշան է թէ մենք պէտք է հեռա-
նանք այս տեղէն, մեր տակը ական կը փորեն,
անոր համար է որ գետինը կը դողայ և թմբու-
կը կը զարնուի:

կասքօ պէյ ժպտեցաւ. այնքան մը կը հաս-
կրնար գետնին տակ ական փորելը, որքան որ
թլփատուած Գաղիացին կը հասկնար թուրքե-
րու ճիները:

— Նախապաշարուած ես կրտրի՞մ. միւսիւս,
ըսաւ հրամանատարը ուսերը թոթուելով, և
արհամարհանքով նայեցաւ Գաղիացուն:

Մարդը սակայն շատ երկար չմնաց հոն,
շուտով դուրս եկաւ, և կրցածին չափ արագ լե-
րան դադաթը ելաւ:

Ժամուկէս վերջը իմամներու աղաղակը յա-
ջողեցաւ փախցնել ճինը, թմբուկը հանդար-
տեցաւ, յուզումը անցաւ և զինուորներուն հրա-
ման տրուեցաւ որ երկու սուր իրարու վրայ
դնեն դրան առջև, որ շար ոգիները կրկին ետ
չդառնան. այս կերպով ամէնը գոհ մնացին:

Յանեայի բերդին դրանը դիմացը, կործան-
ուած կամուրջին զլուխը զարէ շէնք մը կար,
չորս կողմէն պատնէշներով պաշտպանուած,
այդ շէնքն ալ Սուլիացիները դրաւեր էին, հոն
կը բնակէին լեռնցիներուն երկու պետերը, Յոյն
եղբայրն ու քոյրը: Երկուքն ալ կը փափաքէին
Ալի փաշային մօտը ապրիլ մինչև անգամ թոյլ
չտալ որ թռչունի մը կամ հոգիի մը կերպա-
րանքով փախուստ տայ իր բանտէն, իրենց
թնդանօթները ուղղեր էին դէպ ի բերդին պա-
տով գոցուած դուռը, փաշան կամ անձնատուր
պէտք էր ըլլար կամ իր բերդին մէջ փորեր իր
գերեզմանը:

Եւ առանց մէկուն խորհուրդ հարցնելու
ձերուսի փաշան վերջին կերպը ընտրեր էր ա-

զատութեան համար, գերեզմանի ճամբով փախեր էր իր թշնամիներու ձեռքէն, անոր համար իր արեան ծարաւիները կատաղութենէ կը մոնչէին, պարապ տեղը սրեր էին իրենց զէնքերը իր կուրծքը մխելու, մահուան գերանդին աւելի արագ էր հնձեր իրենց վրէժի առարկան: Անկարելի եղած էր դէմ դէմի գալ հին թշնամիին կռուի դաշտին վրայ՝ հոն մաքրելու անցելոյն հաշիւները, բաղդը այնպէս էր որոշեր որ ճերմակ մագերը արիւնով ջներկուէին, իր մեղաւոր գլուխը հանգիստ բարձին դրած փչէ իր ոճրագործ հոգին, անվրդով ինչպէս կը մեռնին արդարները:

Քլէոն ու Արտեմիս սենեակ մը նստած էին, մոմի մը դողդոջուն լոյսը կերերար, այդ լոյսը շատ աղօտ էր իրենց վրէժ ցայտող աչքերուն քով: Օրիորդը հաներ էր իր գինուորական վերարկուն և անհանդարտ քայլերով ձեռքերը կուրծքին ծալած վեր ու վար կը շրջէր սենեկին մէջ: Դէմքին վրայ կանացի քնքչութեան ամենափոքր նշոյլը չկար, երեսը պաղ էր ինչպէս Աթէնքի մարմարէ արձանները:

— Այսպէս մեռեր է, ուրեմն, մեռեր է:

Այս մի քանի բռուները կը կրկներ իրարու վրայ, միտքը գամուած այդ միակ գաղափարարին, կերթար կուգար վագրի մը պէս կատաղի:

— Ալի մեռեր է և իմ ձեռքովս չէ, կրկնեց կանգ առնելով եղբօրը առջև:

Քլէոն շատ նման էր իր քրօջը, դէմքը հազիւ կրնար զանազանուիլ իր քրօջը դէմքէն,

բայց իր աչքերուն մէջ տարբեր տեսակէն կրակ մը կը վառէր. աղջկան դէմքը, մութ խորհուրդներով ամպոտած աւելի սպառնալից կերակէր, աղուն դէմքը համարձակ ու անկեղծ էր գուարթ յուսով լեցուն:

— Ի՞նչ օգուտ ունէր մեր յաղթանակը, հառաչելով սկսաւ օրիորդը, ի՞նչ օգուտ երբ Ալի գազանը, շունը մեռեր է, ծեր աղուէսը դժոխք փախաւ ձեռքէս ազատելու, ա՛հ ուր էր թէ կրնայի մինչև հոն ետեը վազել, բռնել և քաշել ճերմակ մօրուքէն...

— Տես, հոս է իմ ճերմակ մօքուքս, գոչեց ձայն մը սենեկին միւս ծայրէն, և քոյր ու եղբայր տեսան իրենց առջև մեռած փաշան:

Երկուքն ալ օարսափահար երեսնին խաչակնքեցին, վախը գիրենք գամեր էր գետինը և քարացուցեր էր, հոն իրենց աչքին առջև կը տեսնէին այն մարդը որ երկու օր առաջ թաղեր էին, նոյն հանդերձները նոյն կերպարանը ունէր, գերեզմանէն փախած ուրուական մը չէր որ կրնար խօսիլ:

— Տեսէք, ես Ալի թէփէլէնթին եմ:

Ուրուական փաշան ձեռքերը իրար զարկաւ և սենեկին ամէն անկիւններէն դուրս խուժեցին գինուած Ալպանիացիք, և քոյր ու եղբայր դեռ ձեռքերնին զէնքի մը շերկնցուցած բռնուած ու կապուած էին:

Ստուգիւ Ալի փաշան էր այս ընողը:

Սորամանկ Ալի իր ստորերկրեայ ճամբաներէն մէկուն մէջ թաղել տուեր էր ինքզինքը, այն տեղէն բերդին մէկ ուրիշ մասը դուրս ե.

կեր էր կրկին, երբ պաշարող թշնամիները իր մահը կ'աւետէին իրարու: Սակայն փաշան զուր տեղը յարուժիւն չէր առեր, գիշեր ցերեկ անդուլ կ'աշխատցնէր իր մարդիկը, բերդին տակէն ական մը շինած էր դէպ ի կամուրջին գլուխը, այն տեղէն դուրս եկան իր մարդիկը, Սուլիացիք յանկարծակիի եկած առանց հրացէն մը կրակելու անձնատուր եղան՝ իրենց երազներէն հազիւ արթնցած:

Քաղաքին մէջ թրքական բանակը իր փաշաներով կը քնանար անկասկած, յանկարծ սոսկալի պայթում մը ցնցեց երկիրը, կարծես թէ աշխարհ իր տեղէն կը շարժէին, հսկայ բոց մը ցերեկի պէս լուսաւոր գետնէն դուրս ցայտեց վեր, կարծես մինչև աստղերը բոցին հետ վեր բարձրացան մարդ ու թնդանօթ, չէնք ու պահապան: Մինարէները դողդղալով գետին ինկան, սարսափելի ցնցումը շրջակայ ամէն շէնքեր աւերակ դարձուց, բոպէի մը մէջ քաղաքին կէսը հողակոյտ մը դարձաւ և յաջորդ վայրկեանին երկինքէն անձրևել սկսան վառող գերաններ, քարեր, մարդկային մարմնի կտորներ, որոնք վար կը թափէին արիւնոտ ու հրավառ երկինքէն դէպ ի աւերակ աշխարհը: Այսպէս կը յայտարարէր իր թշնամիներուն Ալի՝ թէ ինք յարուժիւն առեր է: Գետնին տակ թաղուեր էր և պատերազմը վերսկսեր էր գետնին տակէն:

Կասքօ պէյ իր հսկայ մարմնով կիսամերկ՝ անկողինէն դուրս ցատքած փողոցը վազեր էր, խեղճ հրամանատարը այնքան սարսափեր էր որ

իր ուր ըլլալը մոռցեր էր, անցորդներուն կը հարցնէր: Արթնցած գինուորները իրենց սարսափէն կատաղի՝ հոս ու հոն կը վազէին շփոթած, մէկը ձին կը փնտռէր, միւսը իր գէնքերը, իրենց գլխուն վերև՝ աւելի սոսկալի քան երկնքի շանթը՝ կ'որոտար մահաշունչ աղաղակը, «Ալի՛, Ալի՛»: Յառաջ կուգար մեռած փաշան ճերմակ ձիուն վրայ նստած, նոյն փառայեղ ճերմակ մօրուքը ունէր, նոյն զարհուրհելի տեսքը դէպ իր թշնամիները: Ալպանիացիներու սուրին առջև սարսափահար ու շփոթած թուրքերէն հազարներ ինկան, արիւնը առուններու պէս հոսեց քաղաքին փողոցները: Ալի փաշա՝ մահուան մարմնացումը հոն էր, ամենէն կտրիճները կռնակ դարձուցած կը փախչէին:

Միայն Փէհլիվանն էր, կտրիճ զօրավարը որ յաջողեցաւ փրկել իր ահագին բանակը ափ մը Ալպանիացիներէ կտորուելէ: Թուրք հրամանատարը փախստական գինուորները հաւաքեց քաղաքէն դուրս, քանի որ ներսը Ալիին մարդիկը կը ջարդէին ամէն հանդիպածը: Փէհլիվան քալեց դէպ ի քաղաքին դռները, բռնեց ելքը և հոն կեցուց հինաւուրց զօրավարին յաղթութիւնը:

Պաշարողներէն 3000 հոգի մեռեր էին, թշնդանօթներ գերի բռնուեր կամ խորտակուեր էին, և Սուլիացի պետեր բռնուեր էին. այս ամէնը մէկ գիշերուան միջոցին. այսքանը բաւական սեպելով Ալի փաշա ետ քաշուեցաւ:

Փէհլիվան կրկին դրաւեց քաղաքը. գինուորները լցուեցան հրապարակը, բայց Ալիի ետևը

չինկան։ Այդ միջոցին յանկարծ երևեցաւ Կաս-
քօ պէյ որ կառոյցած կը վազէր շնչառապա։

— Ինչո՞ւ մինչև բերդը չհալածեցիր թը-
նամին։

— Չափէն աւելի մօտենալը վտանգաւոր է,
ըսաւ փորձ զօրավարը, թող խոյս տայ եթէ
կուցէ։

Կասքօ պէյ բարկութենէն փրփրած յափը-
տակեց թուրը փէչիկի վանի ձեռքէն (հօգին առ-
նէի՛ր՝ չէր կրնար ըսել թէ իր թուրը ուր էր
ձնացեր) անցաւ զինուորներու գլուխը և սկսաւ
հալածել նահանջող թշնամին։

Այի կամաց կամաց ես կը քաշուէր դէպ իր
բերդը, կարծես իր փոյթը չէր հալածողներէ
գալիք վտանգը, թէև իր մարդոցը վեց անգա-
մէն աւելի էին։

Երբ Կասքօ պէյ ձայն հասնելու չափ մօտե-
ցաւ Ալպանիացւոց, Այի պոռաց․

— Գէշ տեղեր ես եկեր, կորիճ պէյ, դե-
տինը իմս, տակինն ալ իմս, և դուն դեռ չես
գիտեր։

Կասքօ պէյ ըսուածէն բառ մ'անգամ չկըր-
ցաւ հասկնալ՝ մինչև Այի փաշայի հրամանով
հրթիռ մը հանեցին օդը, նշանին վրայ բերդին
մէջի մարդիկը պայթեցուցին ականները որ քա-
ղաքին փողոցներուն տակը պատրաստուած է-
ին։ Այի իր բարեբախտ օրերուն պատրաստեր էր
այդ ականները երբ ջրի ճամբաներ կը շինէր․
ջրի ազուգաները լայն ենթուղիներ էին բարձր
կամարներով, ուր մեծ քանակութեամբ վառօգ
պատրաստ դրեր էր։

Փաշան իր մարդիկը կամուրջին գլուխը ժող-
վեց և երբ յանկարծ պայթումը ամբողջ փողո-
ցի երկայնքին դուրս ժայթքեց, աւերիչ բոցե-
րը գունդ գունդի վրայ դէպ ի օդը նետեցին․
ծերուսի Ալպանիացին կը զուարճանար դիտե-
լով գործուած աւերը, ինք վերջին մարդն էր
որ գաղտնի ճամբով բերդը մտաւ։

Բերդին մէջի մարդիկը դեռ երկար ժամա-
նակ կը լսէին մեռնող մարդոց անյոյս աղաղակ-
ները։ Պաշարող բանակին մէկ երրորդը ոչնչա-
ցեր էր մէկ գիշերուան մէջ, մնացածները դուրս
ելան անիծուած քաղաքէն որ կարծես թէ նոյն
խկ դժոխքին վրայ շինուած էր․ հեռուն դաշ-
տին մէջ և Լիթանիզայի բարձրերը բանակ դը-
րին։

Առաւօտեան ծագող արևը ահուելի տեսա-
րան մը պարզեց․ Եանեա քաղաքը այլևս չկար․
գեղեցիկ բարձր տունները, գմբէթաւոր մըզ-
կիթները, նուրբ ճերմակ մինարէները, ընթար-
ձակ զօրանոցները — մէկը չէր կրնար ըսել թէ
ո՞ւր էին։ Անոնց տեղը կրնային ցոյց տալ դէզ
դէզ աւերակներու անձև կոյտեր, հոս ու հոն
դեռ կը ծխային կոտորած գերաններ․ անճանա-
չելի դարձած դիակներ, անխաղած մարդկային
մարմիններ ցրուած էին աւերակներուն մէջ,
անդին պատնէշներուն մօտ խոշոր կոյտի մը
տակէն դուրս կուգար կարմիր առու մը որ
կերթար կը խառնուէր լճին․․․

— Խեղճ տղաքներ, ի՞նչ անուշ կը քնանան։

Այսպէս կը խօսէր Այի։ Կարմիր աշտարա-
կին մէկ անկիւնը, քով քովի կը քնանային Ար-

տեմիս և Գլէոն թեւերով իրարու վիզ գրկած մինչև անգամ փաշային նայուածքը գիրենք չարթնցուց :

— Մի արթնցնէք, ըսաւ Ալի մունջ ներքինիներուն, թողէք որ քնանան :

Եւ կրկին դիտեց զանոնք ժպտելով, այնքան հանգիստ կը քնանային, թէ և չէին գիտեր թէ անգամ մ'ալ պիտի արթննա՞ն թէ ոչ :

Ալի չարթնցուց քոյրն ու եղբայրը, երեք անգամ մարդ զրկեց հասկնալու թէ արթնցե՞ր են : Վերջապէս պատանին թեւը շարժեց, շղթային շառաչիւնէն երկուքն ալ վեր թռեր էին :

— Կորնթոս կերթայի, ըսաւ Գլէոն քնոտ աչքերը չփելով, և ըսին թէ Պարթենոնը նորէն կը շինեն :

— Թէրմոփիլէ կեցած էի և թշնամիները առջևս կիյնային հազարներով :

— Եւ հիմա կերթանք կառափնարանը, հառաչեց Գլէոն, երբ լսեց որ բանտին ժանգոտ դռները կը բացուէին :

— Կտրիճ եղիր, փսփսաց քոյրը եղբօրը ձեռքը սեղմելով :

Մունջ ներքինիները շրջապատեցին բանտարկեալները և փաշային տարին :

Ալի փաշա բազմոցի մը վրայ նստեր էր, դեռ գերեզմանի լաթերը հագեր էր, սենեկին չորս կողմը սեւերով պատեր էին, ոչ ոսկի կ'երեւէր ոչ ալ փայլուն զարդեր :

Եղբայր և քոյր առջևը կեցան իրարու ձեռք բռնած :

Սիրելի զաւակներս, ըսաւ ծերունին զգա-

ցումէն դողդողացող ձայնով մը. իրարու մի նայիք, իմ երեսս դիտեցէք :

Այս անսովոր ձայնէն և խօսելու եղանակէն ապշած երկուքը փաշային նայեցան և տեսան որ ծերունին խիստ շատ տխուր էր և աչքերը արցունքով լեցուն էին :

Ալի նշան ըրաւ ներքինիներուն և շղթաները քակեցին :

— Տեսէք, հիմա ազատ էք և կրնաք ձեր տունը դառնալ :

Այս խօսքերը ելեքտրական ցնցումի մը տըպաւորութիւնը գործեց Գլէոնի վրայ որուն երեսը պայծառացաւ գուարթութեամբ :

— Ինչո՞ւ կ'ուրախանաս, ըսաւ Արտեմիս, խիստ նայուածք մը նետելով եղբօրը վրայ, չե՞ս տեսներ որ հրէշը մեզ կը ծաղրէ, ա՛հ, միայն կուզէ մեզ ուրախացնել յոյսերով որ մահը աւելի դառն երևի. ինչո՞ւ կատակ կընես մեզի հետ, ծերունի սատանայ, շուտով սպաննէ մեզ, առանց երկար չարչարելու, սպաննէ գոնէ առանց ծաղրելու :

Փաշան երկիւղածութեամբ աչքերը դէպի երկինք բարձրացուց :

— Հոգիս աչքերուդ առջև բաց գիրք է Ալլահ, Դուք ազատ էք, ազատ էք բոլոր Սուլիացիներդ : Ես ձեզի դէմ մեղանչեցի, բայց դուք ալ վրէժնիդ լուծեցիք. ես ձեր գեղերը վառեցի, դուք իմ բերդերս քար ու քանդ ըրիք. ես ձեր երկիրը թալլեցի, դուք իմ ստացուածքս կողոպտեցիք : Ես ձեր փեսան սպաննեցի, քեզ հօրդ տունէն յափշտակեցի, դուք իմ սիրա-

կան թոռանս գլուխը կտրեցիք, դուն իմ պաշտած կինս փախուցիր հիմա հաւասար ենք, իրարու պարտք չ'ունինք, գացէք խաղաղութեամբ:

Ալիի խօսքերուն և ձայնին մէջ այնքան անկեղծութիւն, այնքան զղջում ու ցաւ կ'երեւէր որ օրիորդը սկսաւ համակրութեամբ նայիլ ծերունիին:

— Դուն կը զարմանաս իմ կրած փոփոխութեանս, շարունակեց փաշան, նկատելով իր խօսքերու գործած տպաւորութիւնը, ասկէց առաջ զիս այսպէս չէիր տեսեր, բայց հին Ալին այլևս չկայ, ան մեռաւ, թաղուեցաւ: Առջևդ ապաշխարող մը ծունր կը կրկնէ, հին մեղքերու թողութիւն կը խնդրէ հանդերձիդ ծայրը համբուրելով:

Եւ իրաւ փաշան ծունկի եկած Արտեմիսին առջև կուլար ու կողբար բարձրաձայն, արցունք կը թափէր աղջկան ոտքը, մինչև օրիորդը ալ կամայ վար ծռեցաւ և վեր բռնեց ծերունին:

Ինչ որ ալ ըլլայ Արտեմիս կին էր վերջապէս և չէր կրնար դիմանալ որ մէկը իր առջև այդքան դառն ողբայ:

— Մտիկ ըրէք խօսիմ, շարունակեց փաշան, մի խորհիք թէ Ալի խենդեցեր է: այս գիշեր տեսիլք մը տեսայ: Գեղեցիկ հրաշափառ կոյս մը վար իջաւ բոց պայծառ երկինքէն՝ թեւաւոր մանկիկներու գլուխներով շրջապատուած: կոյսը ինձ նայեցաւ այնչափ անուշ ու գորովազին որ սիրտս հալեցաւ: Երկնային լոյս մը կը ցուար իր դէմքէն, վարը աշխարհ լու-

սաւորուեր էր, ծաղիկները երեսնին իրեն կը դարձնէին իբր թէ արև ըլլար: կոյսին գիրկը մանուկ մը կը հանգչէր, սակայն ի՞նչ մանուկանոր տեսքէն նոյն իսկ ինձ պէս ծերունիի մը սիրտը դողաց ուրախութենէ: Մանուկին գլխուն շուրջ աստղերու պսակ մը բոլորած էր, երեսին ժպիտը դրախտ մ'էր: Եւ երբ դողդոջուն թևերս երկնցուցի, կոյսն ու մանուկը ձեռքերնին ինձ երկնցուցին և կոյսին շրթներէն անուշ, անբացատրելի կերպով անուշ ձայն մը “Ալի Թէփէլէնթի, ինձ եկուր”, ըսաւ, և ես դողդղալով ծունկերուս վրայ ինկայ:

Քոյր ու եղբայր միասին ծունկ չոքեցան փաշային քով երկիւղածութեամբ, “օրհնեալ ըլլայ ամենասուրբ կոյսը” աղօթեցին:

Ալի փաշա շարունակեց տեսիլքին պատմութիւնը:

— Երեսս ծածկած պայծառ երևոյթին խօսքերուն մտիկ ըրի: այս անգամ ինձ կը խօսէր ցաւազին ձայնով մը որ սիրտս կը ճեղքէր, “Ալի Թէփէլէնթի, հոս նայէ”: երբ գլուխս վերցուցի, տեսայ որ եօթը սուր դարձած էին դէպ ի երկնային կոյսին սիրտը: սարսափէս անդամալոյծ դարձայ: “Ալի Թէփէլէնթի”, ըսաւ կոյսը երրորդ անգամ, “այս սուրերը դուն մխեցիր իմ վէրքերուս մէջ, և իմ արիւնս քու գլուխդ ըլլայ”: Ես ալ հառաչելով պատասխանեցի, “Ես ի՞նչպէս կրնամ այդ ըրած ըլլալ առանց քեզ ճանչնալու”: Պատասխանեց. “ով որ իմիններս կը հալածէ, զիս կը հալածէ: — դուն չէ՞իր որ կողոպտեցիր տաճարներս, Տուրաձօյի, Տրիպօ-

լիճայի, Թհիէլէնի եկեղեցիներս աւերեցիր” : “Երդու՛մ կընեմ որ նորէն շինեմ” , և խօսած ատենս եօթը սուրերէն մէկը վար ինկաւ : “Դու՛ն չէ՞իր նորէն որ իմ Սուլիացիներուօ գաւակները կը գողնայիր իսլամացնելու համար” : “Երդու՛մ կընեմ որ նորէն քրիստոնեայ դարձնեմ” , և երկրորդ սուր մը վար ինկաւ : “Դու՛ն աղջիկներ չփախցուցիր՞ քու հարէ՛միդ համար” : “Երդու՛մ կընեմ որ ամէնը ետ դրկեմ” : Դու՛ն չկողոպտեցիր՞ որբերն ու որբէայրիները” : “ամբողջ գանձս անոնց կը նուիրեմ” : Այսպէս կոյսը մէկիկ մէկիկ իմ մեղքերս յիշեց և ես երդում ըրի ամէնուն փոխարէնը վճարել բարի գործերով և ամէն անգամ սուր մը վար կ’իյնար ոտքիս առջև՝ մինչև որ միայն մէկ սուր մնաց : “Սուլիացի եղբայր մը և քոյր մը չե՞ս բռներ սպաննելու համար, և բանտը չե՞ս նետեր” : Ես ալ ձեռքս սրախ դրի, “ով երկնային հոգի, ըսի, այս երկուքը իմ մահացու թշնամիներս են, երդում ըրած են որ զիս մեռցունեն, սակայն եթէ հրամանդ այն է՝ իմ ձերժակ գլուխս անոնց առջև կը դնեմ” : Այս խօսքին վրայ վերջին թուրն ալ վար ինկաւ : Երկնային կոյսը խօսեցաւ : «Ալի Թէփէլէնթի, առ ինկած սուրերը և երդումներդ կատարէ», նոյն ատեն ինքն ալ երկինք բարձրացաւ, ամպերը գոցեցին ճամբան. ես վարը մինակ մնացի ձեռքս եօթը սուր՝ ամէնուն վրայ մէկ մէկ երդում գրուած :

Այս էր տեսիլքը. հիմա դուք մտածեցէք ըսածներուս վրայ :

Գրոջն ու եղբօրը մտքերը յուզուած էին :

Ծերունի մահմետականը այն աստիճան բարեպաշտութեամբ, իր տեսիլքին վրայ այնքան յափշտակութեամբ խօսեցաւ որ անոր ճշարտութեանը կասկածիլ ներելի չէր : Զգացումը կը ցուանար երեսին վրայ հայելի պէս, աչքերէն արցունք կը հոսէր, ձայնը կը դողդղար, իրապէս կ’զգար խօսածը : Երկար ժամանակ ուռ ու մունջ կեցած կը մտածէին հրաշալի տեսիլքին վրայ՝ մինչև փաշան երկուքին ձեռքերէն բռնած տարաւ զանոնք իր գանձարանը, հոն ցոյց տուաւ իր ոսկիի դէզերը, թանկագին մետաղի ձոյլ սիւներ ու կտրուած դրամներ աշխարհի չորս կողմէն թողվուած :

— Իմ գանձերս ձեր արամադրութեան տակ են, ու գածնուդ պէս գործածեցէք, ըսաւ, նոյն ատեն իր ամենէն ընտիր ադամանդներէն երկու հատ զատելով դրաւ Գլէօնի և Արտեմիսի ձեռքերը. ասոնք ալ կը զրկեմ Հէթէրիայի գանձարանը. ադամանդները 100,000 Փրանք կարժէին :

Ի՞նչ ըսել կուզէր փաշան, ի՞նչ գործ ունէր Յոյն յեղափոխական գաղտնի ընկերութեան հետ, արդեօք իր թշնամի Սուլթանէն վրէժ լուծելու համար Յոյներուն կը դիմէր : Երէկ գիշեր Եանեան աւերակ դարձուց ականներ պայթեցնելով, ո՞վ կրնայ ըսել թէ վրէժ իրենդիր Ալին վաղը ամբողջ Թուրքիան օդը չպիտի հանէ : Ալի թեք Եանեայէն շատ հեռու տեղեր կը հասնէր :

Փաշան իր նոր բարեկամները տարաւ իր գինարանը. հոն տեսան սնտուկներ լեցուն հրազէններ անգլիական և Փրանսական գործարաններու ամենէն ընտիր արտադրութիւնները :

— Կը տեսնէք, ամբողջ երկիր մը կրնամ զինել Եանեայի մէջ պահած զէնքերովս :

— Եղբայրն ու քոյրը հառաչեցին, նոյն խորհուրդը երկուքին մտքէն ալ ալ անցաւ, կարեւր չէ՞ր այդ զէնքերով Յունաստան ազատել :

— Թէ փէլէնթի, ըսաւ աղջիկը .

— Հրամայէ, ըսաւ փաշան :

— Դուն ինձ մեծ ֆլաս պատճառեցիր, ես ալ քեզի. սակայն եկուր սեպենք թէ հիմա առաջին անգամն է որ իրարու կը հանդիպինք :

— Ես կը ներեմ քեզի :

— Ես կը մոռնամ որ դուն իմ նշանածս մեռուցիր, դուն ալ մոռցիր որ մենք քու թոռդ սպաննեցինք : Միտքդ բեր նաև որ թէև մենք գերի ենք քու բերդիդ մէջ, դու ալ պաշարուած ես թշնամի բանակներով :

— Միայն ես բանտարկեալ եմ, ըսաւ Ալի. երդում կընեմ Ալլահին վրայ որ ես խօստացած եմ սուրբ կոյսին ձեզ ազատել. դուք և ձեր ընկերները ազատ էք : Ասկից վերջ ձեզ ինչ կը պատահի, իմ հոգս չէ, Ալի ապրելու շատ օրեր ալ չունի, բայց ձեր կռուի օրերը նոր կուգան, և եթէ ժամանակ գայ որ զէնքի ու գանձի պէտք ունենաք՝ յիշեցէք որ երկուքէն ալ առատ կայ Եանեա իմ քովս :

Արտեմիս ստիպուած էր հաւատալ փաշային անկեղծութեանը :

Ալի իր ձեռքովը զատեց երկու գեղեցիկ Դամասկոսի սուրեր և քրօջն ու եղբօրը մէջքերուն կապեց, և ի՛նչ ինքնավստահութիւն զգացին երկուքը՝ անգամ մ'ալ պողպատին հպումը զգալով իրենց քով :

Փաշան անկից դուրս բերաւ երկուքը և տարաւ բերդին դաւիթը ուր ժողովուած էին Սուլիացիք, հոն իմացուց թէ ամէն ալ ազատ էին և կրնային ուղած տեղերնին երթալ : Յետոյ իր հրամանով գինի ու փիլաւ բերին, Սուլիացիք կերան ու խմեցին փաշային Ալպանիացուց հետ. լաւ գինիին խաղաղասիրական ազդեցութեան տակ շատ չանցած հին թշնամիները սկզսան զիրար գրկել և յաւիտենական եղբայրութիւն ուխտել իրարու :

Այն ատեն Ալի դուրս հանել տուաւ երկայն հրաղէններ վրան սուրիներով, և ցրուեց զանոնք Սուլիացոց : Յետոյ եղբայրն ու քոյրը համբուրեց ճակատներէն, օրհնութիւն տուաւ և զադտնի ճամբէն դէպ ի քաղաք զրկեց :

Նոյն միջոցին՝ դուրսը կասքօ պէյին բանակը զարմանալի լուրեր կը շրջէին. երկու գերի բռնուած Ալպանիացիներ ամենէն անհաւատալի յայտնութիւնները ըրին. ըսին թուրք բանակին թէ Սուլիացիք զադտնի յարարերութիւն ունին իրենց հին տիրոջը, Եանեայի փաշային հետ : Ամէն մարդ գիտէր արդէն թէ Ալի քնտրած էր պատերազմէն քաշուիլ քան Սուլիացոց վրայ կրակ ընել :

Երկու Ալպանիացիները ուրիշ զադտնիքներ ալ գիտէին. ըսին թէ Գլէոն ու Արտեմիս արդէն առաջուց զադտնի ժողովներ կընէին պաշարուած փաշային հետ ստորերկեայ ճամբաներով, և թէ երկուքը իրենց կամքով յանձնուեր էին շանօր : Պէտք էր այդպէս մտածել, քանի որ փաշան երկուքն ալ ողջ թողուցեր էր. Ալի

կամուրջին գլուխը գրաւեր էր և Սուլիացիք առանց գնդակ մը արձակելու անձնատուր եղեր էին :

Ըսին երկու մատնիչները նաև թէ փաշան անգամ մ'ալ յարձակում պիտի գործէ գիշերը և թէ բանակին բոլոր քրիստոնեայները իրեն պիտի միանան :

Այս լուրերը և անոնց վրայ բարդուածները տարածուեցան բանակին մէկ ծայրէն միւսը , քանի մը տեղեր թեթև ընդհարումներ ալ առաջ եկան քրիստոնէից և մուսուլմաններու մէջ տեղ : Օսմանցիք սկսան սպառնալ օտարական զինուորներուն , որոնք այլևս ինքնապաշտպանութեան համար ստիպուեցան պզտիկ խումբեր կազմել :

Կասքօ պէյ և Փէհլիվան փաշա սարսափազար՝ հապճեպով պատերազմական խորհուրդի կանչեցին զօրավարները և հոն որոշեցին որ Յոյները զինաթափ ընեն : Այս նպատակով գանոնք ժողվեցին բանակին կեդրոնը , պաշարեցին թուրք զինուորներով և յետոյ թնդանօթները անոնց դարձնելով՝ հրամայեցին որ անմիջապէս վար դնեն իրենց զէնքերը , եթէ ոչ բոլորը մէկանց շան պէս պիտի սատկեցունեն :

Սուլիացիք ու Ալպանիացիք սոսկումով լսեցին հրամանը , տեսան արիւնի ծարաւ գունդերը իրենց շուրջ և մտածեցին թէ քանի՜ անգամ մարդիկ իրենց կեանքը տուեր էին իրենց զէնքերը տալէ առաջ , այն զէնքերը որոցմով միայն կարելի էր կեանք պաշտպանել : Որոշում մը տալու վարանելով անմիջապէս 12 հոգի ընտ-

րեցին որ ներկայանան զօրապետին և խնդրեն իմանալ թէ ի՞նչ է այդ յանկարծական փոփոխութեան պատճառը :

Կասքօ պէյ իր բարկութեան գագաթնակէտին հասեր էր . պատգամաւորներուն խնդիրքը զինքը աւելի գրգռեց . զանոնք քաշել տուաւ զօրքերու մէջտեղը և հրամայեց որ ամբողջ բանակին առջև 12ին ալ գլուխները կտրեն՝ յայտարարելով թէ ով որ անհնազանդ գտնուի իր հրամաններուն նոյն պատիժը պիտի ընդունի :

Տասներկու երիտասարդներուն լաթերը հանեցին , յառաջ եկաւ դահիճը իր սաթրը բռնած , սակայն դեռ մէկ գլուխ կտրած չէր երբ Եանեայի կողմէն ահարկու աղմուկ մը բարձրացաւ : Ազատուած եղբայրն ու քոյրն էին իրենց գունդին գլուխը անցած . Եանեայի աշտարակէն տեսած էին իրենց կրօնակիցներու վտանգը և օգնութեան կը փութային ճիշդ այն ժամանակ երբ Կասքօ պէյի հրամանը պիտի գործադրէր դահիճը :

Սուլիացիները զիրար տեսան , պատերազմի ճիշդ լսուեցաւ , յարձակեցան լեռնցիները ետեւէն ու առջևէն մահմետականներու վրայ : Բուպէի մը մէջ Կասքօ պէյի բանակը քառսի մը վերածուած էր . Ալպանիացի , թուրք , Սուլիացի , կամաւոր ու կանոնաւոր զինուոր իրարու հետ կը կռուէին առանց զինուորական օրէնքի , առանց կարգ կանոնի , առանց թշնամին ու բարեկամը զանազանելու : Պարապ տեղը դրօշակիրները դրօշներ բարձրացուցին , փողահարները հրաման հնչեցուցին , բանակը քայքայուե-

ցաւ ու ցրուեցաւ : Իրիկուան դէմ Քլէօն ու Արտեմիս գրաւեցին Լիթանիչա, Կասքօ պէյ յուսահատ ու պարտուած մինչև Տուրաչօ փախաւ երբ հոն հասաւ, տեսաւ թէ իր բանակէն միայն 12 գավազ մնացեր էին հետը : Ամբողջ բանակը խուժանի պէս խառնուած ու շփոթած առաջին հանդիպած ճամբէն փախեր էր՝ ետևը թողլով թնդանօթները, սաշարը, ոսպմամթերքը և կառքերը :

Ալի փաշա անուշ մը ժպտելով՝ Եանեայի կարմիր աշտարակէն խաղաղիկ կը դիտեր որ իր թշնամիները ցիր ու ցան կը փախչէին ամէն կողմ, գինք պաշարողները հիմա ապաստան կը փնտռէին, և այս ամէնը կը կատարուէր առանց իր մէկ գնդակը արձակուելու : Այսպէս անգամ մ'ալ յաղթեց ծերունի աղուէսը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Վ ր է ժ

Ի՞նչ պիտի ընէ Ալի փաշա : Իր բոյնին մէջ փակուած պիտի սպասէ՞ իր ճակատագրին Եանեայի տէրը : Ապստամբ փաշան գո՞հ է արդեօք դէպքերու դարձուածքէն, որոց արդիւնքը երկու տեսակ կրնայ ըլլալ — կամ պէտք է յաղթուելով մեռնի, և կամ իր կեանքը անընդհատ պատերազմով անցնէ : Ապառաժ մ'է Ալի Թէ-

փէլէնթի, ապառաժ մը, որուն շուրջը արեան ծով մը կը փոթորկի, ծով մը որուն եղերքը չկրնար տեսնել :

Փաշան չհամակերպիր ճակատագրին. իր երկիրը պատերազմ հրատարակեր է իր դէմ, Սուլթանը մահու վճիռը տուէր է, իր ընտանիքը լքեր է գինք, իր բարեկամները իր դէմ են ելեր, բայց Ալի թող չտար որ իր թուրը կոտրեն : Եօթանասուն և ութը տարի իր հայրենիքի թշնամիներուն սարսափն եղեր է, Սուլթանին աջ բազուկը. եօթանասուն և ինը տարեկան է և իր բարեկամները, ազգականները, Սուլթանը կ'ըսեն Վեռիր, շատ երկար ապրեցար. և ինքն ալ իբրև պատասխան երկիրը կրակի տուաւ, Սուլթանին գահը սարսեց :

Յոյները ատենօք իր զոհերն էին, ինք անոնց բռնաւորն էր, հիմա իր դաշնակիցներն են, Թէփէլէնթի անոնց գէնք ու դրամ կուտայ, ինչպէս նաև բարի ու չար խրատներ որ տեսակէն որ ուզեն :

Երեք բանակներ զրկեցին իր դէմ, երեքն ալ ջախջախեց :

Իր թշնամին, Կասքօ պէյ, ապստամբներու հետ կռուելով բանակը կորսնցուց, իր ձեռքը մնացին միակ Եանեայի մօտակայ բերդերը — Արթա, Փրէվէղա, Լէփանթօ, Թրիփօլիձա, Լակուրիա : Օրէ օր Յոյները կը խմբուին այդ բերդերուն շուրջ, Օր մը Ալի փաշա կը յայտնէ թէ Թրիփօլիձայի մէջ 500 Յոյներ կան որոնք բռնադատուած են թուրքերուն հետ իրենց հայրենակիցներուն դէմ կռուիլ : Իրողութիւնը

այն էր թէ Ալի փաշա ինքն էր այդ 500 Յոյները բռնողը՝ երբ տակաւին Թրիփօլիձա իր ձեռքն էր, ինքն էր որ այդ բոլորը լեցուց խորունկ հոր մը, վրան քարեր լեցուց և յետոյ կանաչ խոտով ծածկեց :

Թուրքերը կատաղութեամբ կռուեցան երեք օր գերազանց ուժերու դէմ, սակայն վերջապէս անձնատուր եղան Քլէնի որ պաշարած էր գիրենք : Պայմանը այն էր որ Թուրքերը ազատ պիտի ըլլային : Սակայն երբ Սուլիացիք մտան բերդը՝ առաջին հարցումն էր ո՞ւր են մեր ազգակիցները . Թուրքերը ապշեցան . բերդին մէջ Յոյն չկար : Այն ժամանակ Սուլիացի մը գտաւ խոտով ծածկուած հորը, և ի՞նչ սոսկալի տեսարան մը բացուեցաւ փոսին մէջ :

Արեան ու վրէժի ծարաւ Յոյները մոլեգին յարձակեցան անգէն Թուրքերուն վրայ, և մինչեւ վերջին մարդը կտոր կտոր ըրին, կին մը երախայ մը անգամ սղջ չթողուցին, դիակներու կտորները բերդին պատերէն վար կը նետէին :

Ալի փաշա Եանեայի բերդը նստած ինքն իրեն կը ժպտէր : Ինքը շատ աւելի Թուրք ջարդեր էր քան Յոյները :

Երբ Տիմիթրիոս Հիփրիլանթի, Յոյն հայրենասէր պետը, Լէփանթօ գրաւեց, թոյլ տուաւ որ պահապան Թուրք զօրքը միջնաբերդէն ազատ դուրս գայ . Տիմիթրիոս ինքը ստորագրեր էր անձնատուր ըլլալու պայմանները, սակայն երբ Թուրքերը դուրս եկան մարտկոցներէն, Ալի փաշային Սուլիացիք յարձակեցան և

բոլորը կոտորեցին . Հիփրիլանթի զայրացած ամբոխին մէջ նետուեցաւ, ձեռքը բռներ էր թուղթը որով Թուրքերուն իրենց կեանքի ապահովութիւն կը խօստանար, բայց Քլէնն կը խրնդար միայն, — վայրենի, արհամարհոտ խնդումը որ Ալի փաշայէն սորվեր էր :

-- Հոգ մի ըներ անոնց համար, միայն անոնք կը մեռցնենք որոնց անունները թուղթին մէջ գրուած չեն :

Հիփրիլանթի զգուանքով հեռացաւ մարդասպաններէն, բանակը ժողվեց և նաւ հեծնելով Քիոս քաջուեցաւ :

Յոյները շատ դասեր առին Ալի փաշայէն, վայ այն մուսուլմանին որ իրենց ձեռքը կլինար, վայ այն Թուրքին որ իրենց չափ քաջ կամ խորամանկ չէր : Թուրք զօրավարը Օմար Յունաստանի վրայ կը քալէր, ճամբունը երկու կողմերը զարդարեր էին ընդունելութեան համար — անվերջ կախաղաններու շարքեր որոց ամէն մէկուն վրայ Թուրք մը կախուած էր, միայն զանազանութեան համար հոս ու հոն կերեւէին ուղիղ գերաններու գամուած Հրէաներ, կէսը քերթուած, կէսը վառած :

Մարաթոնի դիւցազանց սերունդները ի՞նչ քան ստորնացեր էին . լաւ դիտէր Թուրք զօրավարը թէ վատ զինուոր մը միայն կրնայ պատերազմի դաշտին վրայ իր մեռած թշնամուոյն գլուխը կտրել :

Փուլօյի քով Օմարի բանակը հանդիպեցաւ Յոյներուն որոց կը հրամայէր Ոգիսես : Օմար ժամանակին Ալիի գնդապետն էր . Եանեայի փա-

չան էր որ զինքը հովուութենէ այդ աստիճանին հասուցեր էր. փսջան իրեն սորվեցուցեր էր գէնք գործածել, հիմա այդ գէնքերը իր հին տէրոջը դէմ դարձուցեր էր:

Սուլթանը Օմար փաշային յանձներ էր ընտիր բանակ մը կառքօ պէյին օգնելու և Յոյները՝ Ալիին դաշնակիցները՝ զսպելու. 8000 կտրիճ հետևակազօր, 2000 սպահի և թնդանօթ ունէր: Սպահիներու առաջնորդը Չայխան էր, Ալի փաշային թոռը որ քսան տարի առաջ իր մեծ հօրը ծնկան վրայ կը խաղար, որ տղայութեան ժամանակ մեծ հօրը առջև ձիուն թամբին վրայ կը նստէր ձի հեծնել սորվելու համար: Հիմա Չայխան իր խնդրանքով գնդապետ կարգուեր էր իր մեծ հօրը վրայ երթալու, և իր մօրն ալ խօստացեր էր ծերունի փաշային սպիտակ մօրուքէն քաշելով գերի բերել:

Ի՞նչ սիրուն թոռ:

Օմար հասաւ Փուլօ, բլուրներու գագաթէն տեսաւ Ողիսևսի բանակը, տեսաւ որ ճերմակ դրօշակներ կը բարձրացնեն, առանց վայրկեան մը սպասելու սկսաւ թնդանօթի կրակը և բոլոր ուժով յարձակեցաւ Յոյներուն վրայ ժամ մը կռուելէ վերջ, որուն միջոցին մարդ մարդու դէմ կը պատերազմէր, Յոյերը ետ քաշուեցան իրենց պատնէշներէն և դեպի ձորն ի վար սկսան հեռանալ: Առաջ եկաւ Ալի փաշային թոռը իր զինուորներով յարձակելու նահանջող թշնամոյն վրայ: Ողիսևս շատ կամաց խոյս կուտար իր ետեէն բերելով Թուրքերը՝ մինչև որ հասաւ Փուլօ, հոն կանգ առաւ Յոյ-

նը վեր բարձրացուց իր դրօշը որ ալ ճերմակ չէր, հայրենասէր հերոսներու արիւնով կարմրած էր:

Յանկարծ փինդոսի բարձունքէն հնչեց Մարսէյէզի փոթորիկ եղանակը որուն յարմարացներ էին Յոյները իրենց պատերազմի երգը: Պատերազմի կոչն էր այն, և լերան կողերէն հեղեղի պէս վար խուժեցին Սուլիացիք, Արտեմիս ու Քլէօն ամենէն առաջ, և նետուեցան Թուրքերուն վրայ:

Օմար երկու կրակի մէջ մնաց, յարձակում գործեց Ողիսևս: Ետ դառնալու հնար չկար, անկարելի էր զինուորները կարգի դնել, թշնդանօթները անօգուտ էին, հեծելագօրը տեղէն չէր կրնար շարժիլ, հետևակազօրը մաս մաս բաժնուած ամբոխի մը վերածուած էր:

Զօրավարը տեսաւ թէ բանակը ազատելու ճար չկայ, ուզեց իր անձը ազատել, վազեց հոն ուր ամենէն տաք կռիւը կար:

Երկու թշնամիները իրար սեղմուած կատաղի վայրենի կռիւ մը սկսեր էին. Օմար հրելով ճամբայ կը բանար մինչև որ վառօթի ծուխին ու արիւնի մէջ բարձրահասակ երիտասարդ մը տեսաւ սեցած երեսով. ճանչցաւ Քլէօնը: Երեք տարի առաջ Օմար Ալի փաշային կողմէն Սուլիացուց վրայ գացեր էր, գիւղի մը մէջ տեսեր էր Քլէօնը որ Թուրքին տեսքէն վախնալով փախեր էր. «կեցիր» պոռացիր էր, Օմար, «կեցիր, եթէ ոչ գլուխդ Ալի փաշային կը զրկեմ»:

Հիմա Օմարն էր որ գետին ինկաւ և Քլէօն կարեց գլուխը:

Անողորք է ճակատագիրը :

Օմարին մահը բանակին բաղդը վճռեց . թուրքերը ինչ ճամբայ որ գտան փախան՝ ձգելով դրօշակ, թնդանօթ, պաշտօնեայ . ձիաւորները չաղատեցան, կէսը ջարդուեցաւ, կէսը անձնատուր եղաւ :

Չայիտ վտանգի ժամանակ հանեց ապարօշին արծաթէ դարդը և գետին նետեց, յետոյ ծառային հետ փոխեց հանդերձը, խառնուեցաւ հասարակ զինուորներուն որ մէկը՝ զինք չի ճանչնայ : Ծատ աւելի խելացի պիտի ըլլար որ իրեն պէս մանուկ մը տունը մօրը քովը մնար . ի՛նչ պէտք մեծ հօրը պէս առիւծի մը որսին երթալ :

Սուլիացիք պաշարեցին Չայիտին խումբը :

— Զիբէն վար իջէք, հնչեց Քլէօնի յտակ ձայնը :

Զիաւորները ամօթէն գլուխնին կախ, վար իջան :

— Ո՞րն է ձեր գլխաւորը՝ Չայիտ, հարցուց Քլէօն առաջ քալելով . սուրին ծայրէն կարմիր արիւնը դեռ կը կաթէր :

— Ես եմ, ըսաւ ծառան որ իր տիրոջը հետ լաթերը փոխեր էր, և մօտեցաւ Քլէօնի :

— Սոնարհէ առջևս, ստրուկ, պոռաց Քլէօն ոտքով կից մը զարնելով :

Ծառան գլուխը ծռեց յաղթական Յոյնին առջև, սակայն անգամ մ'ալ չբարձրացաւ այն գլուխը . Քլէօն թրով կարեց մէկ հարուածով, յետոյ ծայրը անցնելով վեր բարձրացուց, և պոռաց արիւն ծարաւ ընկերներուն — տեսէք,

երկրորդ զօրապետը, ասոնք մեզ գերելու եկան, Ալէլուիա :

Եւ յաղթական բանակը միաբերան կրկնեց «Ալէլուիա» :

Երկու զօրապետներու գլուխները նիզակներու ծայրեր անցուցած պտտցուցին Փուլօյի փողոցները . կիներ ու տղաքներ տանիքները խռնուած, խելագարի պէս կը կրկնէին «յաղթութի՛ւն, յաղթութի՛ւն, թշնամի զօրապետներու գլուխները, մէկը Օմարը, միւսը Չայիտը, յաղթութիւն, փառք ի բարձունս» :

Սուլիացիք Եանեա դարձան յաղթանակներով և գերիներով : Թէփէլէնթի լսելով թէ Չայիտը գլխատեր են, բանակը իջաւ և գլուխը ուղեց :

Քլէօն վրանին դուռը նստեր էր, շատ տըրամադիր չէր յաղթութեան նշաններէն բաժնուիլ, կուզէր որ բանակին աչքը շիջնէ դեռ ժամանակ մը : Սակայն Ալիին պատասխանը պատրաստ էր — ուրիշ գերի մը գլխատել տուր, ով պիտի նկատէ տարբերութիւնը :

Քլէօն այս խրատը ստանալուն պէս թիկնապահներէն մէկը զրկեց որ Չայիտի գլուխը բերէ, սակայն երբ Ալի զայն տեսաւ՝ իր գլուխը օրօրեց և մատը սպառնազին շարժելով՝ որդիս Քլէօն, ըսաւ, դու դեռ շատ պզտիկ ես, Ալին չես կրնար խաբել, դուն քու խելքովդ զիս խաբել կուզես, ուրիշի մը գլուխը բերել տուիր Չայիտի գլխուն տեղը :

Քլէօն ոտքի ցատկեց, — ի՞նչ ըսել կուզես, — այս Չայիտի գլուխը չէ՞ :

— Ծըմարիտ որ չէ. ի՞նչ, կը կարծես թէ ես իմ թոռս չե՞մ ճանչնար, երախայ էր ծուկերուս վրայ կը հեծնէր, առաջին անգամ ես իրեն ձեռքը թուր մը տուի:

— Սակայն ինք իր բերնով ինձ ըսաւ թէ Չայիտն է, ըսաւ Քլէօն, վրան ալ զօրավարի համազգեստ ունէր:

— Գերի մ'է ըսաւ փաշան, չե՞ս տեսներ ականջները, ծայրերը կտրեր են որ օղ չկախէ ազատ մարդու պէս:

— Ուրեմն Չայիտ փախե՞ր է:

— Չայիտը գերիներուդ մէջ է, հագարին մէջ կրնամ ճանչնալ, իմ սիրական թոռս է, պատկերը մինչև հիմա սրտիս մէջ քանդակուած կը մնայ:

Գերիներու տեղը գացին երկուքը միասին, Ալի փաշա հագիւ աչքը դերիներու մէջ պտըտցուցեր էր՝ երբ մատը ուղղեց մէկուն:

— Տես, հոն, ան է, չե՞ս տեսներ երեսը որքան դժգուններ է:

Քլէօն կատաղութեամբ թուրը քաշեց և ցոյց տուած մարդուն վրայ պիտի յարձակէր, սակայն փաշան բռնեց զինք:

— Ի՞նչ կընես, աչքիս առջև թոռս սպաննե՞լ կը փորձես:

— Գլուխը ուղեցիր, քեզի պիտի տամ:

— Սակայն հիմա ալ անոր կեանքը կուզեմ, Չայիտ իմ սիրելիս է, ես զինքը մեծցուցեր եմ, իր մօրմէն, իմ տղոցմէս աւելի կը սիրէի զինք, հոս նայէ, ես պատերազմի աւարէն բան մը չեմ ուզեր, միայն ինք՝ իմ մտիս ու ոսկորիս կտօրը:

Դժբախտ գերին աս լսելով Ալիին ոտքը ինկաւ, ծուկերը գրկեց, ու փաշային ձեռքը ծածկեց արցունքով ու համբոյրներով, խնդրեց ու պաղատեց որ զինք ազատէ՝ անկէ ետքը յաւիտեան իր հնազանդ որդին մնալու պայմանով:

— Կը տե՞սնես, զիս ո՛րքան կը սիրէ, ըսաւ Ալի, արցունքով լի աչքերը Չայիտին դարձնելով և նոյն ատեն իր երկար մօրուքով ծածկելով փախստականը: Վերջապէս, Չայիտ, ճերմակ մօրուքին տակ կապաստանիս, մօրուքը քաշելով մօրդքով կը տանէիր, էհ, այնպէս չէ՞:

Քլէօն փաշային կը նայէր արհամարհանքով: Ալի ուրեմն շատ փափկասիրտ մարդ էր, սիրտը կը ցաւէր իր ազգականներու մահուանը համար: Յոյնը անգութ հաճոյք մը կը գար ծերունի Ալիին շարշարելով:

— Եթէ չես ուզեր Չայիտի մեռնիլը տեսնել, ասկից հեռացիր, ես չեմ կրնար զայն քեզի ողջ դարձնել:

Ի՞նչ. գոչեց Ալի, և ձեռքը սուրին առաւ. մօրուքս երկայն է, վրան կոխե՞լ կուզես. արիւնս արիւնով կը պաշտպանեմ. աւելի լաւ է ես մեռնիմ քան անոր սպանուիլը տեսնեմ աչքիս առջև:

Քլէօն յանկարծակիի եկաւ, ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Իր ձեռքն էր Ալիին սպաննելը, սակայն այդ Սուլթանին ամենէն մեծ յաղթանակը պիտի ըլլար, և Յոյնը սրտանց կ'ատէր իր հայրենիքի բռնաւորները:

Այդ վայրկեանին պատգամաւոր մը եկաւ

Ողբսևսէն՝ հրաման բերելով Քլէօնի՝ Փուլօ բըւնուած բոլոր Թուրք պաշտօնեայնները Փրէվէզա Ղրկելու, որպէս զի հոն փոխանակուին հայրենասէրներու «նուիրական գունդէն» գերի բռնուած Յոյներու հետ:

Քլէօնի հպարտութիւնը վիրաւորուեցաւ հրամանէն. ինքն ալ իր կարծիքով Ողբսևսի պէս կտրիճ ու ճարպիկ զօրավար էր. ո՞վ կ'ըսէ թէ Հիփրիլանթի կամ Ողբսևս իրաւունք ունէին իրեն հրահանգ Ղրկելու: Յունական ապըստամբութեան անվերջ վէճերու աղբիւրը փառասիրութիւնն էր, ուսկից մեծ չափով ունէին բոլոր մեծ ու պզտիկ առաջնորդները:

Դառնալով պատգամաբերին, ըսաւ Քլէօն — զնա ըսէ Ողբսևսին թէ ես և իմ զինուորներս սովոր ենք թշնամիին պաշտօնեայնները կռուի դաշտին վրայ սպաննելու: Անոնց միայն մէկը ողջ մնացեր է ծպտելով, ան ալ Թէփէլէնթիին թոռն է զոր Ալի փաշա ազատել կուղէ 100,000 դահեկան փրկանք վճարելով: Այնպէս չէ՞, Թէփէլէնթի:

— Այդպէս, ըսաւ փաշան, ժամէ մը 100 հազար դոշ. ձեռքդ պիտի հասնի:

Չայիտ ուրախութեան ճիշով մը իր մեծ հօրը քղանցքը կը համբուրէր: Ալի պատգամաւոր մը Ղրկեց, ժամէ մը եկաւ դրամը, Յոյն գափտաններու առջև կշռելով յանձնեց Քլէօնի, և ասոր փոխարէն ծերունի փաշան իր թոռը կապելով տարաւ Եանեայի բերդը:

Քլէօն արհամարհանքով նայեցաւ մեկնող ղոյգին: Ի՞նչպէս ալ ծերուկին սիրտը կակղցեր

էր, ի՞նչպէս հին չարագործը, աղբսեր ու լացեր էր իր թոռանը համար և վերջն ալ խոշոր փրկանքը վճարեր էր:

Ժամ մը վերջը Եանեայի պատնէշներու վըրայ թմբուկի ձայնը լսուեցաւ. Յոյները այն տեղ տեսան կառափնարան մը կանգնած: Չորս դահիճներ սևեր հագած կը տանէին Չայիտը ձեռքերը ետևը կապուած. մահապարտին գլուխը փաթթեր էին իր մեծ հօրը ընծայած ապարօջը: Փաշան ինքն ալ սև ձիու մը վրայ հեծած յառաջ եկաւ կառափնարանին մօտը: Նշան մը տուաւ և դահիճները բարձրացուցին Չայիտը օդին մէջ, ըսպէ մը վերջը փաշային սիրական թոռը կախաղանին վրայ կը ճօճէր, այն թոռը որ իր ծուկկերուն վրայ մեծցուցեր էր:

Ալի ամենայն պաղարիւնութեամբ դիտեց մահու չարչարանքը, և երբ ամէն բան լմնցեր էր, պոռաց բարձր ու յստակ ձայնով — Այսպէս պիտի կորսուին Թէփիլէնթիի բոլոր ազգականները որ իր դէմ սուր կը բարձրացնեն, անոնց համար գութ ու ողորմութիւն չկայ:

Քլէօնի արիւնը պաղեցաւ երակներուն մէջ. ի՞նչ սոսկալի ծերունի էր, ան որ կուլար, կը պաղատէր, դրամ կուտար իր թոռը փրկելու, միայն անոր համար որ ինքը անձամբ չարչարելով սպաննել տայ.....

Ալիի խոշոր ընտանիքէն երկու որդիներ միայն մնացեր էին, Սիւլէյման և Մուխթար: Անոնք առաջիններն էին որ իրենց հայրը մատնեցին, այդ մատնութիւնը հօրը սիրտը խոցեր էր: Տարիէն աւելի փաշան վէրքը սրտին խորը

պահեր էր, այդ միջոցին ոչ մէկու թոյլ տրուած էր որդիներու անունը յիշել իր անջև. ամէն ինչ որ կապուած էր անոնց հետ՝ հեռացուցեր էին բերդէն: Եթէ մէկը դեմքէն ձանձրացեր էր, թող երթար փաշային առջև իր որդիներու անունը տար, շուտով իր հանգիստը կը գտնէր:

Երկու դատաւիք եղբայրները մեծ թշուառութեան մէջ կ'ապրէին Ադրիանու պօլիս: Սուրթանը թոյլ տուած չէր որ Պօլիս երթան: Իրենց հօրը արեան գնին առաջին վճարումը առեր էին, սակայն այն խոչոր գումարն ալ հալեր էր խնձոյթի և ուրախութեան մէջ. գեղեցիկ գերուհիներ, արագրութաց ձիեր, թանկագին ալեր գներ էին. երկրորդ վճարումը չեկաւ, Սուրթանը ուրիշ ցաւեր ունէր հոգալու. Թէփէլէնթի կը դիմադրէր, Սուրթանին բանակները շարաշար պարտութիւններ կրեր էին, ամէնը մոռցեր էին այն բարի սպորց ծառայութիւնները, որոցմէ պետութիւնը շատ մեծ օգուտ մը չէր տեսներ քանի որ ծերունի հայրերին երկիրը կը դողացնէր:

Խեղճ եղբայրները առաջին անգամը բլաւրով կզգային աղքատութեան դառնութիւնը, մանաւանդ երբ իրենց հօրը յաղթութեան լուրերը կը հասնէին: Կամաց կամաց ծախուեցան գոհարները, ձիերը, նոյն իսկ գերուհիները. անօթի մնացին Եանեայի մեծ փաշային որդիքը, սակայն օր մը հազար ու մէկ գիշերներու ճիւներէն մէկը երևեցաւ, ոսկիի դէզեր փայլեցան և անոնց հետ ալ կեանքը ժպտեցաւ աղքատ եղբայրներուն: Պատմենք թէ ինչպէս:

Ալի փաշա պարտիզպան մ'ունէր, հաւատարիմ մարդ մը որ գիշեր ցերէկ իր պէյերուն համար կը հառաչէր. փաշան լաւ գիտէր իր պարտիզպանին սէրը դէպ իր դասաւիք զաւակները. օր մը պարտիզպանը իր տիրոջը առջև մինակ գտաւ ինքզինք:

— Կը լսեմ որ իմ որդիքս աղքատ ու անօթի կ'ապրին Ադրիանուպօլիս: Աղքատութեան մասին բան մը չեմ ըսեր, սակայն ստրկութիւնը անտանելի է. հասարակ զինուորները որ ատենօք անոնց անունէն կը դողային, հիմա փողոց փողոց ետեւին կը վազեն ծաղրելով: Երբ փուռը հաց գնել կերթան, կնիկները կը պօռան ւտեսէք, տեսեք Եանեայի փաշային որդիքը: Ամօթ, հազար ամօթ:

Գիտեմ ես, Տիրհամ, որ եթէ անգամ մը նորէն ձեռքերնին դնեմ սուրը՝ այդքան նախատինք չեն տանիր. ի՛նչ կըսես:

Տիրհամ միայն թեթև մը հառաչել համարձակեցաւ իր տիրոջ առջև:

— Մտիկ ըրէ, Տիրհամ, քեզի գաղանիք մը պիտի ըսեմ:

— Գաղտնիքդ գետինը թաղուածի պէս սեպէ, փաշա:

— Տուրածօյի ծոցը խարսխած նաւ մը կայ, անգլիական նաւ մը Մօրիսընի նաւապետութեան տակ. այդ նաւուն վրայ հինգ միլիոն դրը. ոսկի դրամ ունիմ... մեծկակ գումար մը, այնպէս չէ՞: Որ ատեն որ ուզեմ կրնամ Եանեայի բերդը օղը հանել, ծովեցերք երթալ նաւ նստիլ ու անցնիլ Սպանիա կամ Անգլիա,

ուր տեղ կրնամ հանգիստ ապրիլ ուզածիս պէս: Բայց ի՞նչ օգուտ, ապրելու օրերս շատ սակաւ են: Պէտք է հոս մեռնիմ. հոս ուր որ մեծութեան հասեր եմ, հոս պէտք է թաղուիմ, և ինձի համար չէ թշնամիին սուրէն կռնակ դարձնել: Մտքիս մէջ խորհուրդ մը կայ, այդ դրամը ուրիշ նպատակի պիտի ծառայէ, միայն հաւատարիմ և վստահելի մարդ պէտք է:

Այդ մարդը դուն ես, մի վախնար, բաղդը շատ մեծ գործեր կը կատարէ պղտիկ մարդոց ձեռքով: Դուն պիտի երթաս Տուրաձօ՝ այս մասնին ցոյց տալու Մօրիսընին, երբ մատնին տեսնէ՝ հրամանդ պիտի կատարէ, ինչպէս առաջուց ապսպրեր եմ: Նաւ նստելով Պօլիս կերթաս, Անատոլու Հիսար ցամաք կելլես. հետդ 100,000 ղրշ. առ Ադրիանուպօլիս գնա: Հոն կը գտնես տղաքս, փէշէրնին կը համբուրես և կ'ըսես թէ քեզ ով ղրկեր է: Պատմէ ինչ կռիւներ ըրինք Եանեայի մէջ, ինչպէս յաղթեցինք. անոնց երեսներէն եթէ տեսնես որ խօսքերուդ մտիկ չեն ըներ, տուր 100,000 ղրշ. ը իրենց, թող առևտուրի սկսին, դրամ չահին պարկեշտ մարդոց պէս, սակայն եթէ նկատես թէ երեսնին կը կարմրի, աչքերնէն կը շողայ հերոսի կրակը, եթէ կիսաբաց շրթունքով, բարախուն սրտով մտիկ կ'ընեն պատմութեանդ, եթէ ձեռքդ կը սեղմեն և տենդոտ շարժումներով ձեռքերնին դէպ ի սուրին կոթը կը տանին, այն ատեն ըսէ թէ պատերազմի և փառքի ճամբան բաց է իրենց համար, թող այդ գումարով գէնք ու մի գնեն, անոր հինգ տնդամը

կայ անգլիական նաւուն վրայ և 500 անդամը հոս կարմիր աշտարակին մէջ: Հինգ միլիոնով նաւեր պէտք է գնենք ու զինենք. այնքան դժուար չէ այս, որովհետև Յոյն նաւազը ձգեր է Թրքաց նաւերը: Յոյները վրէժ լուծելու համար ձրի ալ կուզեն ծառայել: Երբոր նաւերը գաղտնի պատրաստուին, շուտով իմաց թող տան Յոյն հերօսուհի Պուպլինիայի որ երեսուն նաւերով կրէտէի մօտերը կը շրջի, իսկ դուն շուտով Տուրաձօ դարձիր. ես մէկ կողմէն, Քլէօն միւս կողմէն, իսկ Ողիսես ուրիշ կողմէ մը կը յարձակինք Թուրք բանակին վրայ. եթէ որդիներս ալ ջրին վրայ յաղթող ըլլան, մեր թշնամին կը ջախջախուի յաւիտեան:

Տիրհամ ուրախութենէն կուլար:
Փաշան շարունակեց հրահանգը:

Ամէն մէկ քայլին զգոյշ եղիր, ամէն բան գաղտնի կատարելու է, թող մի տար որ որդիներս աջ ու ձախ դրամ սփռեն որ կասկածի պատճառ դառնայ: Պարզ նամակ մի գրէք Յոյն աղջկան. առ քիչ մը կիզաքար (silver nitrate), ջրի մէջ հալէ, հաւկիթի մը կեղևին վրայ գրէ, ետքը եփէ հաւկիթը ու երբոր կեղուես գըրուածքը հաւկիթին ներսի կողմը պիտի տեսնես. այս գաղտնիքը մարդու չ'ըսես:

-- Ուրիշ բան մ'ալ, ըսաւ փաշան — հիմա գիտեմ թէ որդիներս շատ վտանգաւոր գործի կը դիմեն. առ այս մատանիս, քարը թըլքում ունի, Մուխթարին տուր: Թող մատը դնէ, և երբ վտանգի հանդիպի թող հանէ քարը և տակի գրուածքը կարդայ. միայն ամենէն մեծ վը.

տանգի ժամանակ թող հանէ, այն ատեն միայն երբ իր կեանքին համար կը դողայ և ամենէն նուաստ գերին իր գլուխը իրենինին հետ չի փոխեր, որովհետեւ անգամ մը որ գրուածքը կարգացուեցաւ, մատանին զօրութիւնը կը կորսուի:

Երկու շաբաթ էն Տիրհամ փաշային որդւոցը քոյն էր Անդրիանու պօլիս: Մօրիսընի նաւով գացեր էր, և ճամբան սասու գեր էր որ դրամը ապահով պահուած է նաւուն մէջ: Երբ ամէն բան պատմեց իր երիտասարդ տէրերուն, խեղճ մարդը այնպէս կարծեց թէ պէյերը յուզուեցան իրենց ձերուի չօրը մղած պատերազմներուն լուրը լսելով. ան ատեն առանց վարանելու յայտնեց 5 միլիոնի գաղտնիքը և նաւերուն խնդիրը:

Փաշային որդիքը հրճուեցան, զրկեցին հաւատարիմ Տիրհամը:

— Մեր պապան աւելին ալ պէտք էր ղրկեր, ըսաւ Սիւլէյման. ի՞նչ պիտի ընէ դրամը, ինք որ կանուխ կամ ուշ թշնամիներուն ձեռքը պիտի խնայ:

— Ներողութիւն, Այի փաշան մարդու ձեռք չիյնար՝ եթէ դուք իրեն միանալու փութաք:

— Էհ, ըսաւ Սիւլէյման, երկու եղբայրները իրարու աչք ըրին:

Երբ Տիրհամ մատնին տուաւ Մուխթարին, հարցուց.

— Մէջը թոյն կայ:

— Ի՞նչ կ'ըսէք տէր, պատասխանեց Տիրհամ. — ճամբան մինչև հոս մատս գրեր էի, վրան թըրսըմ կայ:

Երկու եղբայրները ծիծաղեցան. շատ խնդացեր էին ատենօք փաշային նախապաշարունակներուն վրայ, սակայն Մուխթար պահեց մատանին. քարը թանկագին գմրուխտ մ'էր:

Հաւկիթներուն գաղտնիքը հրաշալի էր. այդ կերպով ամէն գաղտնիք կարելի էր ղրկել նոյն իսկ փաշաներու հարէմը. ո՞վ կրնայ կասկածիլ հաւկիթէն: Փորձ մ'ընել կարժէր:

Տիրհամ լըջօրէն կը խօսէր. պէտք էր բանակցութեան մտնել Յոյն ապստամբներու հետ: Անգլիացի նաւապետը դրամը պահելէ զատ ուրիշ բանի չէր խառնուեր, պէտք էր նաւեր գընել, լուր ղրկել Յոյն ամոզոնին:

Այլ փաշային որդիքը մտածել սկսան. երկուքն ալ խնդրեցին պատգամաւորէն որ երթայ կիզաքար ու հաւկիթ բերէ: Տիրհամ հագիւ դռնէն դուրս ելեր էր, երբ երկու եղբայրները իրարու նայելով խնդացին:

— Լաւ բան մը կուգայ միտքս:

— Իմս ալ:

— Ես Ալիին քով երթալու միտք չունիմ:

— Ոչ ալ ես. Չայիտին պատահածը միտքըս է:

— Ես կըսեմ նաւ մը գնենք, ստակը մէջը պահենք:

— Յոյն նաւազ գտնենք:

— Ան ատեն հաւկիթէ նամակով Տիրհամը Յոյն ապստամբներուն զրկենք, վրան փառաւոր բաներ գրենք, ըսենք Պուպինիայի թէ մենք մեր նաւատորմիդով պատրաստ ենք թուրքերուն վրայ սուրալու: Հէլլենուէին կատագի

է, Արշիպիղագոսէն դուրս կուգայ Թրքաց նաւատորմիդին վրայ, Գարտան փաշա իր նաւերը կը ժողվէ, ուշադրութիւնը ուրիշ տեղ դարձուցած ժամանակ մենք ապահով կը նաւենք, ոչ ալ կը կենանք մինչև Բարիզ հասնինք:

— Հիանալի... ընտիր գինիի, գեղեցիկ կիներու երկիրը:

— Միւս կողմէն ալ փաշան թող սպասէ մեզ համար մինչև Ազրայէլ դատաստանի փոքը հնչէ:

— Ինչպէս նաև Պուպլինան և Սուլթանը, երկուքը թող իրար ջարդեն:

— Մաշալահ, լաւ խորհեցանք:

Այսպէս Ալի փաշային որդիքը ինքզինքնին մեծ բաղդի ու հարստութեան տէր գտան, և աշխարհի օրէնքով իմաստուն մարդոց պէս կեանքը վայելելու կը պատրաստուէին:

Տիրհամ ետ եկաւ. հաւկիթները լաւ մը եփելէ առաջ՝ վրան գրեցին փառաւոր խօստումներ, ինչ բառերով որ մտքերնին կուգար, ըսին թէ շուտով Յոյներուն օգնութեան պիտի գան թէ ծովէն և թէ ցամաքէն, ճամբայ պիտի բանան Թուրք նաւերու մէջտեղէն, օդը պիտի հանեն Թրքաց դրօշակիր նաւը, թէ Եէնիչէրիները ոտքի պիտի հանեն, և ըն. և ին. Ասոնց հաւատացողը միայն միամիտ Տիրհամն էր որ ոտքէն մինչև գլուխը կը սարսուար մեծաչուք գործերու մտածումով:

Տիրհամ փութաց նաւ մը վարձել վրան բուրդ բեռցոյ, որուն մէջ պահեց նաև հաւկիթները, նաւը դէպ ի Արշիպիղագոս կերթար:

Բարի որդիները ուզածնուն չափ ծիծաղեցան, ծիծաղեցան բարեմիտ Տիրհամին վրայ, ծիծաղեցան Պուպլինայի վրայ, Գարթան փաշային վրայ, ծիծաղեցան նաև կոյր բաղդին վրայ որ իրենց անակնկալ երջանկութիւն ու կեանք կը բերէր, սակայն ամենէն ծիծաղելին ծերունի փաշան էր իրենց աչքին որ Եանեայի բերդը նստած պիտի սպասէր որ իր տղաքը պատերազմական նաւեր բերեն օգնութեան:

Ի՞նչ կը մտածէր Ալի փաշա:

Տիրհամին ճամբայ ելած օրը, Պօլսոյ մէջ նիմէթուլահ տէրվիչ մը պալատին դուռը ներկայացաւ և պահանջեց որ Սուլթանին առջև հանեն զինք:

Սուլթան Մահմուտ գարմանքով տեսաւ անապատականին հպարտ ու անվախ դէմքը:

Ալլահը քեզի դրկեց զիս, ըսաւ տէրվիչը, բարձր ձայնով, մեծ վտանգ մը կսպառնայ, փոթորիկ մը կը մօտենայ հաւկիթի կեղևին մէջ, և դուն ափիդ մէջ կրնաս ջախջախել, բայց եթէ չաճապարես, եթէ թոյլ տաս որ փոթորիկը դուրս գայ հաւկիթէն, իշխանութեանդ սահմանները շատ նեղ պիտի գան: Մտիկ ըրէ իմաստունին խօսքը, հրաման տուր թող քննեն բոլոր նաւերը:

Տէրվիչը դուրս ելաւ առանց պատասխանի սպասելու, առանց վարձք կամ ողորմութիւն մուրալու:

Սուլթանը յուզուեցաւ, շուտով հրաման զրկեց բոլոր ներս մտնող նաւերը խուզարկելու: Բաղդը այնպէս կուգէր որ առաջին քննու-

ած նաւը Տիրհամինն էր, երբոր դժբաղդ մար-
դը տեսաւ որ հաւկիթները բռնեցին, ինքզինք
ծովը նետեց :

Հաւկիթները Սուլթանին տարին, կտորեցին
կեղևները և ահա սոսկալի գաղտնիքը երևան
եկաւ. դաւադրութիւն կար կայսրութեան դէմ.
Թեյին մէկ ծայրը Եանեա միւսը Պօլիս էր.
Արշիպիղագոսի կղզիները՝ ապստամբները, Եան-
եայի փաշան և մայրաքաղաքին մէջ դաւաճան-
ներ կը բանակցէին փատիչահին գահը կործա-
նելու :

Ալի փաշային որդիքը գիշերանց բռնուեցան
իրենց խնճոյքին մէջ, ուրախութեան դրախտէն
դէպի զընտանը նետուեցան :

Ով կրնար հաւկիթին գաղտնիքը մատնած
ըլլար եթէ ոչ իրենց հայրը :

Յիմարնե՛ր... դեռ երէկ կը ծիծաղէին ծե-
րունի փաշային վրայ :

Սիւլէյման սարսափէն մարեցաւ. Մուխթա-
րին խելքը գլուխն էր, վտանգի սոսկալի ժա-
մը հասեր էր, միտքը ինկաւ մատանին, հանեց
քարը, ո՛ւր էր թէ հոն կաթիլ մը թոյն դրուած
ըլլար, բայց ոչ, հոն միայն քանի մը գրեր կա-
յին որ կը հեգէին «Ալիին ձեռքը» :

Մուխթար նետեց մատանին, Ալիին ձեռքն
էր, այն անհաշտ թշնամի ձեռքը որ աշխարհի
մէկ ծայրէն միւսը կը հասնէր, որ գերեզմա-
նէն ալ դուրս կ'երկննար իր թշնամիները բռ-
նելու, հիմա այդ անիծեալ ձեռքն էր որ եր-
կու եղբայրներու կռկորդը կը սեղմէր. —

Մեռնիլ պէտք էր... :

Ձևի համար միայն հարցաքննեցին, երկուքն
ալամէն բան ուրացան, սակայն Մօրիսընի նաւը
և նաւուն մէջ պահուած դրամը կար : Սուլթա-
նը Մօրիսընէն պահանջեց գումարը, Մօրիսըն
անձամբ ներկայացաւ պալատականի մը և յայտ-
նեց թէ ինք այդ դրամը միայն օրինաւոր տի-
րոջը կրնայ յանձնել :

Պալատականը պատասխանեց թէ Օսմանեան
օրէնքով անկտակ դրամը փատիչահին կը վե-
րաբերի :

Մօրիսըն առարկեց թէ օրինաւոր տէրերը
դեռ ողջ են :

Պատասխանի տեղ պալատականը կտոր մը
թուղթ տուաւ սպասաւորի մը, քանի մը ըսպէ
վերջը Ալի փաշայի տղոցը գլուխները ներս բե-
րին ափսէի մը վրայ :

Եթէ օրինաւոր տէրերուն ողջ ըլլալը առար-
կութիւն էր, հիմա ան ալ վերցած է :

Անգլիացի նաւապետը սարսափահար շու-
տով յանձնեց իր նաւուն պահեստը, անպա-
րեց դուրս ելնել այդ քաղաքէն ուր մէկ խօսք
մը երկու գլուխ կարժէր :

Այդ երկու գլուխները ձողերու ծայրը ան-
ցուած Սէրային դուռը ցոյցի դրին երեք օր ու
երեք գիշեր, մինչ մունետիկը կը պոռար «տե-
սէք, Ալի փաշային երկու տղոց գլուխները,
երկու ապստամբները որ Պօլիս կործանել կու-
զէին» :

Քանի մը օրէն լուր հասաւ Եանեա թէ Սիւ-
լէյման ու Մուխթար պէյերը գլխատուած են :

Ալի փաշա երեք անգամ ճակատը գետինը

քսեց և փառք տուաւ Ալլահին իր ողորմութեանը համար: Հրամայեց մունետիկին որ բերդին պատնէշին վրայէն պողաց փողերու ձայնին հետ ըկի փաշային երկու որդիքը, երկու դաւաճանները գլխատեր են Պօլիս: Այս է մատնիչներու վարձքը:

Երեք օր երեք գիշեր խնճոյք մը տուաւ փաշան, երգերով ու պարերով. ամէն առաւօտ Եանեայի բերդէն թնդանօթի 101 հարուածներ կը կրակէին իբրև նշան յաղթութեան:

Երբ ծերունի փաշան իր պարտէզին մէջ կը պտտէր երեկոյին, Չայիտի նոր գերեզմանին մօտեցաւ, ոտքը դարկաւ հողին — մատնիչ — ըսաւ, հիմա դուն մի՞նակ չես, երկու ընկերու զրկեցի:

Գ Լ Ո Ւ Ե Ե .

Խուրշիտ փաշա

Ինչերային յարձակումի մը միջոցին Սուլթանի գերի բռնեցին Կասթօ պէյ, անկարող զօրավարը, իր բանակը ցրուեցաւ, և Ալի փաշա անգամ մ'ալ բացարձակ տէր դարձաւ Սպիրոսի:

Այն ատեն, երկնքէն ինկած շանթիմը պէս, մարդ մը ելաւ թեսաղօնիկէն անակնկալ,

մարդ մը որուն անունը պիտի հնչէր աշխարհի կէսը: Այս մարդուն անունը Խուրշիտ փաշա էր:

Փոքր ու նիհար կազմուածքով մարդ մ'էր, դիմագիծը թրքական դիմագիծերէն շատ տարբեր, նուրբ կիսադէմք մը, բաց կարմիր մօրուք մը և կապոյտ աչքեր ունէր շարժուն արտևանունքով, բոլորը անվրէպ նշաններ թափանցիկ մտքի ու պաղարիւն քաջութեան:

Նոր հրամանատարին հետ կուգային 10,000 զինուոր. առաջին պատերազմին իր բանակը 30,000ի հասաւ: Քլէօնի և Հիփրիլանթիի բանակները պարտուելով ետ քաշուեցան, Կասթօյի ցիրուցան զինուորները շրջա կողմէն եկան խմբուիլ յաղթական դրօշին տակ:

Երբ Ալի փաշա Եանեա կը պաշտպանէր, Յոյն ապստամբները Արթա պաշարեցին, Սալիկ պէյ բերդաքաղաքը կը պաշտպանէր դունդ մը զօրքերով: Կասթօ պէյ սխալ մը գործեց. նոյն ատեն փորձեց թէ Եանեա պաշարել և թէ Արթա ազատել, և այս կերպով երկու պարագային ալ ձախողեցաւ:

Նոր հրամանատարը տարբեր ծրագիր ունէր, ան լաւ հասկցած էր թէ բոլոր Յոյն ազդատամբներուն մէջ՝ Սուլթանին համար Ալի փաշայէն անելի վտանգաւոր մէկը չկար, ուստի Սալիկը իր բազմին ձգելով՝ բոլոր ուժերը Եանեայի վրայ կեդրոնացուց:

Ալի փաշային դէմը այս անգամ իրական մարդ մը կար, փաշան որքան խորամանկ՝ օտայնքան քաջ էր, թէփէլէնթին եթէ ազուէս էր՝ օտ արժիւ մ'էր որ վերի կապոյտէն կը խո-

յանայ իր որսին վրայ, եթէ Եանեայի տէրը վագր մ'էր՝ նոր զօրավարը պօա օձ մ'էր որ իր օղակները կը փաթթէ վագրին շուրջը և կը փշրէ անոր ոսկորները:

Ալի ֆլէօնէն ու Արտեմիսէն օգնութիւն խնդրեց, սակայն իր պատգամաւորները ետ չի դարձան. Յոյն տպատամբապետները պատասխան չտուին: Ուրիշներ կարելի է արդարացուցիչ պատճառ մը գտան, սակայն ծերունի փաշան լաւ կը հասկնար դրութիւնը: Յոյները կը սէին իրարու. «ծերունի հրէշը թող քիչ մը սարսափի իր պատնէշներուն ետև, թող լաւ մը պաշարեն, իր մօրուքը ազատելու համար մահու չափ պիտի կռուի: Երբ հոս Արթա գրաւենք, երբ մեր ատելի դաշնակիցը մահուան դուռը հասեր է, կերթանք օգնութեան, կազատենք և թոյլ կուտանք որ քիչ մ'ալ ապրի»:

Փաշան գիտէր թէ այսպէս կը խօսին իր բարեկամ Յոյները, լաւ կը հասկնար թէ ամէնը զինք կ'ատէին, սակայն միակ պատճառը որ Յոյները իրեն դաշնակիցեր էին, իր բերդին ահագին գանձն էր, ոսկին, զէնքը և ռազմամթերքը. իր ճերմակ մօրուքը տպատամբութեան առանցքն էր:

Եթէ բերդը գրաւէր Օսմանցին, կերթար գանձը, զէնքը և ճերմակ մօրուքը:

Օր մը Սուլիացիք Արթայի առջև լսեցին սոսկալի լուրը թէ Սուրշիտ առեր է Լիթանիդա, Եանեայի երկու ամրութիւնները, և թէ Ալի միջնաբերդը քաշուեր է: Այս լուրը Յոյները սարսափեցուց: Եթէ Եանեա կորսուէր, յու-

նական ապստամբութիւնը իր պաշարի աղբիւրը կը կորսնցնէր. Ալիին հարստութիւնը պիտի անցնէր թշնամիներու ձեռքը և Սուլթանը մէկ հարուածով պիտի կրնար ջախջախել Եպիւրոսը:

Մարքօ Բոցարիս բանակ մը առած Եանեայի օգնութեան փութաց: Ալի առաջուց իմացած էր, Յոյներուն լրտեսները Սուրշիտի բանակէն Եանեա սպրդեր էին և լուր տուէր էին փաշային թէ իրենց պետերը հինգ աղբիւրներու ճամբով կուգան, թող ինքը բանակ մը ղրկէ անոնց առջև:

Ալ պէտք չկայ, ըսաւ Ալի ցուրտ ժպիտով մը, ես կարող եմ երեք ամիս Եանեայի մէջ ինքզինքս պաշտպանել, որքան ալ մեծ լինի թըշնամին: Շատ աւելի կարևոր է Արթա գրաւել: Գացէք ըսէք Բոցարիսին, թող Եանեա չգայ, Սալիհին վրայ թող քալէ, ես հոս ինձի բաւական եմ:

Բոցարիս հասկցաւ ծերունի փաշային միտքը: Ան չէր ուզէր որ Յոյները Եանեա մտնեն, աւելի լաւ կը համարէր մինչև վերջին պատնէշը ինքզինք պաշտպանել: Ալի իր հետը ունէր միայն 430 Ալպանիացիներ, սակայն այսքանը բաւական էին թնդանօթներուն համար: Ամենէն ձախող պարագային ալ ասոնց մէկ տասներորդը բաւական էր կարմիր աշտարակը պաշտպանելու, իսկ երբ անոնք ալ հատնէին, Ալի փաշա ինքը բաւական էր աշտարակը օղը թըռցնելու:

Հոն Ալի ժողված էր իր բոլոր գանձերը,

գէնքերը, հագուստները, իր թղթերը, իր գեղեցիկ գերուհիները: Աշտարակին տակ շտեմարանը կար հազար տակառէն աւելի վառօդ, երկար պատրոյգ մը կար շտեմարանէն մինչև փաշային սենեակը, որուն քով գիշեր ցերեկ կը վառէին զոյգ մը ճրագներ:

Բոցարիս ետ դարձաւ. շատ չանցած Յոյները առին Արթա, սակայն ամբողջ բերդին մէջ ափ մը վառօդ չգտան, Թուրքերը մինչև վերջին վառօդին հատը կրակէր էին. Ալի երջանկութիւնը ունեցաւ իր թշնամիներէն մէկ ուրիշին՝ Սալիհի անկումը տեսնելու: Մինչև հիմա իր թշնամիներուն ամէնը իր բաղդին ու հարստութեան նախանձորդներն էին, ծերունի փաշան սրտի հրճուանքով կը տեսնէր ամէնուն մէկիկ մէկիկ կործանելը, սակայն Սուրշիտ անոնց կարգէն չէր. Ալիի դէմ անձնական թշնամութիւն մը չունէր, սակայն ծերունի առիւծը անհանդարտ էր:

Ալի փաշան փորձով գիտէր թէ որոնք որ գինք չափազանց կ'ատէին անկարող էին իրեն վնասելու. ամենէն կատաղի թշնամին ալ երբ իր վրայ գնդակ արձակէր, կապարը կատաղութեան շնչով իր ճամբէն կը շնչէր: Սակայն Սուրշիտ ինքը շատ անգամ բերդին մօտերը կը շրջէր, հրացան հրացանի վրայ կը նետէին, սակայն գնդակ մը իրեն չէր մօտենար:

— Թող տուէք, այդ մարդը մենք չենք կրնար մեռցուններ, ըսեր էր փաշան և իր հինաւուրց քաջութիւնը կորուսեր էր:

Սուրշիտին դիմեց Ալի և խնդրեց որ բարե-

խօսէ Սուլթանին իրեն համար, փոխարէն խօստանալով որ եթէ իր հին դիրքը իրեն շնորհուի, ինք բոլոր գանձերը փատիշահին կը յանձնէ և իր գէնքը կը դարձնէ Յոյներուն դէմ: Սուրշիտ այս պայմանները թուղթի վրայ պահանջեց, երբ Ալի տուաւ գրութիւնը, Սուրշիտ թուղթը Սթամպուլ ղրկելու տեղ Արթա ղրկեց Սուլթաններուն, որ տեսնեն թէ ինչպէս Ալի պատրաստ է գիրենք մատնելու:

Յոյները զայրացան, թող տուին Ալին. վերջին մատնութիւնն էր այս, սակայն նոյն ժամանակ նկատեցին նոյն իսկ իրենց յաղթանակի գէնթիւն թէ ինչ նոր թշնամի մը ունին իրենց առջև. Սուրշիտ փաշա այնքան մեծ էր որ մատնիչներու պէտք չունէր, անոնք միայն իր արհամարհանքին արժանի կը սեպէր:

Այս մտքի յատկութիւնն էր Սուրշիտին, գէնքի յաջողութիւնը չէր կրնար ուշանալ: Թուրք զօրավարը շատ ճարպիկ էր, հաշտութեան ձեռքը Յոյներուն կերկնցնէր, թշնամին երկուքի կը բաժնէր, երկուքն ալ կարգաւ ջախջախելու:

Թէփէլէնթի զուր տեղ Եանեայի աշտարակը նստած օգնութեան բանակին սպասեց: Յոյները դարձան իրենց գեղերը, Արտեմիս գաղտնի կը հրճուէր մտածելով թէ նոյն կարմիր աշտարակը ուր գլխատեր էին իր սիրականը, հոն կը նստէր հիմա ծերունին վհատած ու անօգնական, պաշարուած թշնամիներէ՝ յիմար յոյս մը ունենալով թէ Սուլթանիք պիտի գան օգնութեան...:

Եպիւրոսի ապստամբութիւնը զսպեց Խուր-
չիտ փաշա . կայսրութեան մէջ մէկ կէտ մը կար
ուր կը վառէր կրակը , Եանեայի հպարտ բերդն
էր :

Գ Լ Ո Ի Խ Զ .

Կարէթթօ

Եանեայի տէրը անգամ մ'ալ փակուեցաւ
չորս պատերու մէջ տեղը : Թշնամիները չորս
կողմը պատերէին , գիշեր ցերեկ պաշարուած
էր : Եանեայի բերդին շրջակայ բոլոր ամրու-
թիւնները գրաւուած էին :

Մերուռի գինուորը անձնատուր չեղաւ :
Թնդանօթներու ոռմբերը պատերէն ներս իր
պալատները կը փչրէին , մարմարէ սրահներ ա-
ւերակի կոյտերու վերածուեր էին , քէօշկերը
կը ծխային , գեղեցիկ պարտէզը ջնջուեր , թաղ-
ուեր էր : Սակայն անվթար մնացեր էր Եանեա-
յի ռազմամթերքը , փաշային թնդանօթները
ութսուն բերաններէ բոց կը ժայթքէին , շատ
անգամ ալ գետնին տակէն դուրս կուգար բո-
ցը պաշարողներու ամենէն յանդուգները օղը
հանելու :

Իտալացի մեքենագէտ մ'էր Ալի փաշայի
պաշտպանողական պատերազմին առաջնորդը .

փաշան իր բարեբախտ օրերուն անգին գանձե-
րու խօսառումով Իտալացին հրապուրեր էր իր
ծառայութեանը մէջ մտնելու : Կարէթթօ էր
մարդուն անունը : Անոր գիտութիւնը կը պաշտ-
պանէր Եանեայի բերդը : Թուրք թնդանօթա-
ձիգներու կոշտ ու կոպիտ քաջութիւնը կը փո-
շիանար Իտալացի մեքենագէտին հանճարին առ-
ջեւ : Վերջին ժամանակները Կարէթթօ սկսեր
էր մտածել թէ օր մը փաշան զինք պիտի ձգէ
գործէն առանց փարա մը տալու , հիմա գործէ
ձգուելը խնդրէ դուրս էր , որովհետև անգամ
մը որ Իտալացին բերդէն դուրս ոտք կոխէր ,
Եանեայի բաղդը իր ձեռքն էր , ամէն զաղտնի
ճամբայ , ամէն ական ու անկիւն իրեն ծանօթ
էին :

Փալէրմօ կը կենար Կարէթթօյի նշանածը ,
հարուստ ընտանիքի մը ազջիկը , որ Կարէթթ-
թօյինը պիտի ըլլար այն ատեն միայն երբ Իտա-
լացի երիտասարդը դրամ ունենար , և այդ դը-
րամին համար էր որ մեքենագէտը Եպիւրոսի
բռնաւորին ծառայութիւնը ընդուներ էր : Լուր
եկաւ Սիկիլիայէն թէ իր նշանածին ծնողքը
մեռեր էին և թէ օրիորդը իրեն կ'սպասէր գըր-
կաբաց՝ եթէ երիտասարդը մուրացկանի գա-
ւազանէն զատ ուրիշ բան մ'ալ չունենար աշ-
խարհի վրայ :

Իտալացին չէր կրնար երթալ սակայն . Ալի
փաշա թոյլ չէր տար : Պէտք էր որ ինք թնդա-
նօթներ ուզէր , բերդը պաշտպանէր մինչև
վերջին շունչը , մինչ իր սիրուհին իրեն կսպա-
սէր անձկութեամբ :

Օր մը կարէթթօ թնդանօթները շտկել կուտար երբ ուսմբ մը պայթեցաւ մօտերը և քար մը զարկաւ դուրս հանեց ձախ աչքը: կարէթթօ դառնութեամբ ինքնիրեն կը հարցնէր, «նշանածս հիմա տձև երեսս տեսնել պիտի ուզէ՞», ալ պիտի կրնայ զիս սիրել»:

Խեղճ մարդը տրտում տխուր կը շարունակէր իր գործը՝ սև լաթ մը փաթթած վիրաւոր աչքին, և պաշարողները զինք կը կոչէին «միականի կեալուր»:

Գեղեցիկ առաւօտ մը Փետրուարի մէջ Խուրչիտ փաշա կատաղի կրակ մը բացաւ բերդին դէմ, նոր թնդանօթներ եկեր էին բանակը, երեք ժամու ումրակոծութիւնը բաւական էր ցոյց տալու նորեկ հրետանին առաւելութիւնը. բերդին հիւսիսային աշտարակը աւերակ եղած էր: Այի փաշա կատաղի ու փրփրած՝ ձիով հոս ու հոն կը սուրար ձեռքը մերկացած սուր մը, փոփոխակի քաջալերելով ու սպառնալով. ով որ իր դիրքը լքէր, զո՛հ կերթար փաշային սուրին:

Կարէթթօ անհոգ կեցուածքով թնդանօթի մը քով կայներ էր, հոն էր ամենէն զօրաւոր հրետանին որոյ թնդանօթները ամէն ժամը 30 ուսմբ կը նետէին:

Յանկարծ հրետանին լռեց:

Չայրութէն խելագար Այի փաշա կարէթթօյին քով սուրաց:

— Ինչո՞ւ չէք կրակեր:

— Որովհետև անկարելի է, պատասխանեց մեքենագէտը պաղարիւնով ձեռքերը կուրծքին ծալած:

— Ինչո՞ւ անկարելի է, որոտաց փաշան ամբողջ մարմինը բարկութենէն դող ելած, Իտալացուն անտարբեր վարմունքը զինք կը կատրեցնէր:

— Որովհետև թնդանօթները կրակի պէս կարմրեր են անհընդատ նետուելով:

— Վրան ջուր լեցուցէք, պոռաց փաշան և ձիէն վար ցատկեց:

Կարէթթօ չկրցաւ զսպել խնդուքը այս անխելք հրամանին վրայ. Թէփէլէնթի վրան նետուեցաւ, դարկաւ երեսին, գլխարկը գլխէն թռաւ մարտկոցէն վար: Փաշան ապտակեր էր մեքենագէտը ճիշդ այն տեղէն որ Խուրչիտին ուսմբը քանի մը շաբաթ առաջ խորունկ վէրք մը բացեր էր:

Իտալացին աչքին փաթթոցը շտկեց որ հարուածէն վար ինկեր էր և դիտել տուաւ կեղծ ժպիտով մը.

— Շատ լաւ ըրիք ձախ աչքիս զարնելով, տէր, եթէ միւսն ալ դուք հանէիք, Ի՞նչպէս պիտի կրնայի ասկէ վերջ քու թնդանօթներդ ուղղել:

Այի փաշա ուշադրութիւն չտուաւ. հրաման տուաւ որ պաղ ջուր լեցնեն թնդանօթներուն վրայ ու կրակեն: Ինք տուաւ առաջինին կրակը. թնդանօթը երկու կտորի ձեղքուեցաւ թընդանօթաձիգներէն մէկուն սրունգը վիրաւորելով:

— Հոգ չէ, պոռաց փաշան, լեցուցէք միւսները:

Երկրորդ թնդանօթն ալ պայթեցաւ, փա-

չան կատաղութեամբ գետին զարկաւ ձեռքին պատրոյգը, ձին հեծաւ, ամբողջ ջղերը դող ելած, քշեց հեռացաւ առանց խօսք մը ըսելու:

Իտալացին պաղարիւնով հրամայեց որ պայթած թնդանօթները մէկդի քաշեն. նորեր բերեն գինարանէն: Բերին թնդանօթները և տեղերնին հաստատեց գնդակներու տարափին տակ: Երբ հրետանին պատրաստ էր, պաշարողները ետ քաշուեցան և մինչև յաջորդ օրը գընդակ մը չնետեցին Եանեայի վրայ:

Թէփէլէնթի աղեկ հասկցաւ թէ մահացու վէրք մը տուած էր Կարէթթօյի հաւատարմութեան. լաւ կը ճանչնար մարդիկ, մանաւանդ Իտալացիները և գիտէր թէ Կարէթթօ հակառակ իր զուարթ երևոյթին երբէք չպիտի մոռնար այն անիրաւ ու ապերախտ հարուածը: Ամենէն նուաստ ապերախտութիւնն էր այն, Եւրոպացի պաշտօնեայ մը ապտակել, զարնել մարդուն վէրքին որ իրեն, զարնողին, համար ստացեր էր, լաւ գիտցաւ Ալի փաշա թէ Իտալացին չէր ներեր իրեն մինչև մահուան դուռը:

Նոյն գիշեր երկու թնդանօթածիգ կանչեց իր մօտ փաշան և հրամայեց որ վայրկեան մը աչքէ չհեռացնեն Կարէթթօն և եթէ փորձ ընէ փախչելու անմիջապէս սպաննեն ան:

Յաջորդ առաւօտ Կարէթթօ անսովոր աստիճանով զուարթ էր, կանուխ մը դուրս ելաւ պատնէչներուն վրայ որ գիշերուան ձիւնով ծածկուած էր: Ձմեռը վերջանալու մօտ էր, իր վերջին պատիժը կուտար առատ ձիւն տեղալով, ձիւնը կիջնէր այնքան խոշոր ու

խիտ հատիկներով որ քսան քայլ անդին մէկը չէր կարելի տեսնել:

— Յարձակում գործելու օդ է, ըսաւ Կարէթթօ իր քովի զինուորներուն: Այս տեսակ օդի մէջ կարելի չէ թշնամին տեսնել մինչև իսկ եթէ պատնէչներուն քով դան: Մաքէս կանցնի թէ Խուրշիտի գունդերը այս փոթորիկի ծածկոցով հիմա մեցի կը մօտենան, լաւ է որ մէկ երկու թնդանօթ նետենք, իմացնելու թէ քնացած չենք:

Շատերը իրեն Համակարծիք էին, Ալի փաշան ալ մօտերն էր, լսեց ըսածը, սակայն բաւ մը չխօսեցաւ:

Կարէթթօ թնդանօթ մը բարձրացուց դէպ ի լերան գագաթը անկելով բերանը, երկար շղթայ մը կապեց թնդանօթին փողին, որով Ալպանիացիք կրնային վեր ու վար շարժել բերանը:

— Շղթան մի քակէք, ըսաւ Կարէթթօ, կրնայ ըլլալ որ նորէն պէտք ըլլայ ուրիշ կողմ դարձնել:

Դիրքը լաւ էր, Կարէթթօ հեռաւորութիւնը հաշուեց գործիքով, ուղղեց թնդանօթը և հրամայեց որ լեցնեն:

Երկու հսկող թնդանօթածիգները վայրկեան մը իրենց աչքերը չէին հեռացներ:

Կարէթթօ կերևէր թէ չնկատեր թէ զինք կը հսկէին, կարծես կը խորհէր, թէ երկուքը իրեն օդնականներն են:

Թնդանօթը աջ ու ձախ շարժելու էր, Կարէթթօ ինքը նշան առաւ, սակայն Ալպանիա-

ցիք կոչտ էին, ծանր գործիքը կամ քիչ մը աւելի ասդին կամ քիչ մը շատ միւս կողմ կը շարժէին, մինչև մեքենագէտը պոռաց իր ետեւը կայնողներուն.

— Ձեռք տուէք, սա ապուշներուն օգնեցէք. երկուքն ալ մեքենաբար վար ծռեցան գործիքին վրայ:

— Բաւական է, հրամայեց Իտալացին:

— Կրակ, կրկնեց հրամանը:

Վար իջաւ վառած պատրոյգը, որոտումի պէս գոռաց թնդանօթը, կարէթթօ մուխին մէջ նետուեցաւ շղթային վրայ և պատնէչէն վար սահեցաւ:

Հսկող երկու թնդանօթածիգները վախի և բարկութեան կրկնակի բնազդով դէպի պատնէչին եղբը վազեցին: Կարէթթօ շղթային ծայրը հասած էր, զոր բռնած էր երկու ձեռքերով. ոտքին տակ երեսուն ոտքի խորութիւն կար, շղթան շատ կարճ էր. երկու մահերու մէջտեղը կախուած էր:

— Ետ եկուր, պոռացին երկուքը վերէն գլխուն նշան առնելով, ետ եկուր՝ եթէ ոչ կը դարնենք:

Կարէթթօ վայրկենապէս վեր նայեցաւ, փաթթոցը վար ինկաւ աչքէն, վերաւոր գազանի մը նայուածքով տեսաւ իր վերի թշնամիները, ոտքի հարուած մը տուաւ պատին, կիսաշրջան մը գծեց օդին մէջ և ձեռքերը թող տալով անհետացաւ վարի մութին մէջ. Ալպանիացիք կրակեցին ատրճանակները, սակայն գնդակ մը չդպաւ իրեն:

Վարը պատին տակ յանդուգն Իտալացին բռպէ մը անչարժ մնաց, յետոյ շուտով ոտքի ելաւ, սկսաւ խրամին միւս կողմէն դէպի վեր մաքլցիլ. միայն մէկ թեւը կրնար գործածել, միւսը տեղէն ելեր էր, բոլոր ուժը ամփոփելով կը բարձրանար, գնդակներ կը սուլէին չորս կողմը, մէկը չդպաւ իրեն, որովհետեւ անընդհատ տեղացող ձիւնին անկարելի էր ուղիղ նշան առնել: Երբ հասաւ խրամին միւս եզրը, ետ դարձաւ, բռունցքը շարժեց բերդին դէմ և անհետացաւ փոթորկին մէջ, թէև բերդէն երկար ժամանակ ետեէն կը նետէին հրացանները:

Ալի փաշա դժգունեցաւ, քիչ մնաց որ ձիւն վար իյնար երբ լսեց կարէթթօյի փախուստը:

— Ամէն բան լմնցեր է հիմա, աղաղակեց յուսահատութեամբ, կտրեց սուրը և քաշուեցաւ կարմիր աշտարակը, պատնէչներու քով ալ չտեսան զինք:

Ամէնը ստոյգ գիտէին թէ կարէթթօյի մեկնումով դիմադրող ուժի վերջին մնացորդը անհետացեր էր. բերդին ամրութիւնը աւրուած համարելու էր երբ գաղտնիքները թշնամիին ձեռքը հասեր էին: Կարէթթօ ամէն բան գիտէր: Միականի կեալուրը մեծ յաղթանակով ընդունեցին Խուրչիտ փաշայի բանակը: Յաջորդ օրը Ալի դառն փորձով տեսաւ որ գինք պաշտպանող ձեռքը հիմա իր դէմ դարձեր էր: Ինը ժամուան միջոցին, կարէթթօյի հրամանին տակ հրետանի մը պարսպին վրայ

ճեղք մը բացեր էր. վերջապէս իտալացին բացաւ զեանուղիներու ծածկուած բերանը և կտտաղի ընդդէմութեան մը յաղթելով ներս մըտաւ բերդը: Ալպանիացիք յուսահատօրէն կը կռուէին, սակայն թշնամիները անհամար էին, սանդուխներ դրին պատէն վեր ելան, մինչև երեկոյ շարունակուեցաւ արիւնաձեղութիւնը, մինչև Ալիին մարդիկը սպանուելով, միայն եօթանասուն մարդով փաշան ապաստանեցաւ Կարմիր աշտարակը:

Գ Լ Ո Ւ Ն Է .

Է մ ի ն է

Յաղթուած առիւծը քանի մը կանգուն տեղ միայն ունէր Հիմա, նեղ աշտարակ մը չորս պատուհաններով որոց ամէնէն ալ կրնար տեսնել թշնամիներու բազմութիւնը: Հոն կը նըստէր Եանեայի փաշան, իր կարմիր բանտին մէջ, ուր այնքան նշանաւոր դէպքեր կատարուեր էին: Հիմա որ ձեռքը ծնօտին դրեր էր, կարելի է որ մէկիկ մէկիկ մտքին առջևէն թափօրի պէս կանցնէին Հին յիշատակներ տխուր սուուերներու պէս: Բոլորտիքը գիպուած են ոսկիի և արծաթի կոյտեր, ոսկի ամաններ, սրբարաններու կոցոպուտներ, թանկագին քարեր, իր

կեանքին անէծքները որ այնքան թշնամիներ ժողովեր են գլխուն:

Փաշային ազգականներէն, Հին զինուորներէն մէկը չկար քովը, բոլորը ինկեր էին կըռուի մէջ՝ կամ իր կողմէն կամ թշնամուոյն: Աշտարակը ապաստանող եօթանասուն զինուորներէն ալ Յէր դասալիք եղան. Խուրչիտ ներում խոստացեր էր. միայն Յ Հոգի Հաւատարիմ մնացին: Ի՞նչու այդ այդ վեց մարդիկը զինք չթողուցին, ինք որ մէկուն չէր խընդերք քովը մնալ:

Վեց պահապանները կը հսկեն նախասենեակը, ժամանակէ մը ի վեր իրարու կը փափսան:

Վերջապէս վեցը միասին Ալիին մօտեցան:

Թէֆէլէթի թափանցող աչքերով նայեցաւ, շփոթած դէմքերէն կրնար հասկնալ թէ ինչ ըսել կուզեն, չսպասեց որ խօսին, ձեռքի շարժումով ըսաւ.

— Գացէք, թող տուէք զիս, դուք վերջիններն էք, Գացէք, ուր որ գացին միւսները, դուք ձեզ փրկեցէք, կեանքը անուշ է, երկար ու երջանիկ ապրեցէք. ես հոս պիտի մնամ, Թէֆէլէթի մինակ պիտի մեռնի:

Խորունկ մը հառաչելով զինուորները հեռացան: Մէկը չհամարձակեցաւ աչքը բարձրացնել դէպ ի ծերունի զինուորին ձեռմակ մազերը: Անձայն ու անխօս մատներուն վրայ քալելով քաշուեցան հինգը, միայն մէկը մնաց որ քանի մը բոպէ լուռ մնալէ վերջ խօսեցաւ: Տէր իմ, Հպարտութիւնը հանէ սրտէդ, մի թող ուր որ անունդ կորսուի: Սուլթանը գթած է, առջևը գլուխ ծռէ, քեզի կողորմի:

Ջինուորը դեռ չէր լմնցուցեր խօսքը, փաշան գօտիէն հանեց ատրճանակը և գլխուն զարկաւ զնդակով, զինուորը ինք իր վրայ դարձաւ, ինկաւ դրան սեմին վրայ. այս էր իր վարձքը. Ալի փաշային խրատ կուտար որ գըթութիւն հայցէ :

Ալի մինակ մնաց, դռները բաց են, պահապան չկայ, սակայն ի՞նչու չեն բռներ ապստամբ փաշան :

Իրսէն ոտնաձայն մը լսուեցաւ, բաց դրան առջև ուր պահապան կեցած է փաշային վերջին զինուորին դիակը, մէկը մօտեցաւ դրանը, խուրչիտ փաշային զինակիրն էր :

Թէփէլէնթի թոյլ տուաւ որ մինչև հինգ քայլ մօտ գայ, այն տեղ նշան ըրաւ որ կանգ առնէ և հարցուց :

— Խօսէ՛, ի՞նչ կուցես :

— Ալի Թէփէլէնթի, ըսաւ մարդը, անձնատուր եղիր. աշխարհի վրայ քեզի մէկը չէ մնացեր, մէկը չունիս որ քեզ օգնէ : Իմ տէրս, սէրասքէր խուրչիտ փաշա զիս շրկեց որ սուրըդ առնեմ և քեզ բանակը տանիմ :

Թէփէլէնթի ցուրտ սւ անվրդով դօտիէն հանեց գեզեցիկ ժամացոյց մը, աղամանդներով գարդարուած :

— Մտիկ ըրէ, ըսաւ կամաց ձայնով, ժամը 10ին քսան կայ, առ այս ժամացոյցը և իբր յիշատակ քովդ պահէ : Բարևս տուր խուրչիտ փաշային և ըսէ թէ ժամը 10ին քսան կար երբ հետս խօսեցար, և եթէ ժամը 11ը քսան անցած իմ պատուհանէս միան մէկ զինուոր կրնամ

տեսնել՝ երդում կրնեմ Ալլահին վրայ՝ աշտարակը օդը պիտի հանեմ ամէն կենդանի արարած ալ հետը. իմացուր այս տիրոջդ իմ բարեւերուս հետ :

Պատգամաւորը գնաց և ժամ մը և քառորդէ մը աշտարակին մօտերը ապրող արարած մը չէր մնացեր : Աշտարակին մէջ կը մնար Ալի Թէփէլէնթի Եպիւրոսի բռնապետը, հզօր իր անկումին մէջ, որուն մէկը չէր մնացեր իր անյաղթ սրտէն զատ :

Գիշերը եկաւ, սակայն ոչ քունը Ալիին աչքերուն :

Մերունին նստած էր այն սենեակը ուր կատարեր էր իր ոճիրները, հոն ուր իր զոհերը շարչարանքի վերջին հառաչանքը արձակեր էին : Փայլուն զանձերը չորս կողմէն կրակէ աչքերով իրենց տիրոջը կը նային... բոլորն ալ գողութեան, յափշտակութեան և նենգութեան գին. ի՞նչ պիտի ըսէին եթէ լեզու ունենային :

Ամէն բան լուռ էր սակայն, մութը ծածկեր էր ամէն բան, միայն Ալիին աչքերը կը տեսնէին ստուերներու, ոգիներու շարժումը, արիւնոտ երեսներով ուրուականներ որ գերեզմաններէն կուգային իրենց շարչարողի օրհասական տանջանքը դիտելու :

Ալի չէր դողար, շատ էր տեսեր այդ տեսակ երևոյթներ, ժամանակին գլուխ գլխի քընացեր էր անմարմին գլխի մը հետ որ իրեն խօսեր էր, ճիներու մտիկ ըրեր էր, և հիմա հին խօսքերը մտքին մէջ կարձագանդէին :

Պարտուած ծերունին խաղաղ մտքով կը յիշէր անցեալին դէպքերը, ուսկից այնքան սոսկալի ոգիներ գլուխ կը բարձրացնէին պաղ, քարացած աչքերով իրեն նայելու:

Ինչո՞վ յանցաւոր էր ինք, չէ՞ որ Ալլահը այդպէս հրամայեր էր: Նատաստակը բանջար կը կրծէ, անգղը նապաստակը կը գիշատէ, որսորդը կ'սպաննէ անգղը, առիւծը կը փարատէ որսորդը, և որդը կուտէ առիւծը: Ի՞նչ է ինք, Ալի — միայն որդ մը, միւսներէն քիչ մը մեծ. հիմա իրմէ զօրաւոր մը զինք կը պատառէ, և աւելի զօրաւոր մ'ալ իր կարգին պիտի պատառէ զինք պատառողը:

Մահուան պէս սև մտածումներ կը շրջապատէին անքուն ուղեղը, երբ լուսաւոր մտածում մը ծագեցաւ հոն զուարթ ու պայծառ ինչպէս առաւօտը. էմինէն էր այն, իր սիրական կինը: Ախ ի՞նչու կորուսեր էր բարեկամներու ամենէն հաւատարիմը, սրտերու ամենէն անգինը. եթէ մինակ էմինէ՛ն մնացած ըլլար աշխարհէն: Յանկարծ լուսոյ իրական նշոյլ մը փայլեցաւ, արևուն ճառագայթներուն պէս լոյս մը տարածուեցաւ սենեկին մէջ: Փաշան զարմանքով դէպ ի լոյսը դարձաւ. ո՞վ կրնար ըլլալ գիշերուան այդ ժամուն: Տժգոյն կին մը, ժպիտը երեսին, արցունքը աչքերուն զերեցաւ սեմին վրայ, յառաջացաւ դէպ ի փաշան, քընարը դրաւ գետին և հոն կանգ առաւ փաշային առջև:

Ալի տխուր մը դիտեց այս ամէնը, կարծեց թէ այս ալ երևոյթ մ'է միւսներուն նման, ցը-

նորք մը, մտքի ծնունդ մը: Թէփէլէնթի իր աչքերուն չէր հաւատար. էմինէ բռնեց ծերունիին ձեռքը, անունը տուաւ, սակայն դժբախտ մարդը դեռ կը մտածէր թէ ձեռքին տաքութիւնը, ձայնին անուշութիւնը միայն երազին մէկ մասն էր:

— Ուսկի՞ց եկար, հարցուց փոփոալով, կարծես թէ չէր խօսեր այլ կ'երազէր:

Սակայն սիրուն դեռատի կինը նստած էր իր ոտքը, գլուխը կրթնցուցած ձերմակ մօրուքին, անդամ մ'ալ խառնելով անուշահոտ մազերը սպիտակ ալիքին, ինչպէս հին հին երջանիկ տարիները որ անցեր գացեր էին:

Ո՛հ, դե՛ռ ինչ քաղցր է ապրիլը:

— Ալի Թէփէլէնթի, թող տուր մահուան ձեռքը և իմ ձեռքս բռնէ. տես ի՞նչ տաք է: Ելիր դուրս եկուր վառօղի տակառներէն, ձեռքդ կուրծքիս դիր, տես ի՞նչպէս կը բարախէ սիրտս: Ալի Թէփէլէնթի, Սուլթանէն գթութիւն խնդրէ, տես ի՞նչ անուշ է ապրիլը:

Այս խօսքերը արթնցուցին փաշան. Իր թշնամիները գտեր էին կինը, միակ արարածը աշխարհի որ ինք կը սիրէր, և զրկած էին գայն հոգիին բարկութիւնը մեղմելու և զըզուանքով սիրտը կակղցնելու. ի՞նչլաւ հասկցեր էին ծերունիին սիրտը:

— Խուրչիտ փաշա երդում ըրաւ, որ Սուլթանէն ներում պիտի առնէ, որ քեզ չպիտի սպաննէ դահիճը, ոչ ալ պիտի մեռնիս իրրև յանցաւոր: Թուղթի վրայ գրեց իր կնիքը տակը, տես ահա թուղթը:

Այդ վայրկենին եթէ փաշան մտիկ ընէր իր սրտին, պէտք էր հպատակէր առանց պայմանադրի. սակայն թագին գլուխը գինանշանի մը պէս լի սրտէն վեր կար հպարտութիւնը, և ինք մերժեց շնորհքը:

— Ալլահ կրնայ խոնարհեցնել Ալին, բայց Ալի ինքզինք չնուստացներ:

— Ինծի հետ չե՞ս ապրիր ուրեմն, հարցուց Էմինէ, կսկծագին կերպով աղաչող աչքերը ուղղելով էրկանը:

Ալի գլուխը շարժեց լուռ ու անխօս:

— Ուրեմն ես քեզի հետ պիտի մեռնիմ, ըսաւ Էմինէ կտրուկ ձայնով:

Փաշան զարմանքով դիտեց կինը:

— Կերդնում, ըսաւ Էմինէ, որ կամ քեզի հետ դուրս կելլեմ ասկէ, կամ հոս կը մնամ հետդ մեռնելու: Կը լսե՞ս ձայնը, դուրսը երկաթները կը դամեն: Ամէն ճամբայ ու դուռ գոցեր են հիմա, եթէ փախչիչ ալ ուզեմ՝ չեմ կրնար: Դռները միայն Ալիի հրամանով կը բացուին, կամ հետս դուրս կուգաս, կամ հոս քովդ կը մնամ:

Ալի կուրծքին սեղմեց կինը, իր դողդոջ շրթունքը փակցուց տոբոյն ճակատին և հազիւ լսելի ձայնով՝ փսփսաց:

— Ուզածիդ պէս, ուզածիդ. հոս մեռնինք միասին:

Առաւօտուն կանուխ փողաձարը արթնցուց փաշան: Խուրչիտ փաշայի պատգամաբերը պատուհանին տակ կեցած կը ծանուցանէր թէ՛ եթէ Թէփէլէնթի իր կամքով անձնատուր ըլ-

լայ՝ սէրասքէրը երդումով տուած խոստումները պիտի պահէ:

Թէփէլէնթի պատուհանը երևեցաւ կինը քովը:

— Գնա ըսէ տիրոջդ, ըսաւ փաշան թէ՛ Ալի ու իր կինը որոշեր են միասին մեռնիլ, այն վայրկենին որ զինուած մարդ մը երևի բերդիս գաւիթը՝ աշտարակը օդը կը հանեմ:

Կէս ժամէն դարձաւ պատգամաբերը և Ալին պատուհանը կանչեց:

— Խուրչիտ փաշա լուր կը դրկէ որ — ըսաւ մարդը, — եթէ կը յանձնուիս լաւ, եթէ չես յանձնուիր՝ կրկին լաւ. կէս ժամ միջոց ունիս կեանքդ կամ մահդ որոշելու. անկէ ետքը եթէ կուզես ճրագդ նետէ վառօդին մէջ, և օդը ելիր: Քեզի համար Սէրասքէրը հոգ չ'ըներ. գանձերդ գետնէն կրնանք ժողվել. իսկ եթէ որոշումդ չտաս կէս ժամէն՝ Խուրչիտ փաշա ինքը օդը պիտի հանէ աշտարակը: Շուտ որոշէ, կարմիր կամ ճերմակ դրօշակ մը ցոյց տուր. կէս ժամէն ետնեայի բերդը չկայ:

Ալի մտիկ ըրաւ վերջնական սպառնալիքին, անպատասխանի թողուց պատգամաւորը:

Էմինէ բազմոցի մը վրայ նստեր կը դողար. փաշան սենեակին մէջ կը քալէր վեր ու վար: Բոպէները կը թռչէին, սակայն Թէփէլէնթի չէր կրնար որոշում տալ: Երկու անգամ բռնեց պատրոյգը, մէկ շարժում մը և ամէն բան կը լմննար, սակայն երկու անգամին ալ աչքը դարձուց դէպ ի դողաձար կինը որ լուռ ու անձայն իրեն կը նայէր սարսափով, և ձեռքէն կիյնար

մահարեր ջահը : Անկարող էր այդ գործը կատարելու : Ժամը զարկաւ . ժամանակը անցեր էր , փաշային սիրտը սեղմուեցաւ :

Նոյն րոպէին դրսէն թնդանօթի մը որոտը լսուեցաւ . պողպատէ կարմրած ոււմբ մը եկաւ ճեղքեց աշտարակին մետաղէ տանիքը , ինկաւ մարմարէ սալերուն վրայ ուր մէկ երկու շրջան գծելէ վերջ կրկին զարնուեցաւ պատին և ծակելով դուրս թռաւ . սենեակը լեցուեցաւ ծուխով ու կայծերով : Այի տեսաւ թէ թշնամին ընդունակ էր սպառնալիքը գործադրելու :

Սարսափահար կիներ վախէն խենդեցած՝ ինքզինք փաշային ոտքը նետեց և ճերմակ քօղը գլխէն քաշելով փաշային ձեռքը երկնցուց :

Այի առաւ քօղը , նիզակի մը ծայրը անցուց և պատուհանէն դուրս հանեց : Պաշարողները յաղթանակի աղաղակ մը հանեցին : Էմիւնէ փաշային ձեռքերը համբուրելով ոտքը գլուկեց : Թէ փէլէնթի կնոջը համար տուեր էր ինչ որ կտրիճ մտրդ մը չէր կրնար տալ , և անոր համար փշրեր էր իր հպարտութիւնը . . . :

— Գնա , ըսաւ կնոջը հառաչելով , գնա ըսէ թշնամիներօս , թող գան , ես իրենցն եմ . . . :

Սուրշիտ փաշային դեսպանները մեծ յարգանքով ընդունեցին Այի փաշան որ բերդին դուռը ելաւ . իր աստիճանին վայել ամէն պատիւ ցոյց տուին , թոյլ տուին որ պահէ իր սուրբը և գէնքերը : Անգամ մ'ալ կրկնեցին գրաւոր խօստուժը թէ դահիճին ձեռքը չպիտի բարձրանայ Այիին գլխուն վրայ , թէ պիտի չսպաննուի փաշան՝ բայց եթէ պատերազմի կամ

մենամարտի մէջ , ինչ որ երջանկութիւն մ'է իրական Մուսուլմանի մը համար :

Լա կուլիա կզգեկին մէջ պալատ մը յատկացուեր էր Այիի բնակութեանը : Հոն տարին իր ձիերը , գերիները , թռչունները . ամէն հոգ ու խնամք տարին իր հաճոյքներուն համար :

Ծերունին թոյլ տուաւ որ ուզածնին ընեն . ոչ սպառնալիքը և ոչ ալ ժպտուն դէմքերը կազդէին իրեն , միայն ժամանակ ժամանակ իր կնոջը կը նայէր որ ձեռքերը բռնած , վայրկեան մը քովէն չէր հեռանար :

Սուրշիտ փաշան խօսք տուեր էր բանակին առջև որ Այի փաշային կեանքը ապահով էր դահիճէն , և Մուսուլմանի մը խօսքը իր հաւատքին պէս հաստատուն է . սակայն նոյն օրը ձիաւոր մը ճամբայ հանուած էր դէպ ի Պօլիս լուր տալու թէ Այի փաշային բոյոր գանձերը գրաւեր էին , գինքը բռներ էին և քանի մ'օրէն գլուխը պիտի զրկեն Սուլթանին :

Էմիւնէ չէր համարձակեր առանձին թողուլ իր էրիկը . միշտ քովն էր , հետը կը տեսնուէր ամէն տեղ , ձեռքն էր սէրասքէրին թուղթթ . Խեղճ կինը կը կարծէր թէ այդ թղթի կտորը անսակ մը թըլըմըմ էր թշնամի հարուածներ հեռացնելու :

Սակայն վտանգ չկար . դահիճը չեկաւ : Անոր տեղ փաշային այցելութեան կուգային բարձր աստիճան պաշտօնեայններ , էֆէնտիներ , որ ամէն յարգանքով կը խօսէին հետը , շիպուլս կրծիւն , մէկ քանի քաղաքավար խօսքեր կը փոխանակէին ու եղբայրաբար կը բաժնուէին ճշմարիտ հաւատացեալի պէս :

Փաշան կղզիին վրայ ազատ էր, ամէն տեղ իր հին զինուորներուն կը հանդիպէր, եղաւ ժամանակ որ խորհեցաւ թէ կրնա՞յ արդեօք այդ 50 մարդով վերսկսիլ կռիւը:

Էմինէն մշտապէս սարսափի մէջ էր. կիները Աստուծոյ ստեղծուած են իբրև պահպան հրեշտակներ որք վտանգը չեկած կ'զգան:

Սակայն ո՞ր էր վտանգը, մարդասպանը չէր կրնար մօտենալ, էմինէին կուրծքը պտտաւ էր իր էրիկը պաշտպանելու. ո՞վ գիտէ կարելի է թոյնով պիտի մեռցնեն. էմինէ առաջուց կը ճաշակէր ամէն դաւաթ ու պնակ...:

Խեղճ կին, չէր գիտեր ուսկից պիտի գայ վտանգը:

Օր մը ըսին թէ հռչակաւոր այցելու մը պիտի գար փաշան տեսնելու: Մէհմէտ փաշան էր՝ Մօրէյի կառավարիչը որ իր յարգանքները պիտի մատուցանէր ծերունի զինուորին:

Պատիւը մեծ էր: Այի կզգար թէ նոյն իսկ թշնամիները զինք կը պատուէին. ո՞վ կրնայ գիտնալ, կարելի է կը տեսնեն իր մեծութիւնը, կզգան թէ դեռ իրեն պէտք կրնան ունենալ:

Այցելութեան օրը պալատը պատրաստեր էին, Թէփէլէնթի ամենէն ընտիր լաթերը հագեր էր, իր զինուորները բարևի կեցեր էին դուռը, իսկ փաշան ձի հեծած գնաց դիմաւորելու իր հիւրը:

Մէհմէտ փաշա երկայնահասակ զօրաւոր մարդ մ'էր, շատ մը պատերազմներու և կռուիւններու հերոսը: Երկու դիւցազները զիրար

ողջունեցին և դարձան դէպ ի պալատը: Այի իր հիւրը ներս տարաւ, հետեւորդները դուռը կեցան:

Շքեղ սեղան մը պատրաստուած էր, էմինէին աղախինները կսպասաւորէին. էմինէն ինքը Այիին ոտքը նստած ձախ կողմը, սովորականին պէս փաշային գաւաթներէն ու պընակներէն առաջուց կը ճաշակէր սպահնուլութեան համար:

Անուշ խօսակցութիւն մը կը սահեցնէր ժամանակը: Երբ համեմով մտեր բերին, Մէհմէտ փաշա ըսաւ.

— Շնորհակալ եմ, սակայն համեմով միւր միտքս մեղաւոր փափաքներ կը բերէ. մարգարէն արգիլեր է գինին:

Այի խնդաց բարձրաձայն:
Կեր ու զուարթ կեցիր կտրիճ զօրավար, սիրտդ մի խռովեր: Քեցի կուտամ ինչ որ գինի է ու գինի չէ, խաղողի ջուր որ խմորուած չէ. մարգարէն չէ արգիլեր. սնտուկ մը ունիմ սր Պօնափարթ ինձ ղրկեր էր ժամանակին, քու պատուոյդ պիտի բանամ:

Մէհմէտ գլուխը օրօրեց և խնդաց. յայտնի էր թէ առաջարկը տահճելի չէր: Այի նշան ըրաւ և աղախինները բերին շիշերը:

Էմինէ, դողալար, ծռեցաւ ականջին և փքսփքսաց աղերսագին -- գինի մի բերեր սեղանիդ վրայ:

Այի ժպտեցաւ և շոյեց կնոջ գլուխը, կարծեց թէ կրօնքի պատճառով էր որ չէր ուզեր գինի տեսնել:

— Ըսէ, իմ մէկ հատիկ ծագիկս, Մովսէս ալ մարգարէ մը չէ՞ Մուհամմէտին պէս :

— Ճշմարիտ է, հաւատացեալներուն երկիրնքը իր վրանը Մուհամմէտի վրանին քով է :

— Մովսէս կըսէ, գինին տուէք տրտումներուն, թող երկու մարգարէները որոշեն... Էմինէ մարգարէին համար չէր որ կը վախնար գինիէն :

Բերին շիշերը, Մէհմէտ փաշա առաջին անգամ վարանեցաւ, սակայն լեցուցին դաւաթները, և խմեցին :

Ալի փաշա կրկին լեցուց հիւրին գաւաթը, քանի որ Էմինէ դողահար կը գիտէր մարդուն դէմքը : Մէհմէտ փաշային երեսը կը մթննար, գինին տեսակ մը մարդոց վրայ այս կերպ կազդէ :

Յանկարծ Մէհմէտ փաշա գաւաթը սեղանին դարկաւ, և կատաղի կերպով պուռաց :

— Չեմ խմեր, չեմ խմեր, խաբերայ ես Ալի, ստախօս ես, ըսիր գինի չէ, գինի է, սոսկալի այրող գինի, խաբեցիր զիս ճշմարիտ հաւատացեալ մը :

— Եկուր նստէ, ըսաւ Ալի, մեղմ ձայնով մը ինչպէս կը խօսին գինովին :

— Հեռս մի խօսիր, շո՛ւն, պոռաց միւսը, պէտք էր գիտնայի տունդ եկած ատենս թէ դուն խորամանկ աղուէս, Աստուած ուրացող ես :

Ալի տեղէն ցատկեց կրակոտ աչքերով, ձեռքը սուրին տարաւ, բայց Էմինէ ձեռքը բռնեց, կամաց մը ըսաւ :

— Սուրդ մի քաշեր, Ալի, չե՞ս տեսներ որ հետդ կուի հանելու համար միայն հոս եկեր է :

Ալի ինքն իրեն եկաւ, տեսաւ առջևը լարուած որոգայթը, տեղը նսաւ կրկին ծալապատիկ, չիպուխը առաւ և հանդարտիկ ծխել սկըսաւ :

Մէհմէտ շարունակեց գինովի դերը :

— Սեղան նստած ժամանակ գիտնալու էի թէ անիծուած, արիւնարբու շան մը հետ է որ հաց կուտեմ, դուն որ աղգականներդ մորթեր են. սակայն որո՞ւ մտքէն կանցնէր թէ պիտի համարձակիս զիս խաբելու՝ անիծեալ ըմպելիքէն խմելու համար. անէծքը դառնայ մեղաւոր գլխուդ :

Աս խօսքերուն հետ Մէհմէտ առաւ կիսատ գաւաթը, նետեց գինին Ալիին երեսը, վար վազեց ձերմակ մօրուքէն :

Ալի անտարբեր ու պաղարիւն՝ նշան ըրաւ սպասուհիներուն, ամանով ջուր բերին երեսն ու մօրուքը լուաց, բառ մը պատասխան չտուաւ :

Մէհմէտ փաշային առջևը կայնեցաւ, երեսին վրայ արհամարհանքը ցոյց տալով :

Նուսստ որդ, նախատինքը երեսէդ սրբեցիր, դուն կտրիճ չես, մարդասպանութիւն են գործերդ. դահիճի պէս կապուած մարդիկ ես մեռուցեր, գողի պէս յարձակեր ես, շղթայուած գերիներու արիւնը խմեր ես : Սուրս պիտի նետէի եթէ քեզի դպած ըլլար : Թող ուրիշները ըսեն թէ Ալիին յաղթեր են, ես միշտակ պիտի ըսեմ թէ երեսին գարկի՛ :

— Ալլահը, ճշմարիտ Աստուածը վկայ, պի-

տի չըսես, որոտաց Ալի, ոտքի ցատկելով և սուրը քաշելով, ցոր դարձուց օդին մէջ գլխուն վերեւ:

Մէհմէտ քայլմը ետ գնաց, իր դամասկեան սուրը հանեց գոհունակ դէմքով:

— Մի կռուիր, Ալի, ներս գնա, աղաչեց էմինէ թեւ գրկելով:

Թէփէլէնթի մէկդի հրեց կինը և սուրը շողացնելով գլխուն վերև յարձակեցաւ Մէհմէտին վրայ: Մէհմէտ իր թրով հարուածները կեցուց, և յաջորդ վայրկենին, արիւնը ցայտեց Ալիին ուսէն:

էմինէ յուսահատ ինքզինքը մենամարտողներու ոտքը նետեց, տեսաւ որ Ալիին վէրքէն արիւն կը հոսի, մէկ ձեռքով ծունկը գրկեց միւսով վեր բարձրացուց խուրչիտ փաշային թուղթը:

— Նայէ, զօրավարը խոստացաւ Ալիին կեանքը:

— Դահիճը չէ, պատասխանեց Մէհմէտ, ցինուորին սուրն է այս. եկո՛ւր, վախկոտ, կընկանդ ե՞տե կը պահուրտիս:

էմինէ թեւերը տարածեց դէպ ի Ալի, սակայն ծերունի փաշան մէկդի հրեց զանոնք և նետուեցաւ թշնամիին վրայ, դեռ իր սուրը անոր չհասած՝ ուրիշ հարուած մը միուեցաւ սիրտը, առանց հառաչ մը հանելու ինկաւ գետին:

Սարսափաւոր աղախինները ճշելով դուրս փախան, դրան առջև Ալիին ու Մէհմէտին մարդիկը զիրար կ'սպաննէին. Ալպանիացիք քիչ էին, ամէնն ալ կոտորուեցան:

Մէհմէտ փաշա դուրս եկաւ տնէն գոհունակ դէմքով մը, հեծաւ ձին ու մեկնեցաւ. քովէն կախեր էր մետաքսէ պարկի մը մէջ Ալիին գլուխը:

Այն օրը ճամբայ ելաւ Թաթար թղթատարը, Ալի փաշային գլուխը կը տանէր Ստամպոլ:

Սուլթանին մայրաքաղաքը տօն կատարեցին, յաղթանակը հռչակեցին, հարիւր հազարներով մարդիկ եկան դիտելու անմարմին գլուխը, երբ հոն եանեայի մէջ մէկ կին մը միայն անմխիթար կողբար անգլուխ մարմնի մը վրայ:

Վ Ե Ր Ջ

emmmmm

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Հոս կը վերջանայ Ալի փաշայի արիւնոտ պատմութիւնը: Ոճիրներուն նկարագրութիւնը ընելու համար չէր որ թարգմանեցինք իրական կեանքի այս պատկերը: Միայն ուզեցինք ծանօթացնել մեր ընթերցողները թրքական պատմութեան մէկ գլխուն հետ՝ որ իր տեսակին մէջ նմանները շատ ունի. իրապէս ճշմարիտ մանրանկար մ'է ամբողջ պատմութիւնը:

Ալի փաշա, բռնաւոր ոճրագործը՝ կարիճ, անվախ ու անգութ օրինակ մ'է Օսմանեան Սուլթաններուն: Իր բոլոր քաջութիւնով և խորամանկութիւնով մէկտեղ Ալպանիացի փաշան երբէք չփորձեց քաղաքական մնայուն գործ մը կատարել, ազգային ոգի արթնցնել, ալպանական անկախութիւն մը ստեղծել. իր բազուկի ու մտքի բոլոր ուժն ու կորովը միայն անասնական կիրքերու գոհացումին ծառայեցուց. ոչ մէկ բարի գործ, ոչ մէկ զարգացում տեսան իր ցեղը, հայրենիքը:

Օսմանեան պատմութիւնը նման օրինակ երեւոյթ մը կը ներկայացնէ շատ աւելի խոշոր համեմատութեամբ. թրքական բոլոր յաղթանակները, կողոպուտները ոճիրները մնայուն արգիւնք մը չեն կրցեր ստեղծել. Սուլթանները արիւնարբու կամ նենգաւոր, արեան մէջ փրնտըռած են փառքը և հարէմի մէջ գերագոյն հաճոյքը: Ո՞վ կրնայ ըսել թէ Ալիի եղերական վախճանը չսպասեր Օսմանեան կայսրութեան, երբ թշնամի եւրոպացիին սուրը կսպառնայ օր մը շէ օր մը կտրել ոճրագործ պետութեան գլուխը:

Չ Ա Յ Ն Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ե Ա Ց

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Ազգային, Գրական և Քաղաքական

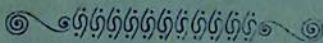
Նպատակն է Արեւիկայի Հայ գաղութին մէջ հայրենասիրական ոգին վառ պահել, քաջալերել ազգային բոլոր օգտակար շարժումները եւ, մասնաւորապէս, յեղափոխական նպատակայարմար գործունէութեան մը գաղափարը տարածել եւ անոր յաջողութեան նպաստել :

Բաժնեգինն է տարեկան \$ 1.50 կԱՆԻ ԻԿ .

Հասցէ

ARMENIAN PUBLISHING Co.

1731 P. O. Box Boston, Mass.

«Ձայն Հայրենեաց»ի տպարանին մէջ դիւրամատչելի պայմաններով կը տպագրուին Հայերէն և Անգլիերէն լեզուով ազգեր, շրջաբերականներ, այցեստումներ, հարսանիքի և հանգէսներու վերաբերեալ հրաւիրատումներ, նամակադրուիտներ, ընկալազրեր, անտրակներ, դիրքեր, ևլն .

2013

WD

181

Haverhill Public Library.

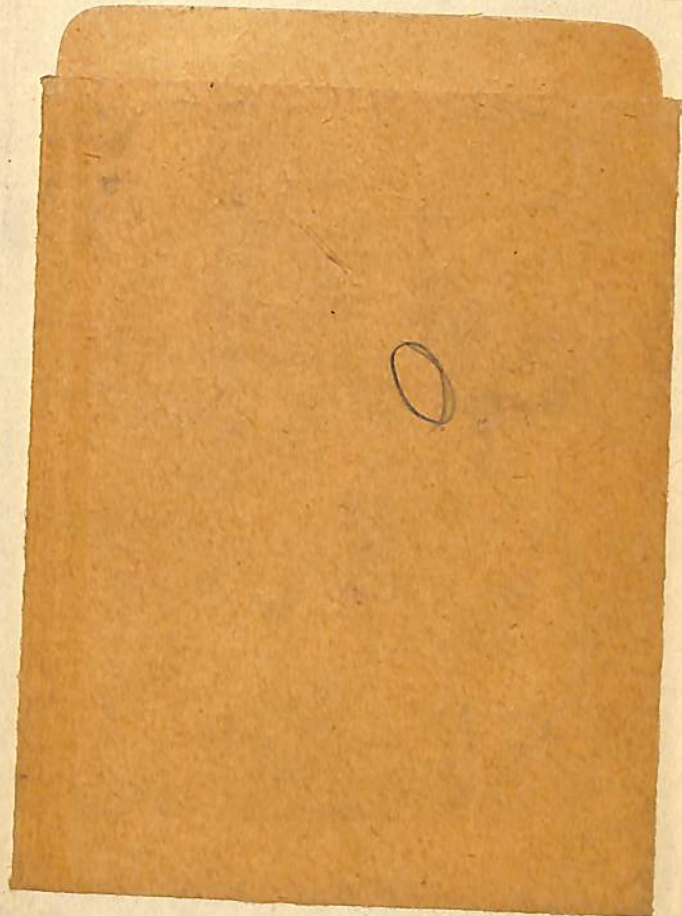
This book, unless marked "Seven day book," may be kept four weeks, and, if non-fiction, may be renewed once for four weeks. If it is fiction, or on the reserve list, it may not be renewed. It may not be transferred.

If this book is kept overtime, a fine of two cents a day will be charged. If sent for by messenger, the fine and twenty cents additional will be charged.

Borrowers finding this book mutilated or defaced will please report it.

SEP 28	FEB 28		
OCT 28			
JAN 25	DEC 28		
FEB 11	PR 28		
MAR 15	JUN 28		
NOV 28	JAN 19		
DEC 28	JAN 8		
MAR 29	JUN 28		
SEP 7			

~~MAY 25~~

Smith

